

**ΑΝΑΓΝΩΣΜΑΤΑ ΓΙΑ ΤΟ ΜΑΘΗΜΑ
ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΙΙ**

(Αποσπάσματα από το βιβλίο

Social Cognition των M. Augoustinos & I. Walker, εκδόσεις Sage)

Αθήνα 2011

Γλωσσική απόδοση και επιστημονική επιμέλεια ειδικά για το μάθημα από τον Π. Κορδούτη

Σημείωση: Έχει τηρηθεί το προβλεπόμενο από τους νόμους περί συγγραφικών δικαιωμάτων όριο σελίδων αναπαραγωγής για πανεπιστημιακή χρήση. Ζητώ την κατανόησή σας για τυχόν γλωσσικές και τυπογραφικές αβλεψίες και σας προτρέπω να μου τις επισημάνετε

Περιεχόμενα

Οι στάσεις.....σελ 2
Τα κοινωνικά σχήματα.....σελ. 36
Οι αποδόσεις αιτίου.....σελ. 83

2

ΟΙ ΣΤΑΣΕΙΣ

Ένα από τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν όσοι ασχολούνται με την κοινωνική ψυχολογία είναι ότι πολλοί από τους όρους και τις εννοιολογικές κατασκευές που χρησιμοποιεί απαντώνται στην καθομιλουμένη. Με μια ματιά στο ευρετήριο οποιουδήποτε έγκριτου διδακτικού εγχειριδίου κοινωνικής ψυχολογίας θα δούμε όρους όπως ανταγωνισμός, αλτρουισμός, απόδοση, αξία, ασυμφωνία, αυτοεκτίμηση για να περιοριστούμε σε μερικούς από το Α. Πρόκειται για ευχή και κατάρα: ευχή γιατί έτσι ευκολότερα «μεταδίδεται η ψυχολογία» (Miller, 1969) στο κοινό, και γιατί η κοινή χρήση όρων αντανακλά πόσο έχει απορροφηθεί η κοινωνική ψυχολογία από την καθημερινή σκέψη κατάρα, γιατί κάνει δυσκολότερο τον ακριβή προσδιορισμό της σημασίας των όρων κοινής χρήσης. Το ίδιο συμβαίνει - ίσως μάλιστα κατ' εξοχήν - και με τις «στάσεις».

Στην καθομιλουμένη μιλάμε για τη στάση ενός ανθρώπου προς τη ζωή. Λέμε ότι κάποιος «κρατάει» ή «παίρνει» στάση απέναντι στα πράγματα, θετική ή αρνητική, φιλική ή εχθρική. Απορούμε συχνά με έναν άνθρωπο λέγοντας «μα τι στάση είναι αυτή που έχει» ή και προβληματιζόμαστε γιατί βλέπουμε ότι οι δυσκολίες του οφείλονται στην «αφ' υψηλού στάση του» ή στην «επιθετική του στάση», εννοώντας είτε το ύφος του είτε τον τρόπο συμπεριφοράς του είτε τις απόψεις του είτε και τα τρία.. Μιλάμε για τις στάσεις των ανθρώπων σαν να είναι τα αυτιά, οι μύτες ή τα δάκτυλα τους. Προσδίδουμε στη «στάση» ιδιότητες «συγκεκριμένου ουσιαστικού», ουσιαστικού δηλαδή που αυτό καθ' αυτό δηλώνει κάτι πραγματικό, κάτι μη αφηρημένο και από που επηρεάζει τον τρόπο συμπεριφοράς του έχοντας τη στάση. Μάλιστα χρησιμοποιούμε τη «στάση» τόσο

συχνά ώστε η λέξη «έχει γίνει σχεδόν αόρατη λόγω εξοικείωσης» (Fleming, 1967, σελ. 290). Δεν κοντοστεκόμαστε να σκεφτούμε τι ακριβώς εννοούμε επικαλούμενοι τόσο συχνά τις στάσεις. Τα πράγματα όμως δεν ήταν πάντα έτσι. Ο Fleming (1967) ιχνηλατεί την ενδιαφέρουσα πορεία της έννοιας «στάση»(attitude, στην αγγλική). Ξεκινά από την εμφάνισή της στην Αγγλική γλώσσα, γύρω στο 1710, με τη χρήση της από τον κοινωνιολόγο Herbert Spencer και το βιολόγο Κάρολο Δαρβίνο. Περνά στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, όταν ο όρος δήλωνε φυσιολογική κατάσταση ή φυσικό προσανατολισμό για να φτάσει στη σύγχρονη έννοια της. Η «στάση» όπως την αντιλαμβανόμαστε σήμερα, δεν ήταν πάντα μέρος της «κοινής λογικής» και της απλολαϊκής γνώσης.

Η χρήση της «στάσης» στην καθημερινότητα είναι το δίχως άλλο χαλαρή αλλά το ίδιο συμβαίνει στην Κοινωνική Ψυχολογία. Οι ορισμοί, τα μοντέλα και οι θεωρίες στάσεων αφθονούν. Παρόλο που οι στάσεις αποτελούν θέμα που έχει ερευνηθεί κατά κόρον στην κοινωνική ψυχολογία, το τι εννοείται με τον όρο αφήνεται συνήθως στα «ευκόλως εννοούμενα», στην αοριστία, στην ασάφεια και την αντιφατικότητα. Το κεφάλαιο επιχειρεί να ορίσει επακριβώς την εννοιολογική κατασκευή στάση. Αφού εξετάσουμε, τι μπορεί να είναι στάση, διαπραγματευόμαστε εν συντομία τις λειτουργίες των στάσεων, τη σχέση ανάμεσα σε στάσεις και συμπεριφορές, καθώς και τη γνωστική οργάνωση των στάσεων. Τέλος, συζητάμε την παραμελημένη μεν πλην εγγενώς κοινωνική φύση των στάσεων, επικρίνουμε την εξατομίκευση της έννοιας στάση από την σύγχρονη κοινωνική ψυχολογία και αναφερόμαστε στη σχέση των στάσεων με τις πιο πλατιές εννοιολογικές κατασκευές των κοινωνικών αναπαραστάσεων και της ιδεολογίας.

Πρέπει, τελειώνοντας να προειδοποιήσουμε τον αναγνώστη ότι στο κεφάλαιο αναφέρουμε τις στάσεις σαν να ήταν ουσιαστικά, λέμε δηλαδή ότι—«οι άνθρωποι έχουν στάση», πράγμα παραπλανητικό. Πιστεύουμε ότι η στάση θα μπορούσε να επαναπροσδιορισθεί καλύτερα εννοιολογικά σαν επίθετο. Συνοψίζει ένα σύνολο από

αφανείς συμπεριφορές οι οποίες συνάγονται από πιο φανερές. Το γεγονός ότι επιλέγουμε να συνοψίσουμε ποικίλες συμπεριφορές, λεκτικές ή μη, υπό την επωνυμία «στάση» δε σημαίνει ότι υπάρχει «στάση». Δεν είναι παρά μια περίληψη, μια περιγραφή, μια υποθετική εννοιολογική κατασκευή, που λίγο - πολύ μας βοηθά να κατανοούμε τον κόσμο γύρω μας.

ΤΙ ΕΙΝΑΙ ΣΤΑΣΗ;

... οι στάσεις ορίζονται, τουλάχιστον εμμέσως, ως αντιδράσεις που θέτουν «αντικείμενα σκέψης» πάνω σε «διαστάσεις κρίσης» (McGuire, 198, σελ. 239)

Θεωρούμε ότι στάση είναι η κατηγοριοποίηση ενός αντικειμένου-ερεθίσματος, πάνω σε μια αξιολογική διάσταση. Η κατηγοριοποίηση βασίζεται σε ή προκύπτει από, τρεις γενικές συνομοταξίες πληροφοριών: (1) πληροφορίες γνωστικές, (2) θυμικές/συναισθηματικές πληροφορίες, και/ή (3) πληροφορίες για προηγούμενες συμπεριφορές ή συμπεριφορικές προθέσεις (Zanna και Rempel, 1988, σελ. 319).

Η αντίληψή μας για τις στάσεις συμπίπτει με αυτή του McGuire αλλά και των Zanna και Rempel: οι στάσεις είναι αξιολογήσεις. Εν δυνάμει, δείχνουν πως ένα πρόσωπο στρέφεται προς ένα αντικείμενο, ή θέμα αναφοράς. Όλες οι στάσεις έχουν θέμα αναφοράς, πρόκειται για το «αντικείμενο της σκέψης», «για το αντικείμενο - ερέθισμα». Τα θέματα αναφοράς μπορεί να είναι συγκεκριμένα και απτά: Ένα πολιτικό πρόσωπο όπως η Μάργκαρετ Θάτσερ, κάποιο λαχανικό, π.χ. τα λάχανα ή μια μάρκα ούισκι το καθένα να αποτελούν αντικείμενα στάσης. Όμως θέμα αναφοράς μπορεί κάλλιστα να είναι κάτι εσωτερικό, αφηρημένο και άυλο. Ο φιλελευθερισμός, η ισότητα και η

κοινωνική ψυχολογία αποτελούν αντικείμενα στάσεων στον ίδιο βαθμό και εξίσου συχνά με τη Θάτσερ, τα λάχανα και τη μάρκα ούισκι. Η στάση, περικλείει τη δυνατότητα να δείχνει πως ο έχων τη στάση στρέφεται προς το θέμα αναφοράς. Έτσι, κομίζει και εν δυνάμει μεταδίδει την αξιολόγησή του για το θέμα. Οι στάσεις εκφράζονται γλωσσικά με λεκτικές αντιθέσεις όπως «μου αρέσει/δεν μου αρέσει», «με προσελκύει/το αποστρέφομαι ή τ' αποφεύγω» - και «είναι καλό/είναι κακό». Είναι λοιπόν αξιολογικές. Όταν μάλιστα το αντικείμενο της στάσης είναι σημαντικό για το άτομο, η αξιολόγηση που κάνει γι' αυτό του δημιουργεί θυμική ή συναισθηματική αντίδραση.

Οι παραπάνω ορισμοί είναι μεν ουσιαστικά ίδιοι αλλά δίνουν την έμφασή τους σε διαφορετικά σημεία. Δύο θα θεωρήσουμε εδώ σημαντικά. Το πρώτο είναι ότι οι στάσεις αποτελούν *κατηγοριοποιήσεις*. Η κατηγοριοποίηση αναφέρεται «σε διεργασία με ελάχιστη έστω γνωστική δραστηριότητα» (Zanna και Rempel, 1988, σελ. 319). Παρόλο που κατά τους Zanna και Rempel τούτο σημαίνει πως οι στάσεις είναι κοπιώδεις, στοιχεία δείχνουν πως η απαιτούμενη προσπάθεια είναι ελάχιστη, μάλιστα τόσο μηδαμινή που στην πραγματικότητα, οι στάσεις μπορεί να ενεργοποιηθούν και να λειτουργήσουν αυτομάτως. Η άποψη των Zanna και Rempel ομοιάζει με των Pratkanis και Greenwald, οι οποίοι στο κοινωνικο-γνωστικό τους μοντέλο στάσεων, υποστηρίζουν ότι «μία στάση αναπαριστάται στη μνήμη από (1) την ονομασία του αντικειμένου και τους κανόνες εφαρμογής της ονομασίας, (2) την σύνοψη της αξιολόγησης του αντικειμένου, και (3) μια γνωσιακή δομή που στηρίζει την αξιολόγηση» (1989, σελ. 249).

Το δεύτερο σημαντικό σημείο είναι ότι οι στάσεις αποτελούν *αντιδράσεις που θέτουν «αντικείμενα σκέψης» πάνω σε «διαστάσεις κρίσης»*. Τούτο σημαίνει ότι οι στάσεις είναι επικοινωνιακές. Έχουν νόημα μόνο στο βαθμό που μεταδίδουν πληροφορίες από το ένα άτομο στο άλλο. Οι στάσεις είναι *κοινωνικές*. Από κοινού, τα

δύο σημεία μας λένε ότι οι στάσεις αποτελούν ταυτόχρονα μέρος της γνωστικής ζωής και μέρος του κοινού λόγου που διαχέεται στην κοινωνία.

Οι διαστάσεις κρίσης επί των οποίων τοποθετούνται οι στάσεις μπορεί να είναι καθολικές ή συγκεκριμένες, σταθερές ή παροδικές. Ορισμένες διαστάσεις ίσως είναι κατάλληλες ή κατ' αρχήν εφαρμόσιμες σε όλα τα θέματα αναφοράς. Αν και όλα τα θέματα – η Θάτσερ, τα λάχανα, η μάρκα ούισκι, ο φιλελευθερισμός, η ισότητα και η κοινωνική ψυχολογία - μπορούν να τοποθετηθούν σε κάποιο από τα σημεία της διάστασης που εκτείνεται από το «κακό» έως το «καλό», δεν συμβαίνει το ίδιο, για όλα τα θέματα, με μια διάσταση που π.χ. εκτείνεται από το «ηλίθιο» ως το «έξυπνο».

Ο ορισμός της στάσης ως αξιολόγησης διαδίδεται ολοένα και περισσότερο κοινωνική ψυχολογία αλλά δεν είναι ακόμη καθολικά αποδεκτός. Αντικαθιστά τον ευρύτατα διαδεδομένο, προηγούμενο «τριμερή» ορισμό της στάσης: το λεγόμενο «μοντέλο ΑΒΓ». Το εν λόγω μοντέλο προήλθε αρχικά από το «Πρόγραμμα Yale για την Επικοινωνία και Αλλαγή των Στάσεων» του Πανεπιστήμιου Yale, κατά τις δεκαετίες 1950 και 1960, οι θεωρητικές όμως βάσεις του απαντώνται σε πολλές άλλες φιλοσοφικές παραδόσεις (Hilgard, 1980). Διαιρεί τις στάσεις σε τρία συστατικά: το θυμικό, το συμπεριφορικό και το γνωστικό ή νοητικό. Θεωρεί ότι, «οι στάσεις προδιαθέτουν το άτομο να αντιδρά προς ορισμένες κατηγορίες ερεθισμάτων με ορισμένες κατηγορίες αντιδράσεων». Οι τρεις μείζονες κατηγορίες αντίδρασης είναι γνωστικές, θυμικές και συμπεριφορικές (Rosenberg και Hovland, 1960, σελ. 3). Οι γνωστικές αντιδράσεις προς ένα συγκεκριμένο ερέθισμα είναι οι γνώσεις και πεποιθήσεις που έχει ένας άνθρωπος για το αντικείμενο - ερέθισμα. Οι θυμικές αντιδράσεις είναι απλώς το πώς αισθάνεται για το αντικείμενο, οι δε συμπεριφορικές δεν είναι παρά οι εκδηλούμενες συμπεριφορές. Το μοντέλο επιτρέπει ασυνέπεια μεταξύ των τριών αντιδράσεων, πράγμα ούτως ή άλλως αποδεκτό, εφόσον, τις πιο πολλές φορές συμβαίνει να είναι όντως ασυνεπείς μεταξύ τους

(για παράδειγμα, Breckler, 1984. Kothandapani, 1971. Ostrom, 1969). Ωστόσο, ο βαθμός απόκλισης μεταξύ των εμπειρικών μετρήσεων των τριών υποτιθέμενων συστατικών μιας και της αυτής στάσης ενός ατόμου προς ένα ενιαίο αντικείμενο είναι συνήθως τόσο μεγάλος που το τριμερές μοντέλο έχει γενικώς απορριφθεί (για παράδειγμα, Eagly και Chaiken, 1993, σελ. 12-14. Pratkanis, 1989, σελ. 73). Πρέπει να ειπωθεί επιπλέον ότι αντιμετωπίζοντας τη συμπεριφορά ως *συστατικό μέρος* της στάσης, το πρόβλημα της όποιας θεωρητικής σχέσης μεταξύ στάσεως και συμπεριφοράς απλώς καταργείται «εξ ορισμού». Δεν είναι δυνατόν να επιλύεται έτσι ένα από τα πιο μεγάλα αιώνια προβλήματα της κοινωνικής ψυχολογίας: προβλέπουν οι στάσεις συμπεριφορά;

ΟΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΕΣ ΤΩΝ ΣΤΑΣΕΩΝ

Οι στάσεις επιτελούν λειτουργίες. Είναι χρήσιμες για το άτομο που τις έχει. Γιατί να κρατά κανείς, με σχετική μάλιστα συνέπεια, την αξιολόγησή του για ένα θέμα αναφοράς, είτε είναι η Θάτσερ είτε τα λάχανα, εάν η στάση του, δεν υπηρετεί κάποιο σκοπό; Ποιες είναι λοιπόν οι λειτουργίες των στάσεων; Η απάντηση της κοινωνικής ψυχολογίας δόθηκε δύο διαφορετικές εποχές. Η μια τοποθετείται χρονικά στη δεκαετία του 1950, η άλλη ξεκινά από τα μέσα της δεκαετίας του 1980. Λίγα γράφτηκαν ενδιάμεσως για τη λειτουργία των στάσεων. Ωστόσο, ανεξαρτήτως εποχής, η κοινωνική ψυχολογία εστίασε στις λειτουργίες των στάσεων που υπηρετούν το άτομο που τις έχει, αγνοώντας τυχόν κοινωνικές λειτουργίες.

Στη δεκαετία του 1950 εμφανίστηκαν δύο χωριστά και ανεξάρτητα ερευνητικά προγράμματα έκαστο εκ των οποίων εστίαζε στη λειτουργική ανάλυση των στάσεων. Και τα δύο συνέκλιναν σε παρόμοιες απαντήσεις στην ερώτηση γιατί έχουμε στάσεις (Katz, 1960. Smith, 1947. Smith, Bruner και White, 1956). Η δεκαετία του 1980

υπήρξε μάρτυρας αφενός επιστροφής σε λειτουργικές αναλύσεις, κι αφετέρου ανάπλασης σε σύγχρονες μορφές των πρώιμων εργασιών. Οι νεότερες εργασίες και έχουν τροφοδοτηθεί από τις παλαιότερες και δεν έχουν ριζικά απομακρυνθεί απ' αυτές.

Ο Katz (1960) όρισε τέσσερις λειτουργίες στάσεων. Πρώτον, τη *γνωσιακή* λειτουργία, η οποία ομοιάζει προς την κοινή αντίληψη για το ρόλο των στάσεων. Οι στάσεις μας βοηθούν να εξηγήσουμε και να καταλάβουμε τον κόσμο γύρω μας.

Σύμφωνα με τον ορισμό των Pratkanis και Greenwald (1989), η στάση είναι μνημονική αναπαράσταση αντικειμένου. Με την αναπαράσταση αυτή συνδέονται, κοινωνικοί κανόνες για την ονομασία του αντικειμένου, η αξιολογική του σύνοψη και η γνωσιακή του δομή. Η γνωσιακή λειτουργία των στάσεων μας βοηθά να γνωρίσουμε τον κόσμο.

Δεύτερον, για τον Katz, οι στάσεις έχουν *χρησιμοθηρική* λειτουργία, που σημαίνει ότι συνδράμουν στο να διασφαλίζουμε ανταμοιβές και να αποφεύγουμε τιμωρίες. Για να μπορεί κανείς να εμφανίζεται σαν άνθρωπος «της πολιτικής ορθότητας» ή «υγιώς σκεπτόμενος» θα πρέπει να εκδηλώνει τις στάσεις του για λόγους χρήσιμους, που του φέρνουν οφέλη. Είμαστε εξαιρετικά ευμετάβολοι στις στάσεις μας, ικανοί να μεταβάλλουμε «στάση» προς το αυτό αντικείμενο ανάλογα με το κοινωνικό πλαίσιο που βρισκόμαστε.

Η τρίτη λειτουργία αναφέρεται στην *έκφραση αξιών*. Μερικές φορές η εκδήλωση μιας στάσης δεν είναι τίποτα παραπάνω από δημόσια έκφραση των πιστεύω μας, των αξιών με τις οποίες ταυτιζόμαστε (ίσως μάλιστα έντονα). Τα πολιτικά συνθήματα που ψεκάζονται στα υπόστεγα των στάσεων λεωφορείου («Φάτε τους πλουσίους», «Κάτω τα πυρηνικά», «Όχι στον πόλεμο»), τα αυτοκόλλητα στα παράθυρα των αυτοκινήτων («Σώστε τον πλανήτη»), τα μπλουζάκια με τις επωνυμίες ή τα ονόματα οργανώσεων, ομάδων και καλλιτεχνών (GREENPEACE, The Doors, AMNESTY INTERNATIONAL), οι στολές ή τα ρούχα με εμβλήματα αθλητικών ομάδων (Celtic,

LA Lakers, ΘΡΥΛΟΣ), και τα ρούχα με τις επωνυμίες των κατασκευαστών (Levis, Lacoste, Timberland) δεν είναι παρά δημόσιες δηλώσεις με πρόθεση τη μετάδοση ενός μηνύματος για τον ιδιοκτήτη τους. Δείχνουν σ' όλους κόσμο πως υποστηρίζετε τους Celtics και όχι τους Rangers, τον Θρύλο και όχι τους Πράσινους, ότι ακούτε κλασικό ροκ και όχι ραπ, ότι έχετε οικονομική άνεση να αγοράσετε επώνυμα ρούχα και δεν ψωνίζετε από το σωρό κ.ο.κ.. Ο πραγματικός σκοπός όλης αυτής της έκφρασης είναι να διαλαλήσει στον κόσμο κάτι απ' την ταυτότητά σας, να δείξει ποιοι είστε. Είστε αυτό που φοράτε, ή τουλάχιστον η διακόσμηση αυτού που φοράτε.

Τέλος, αν και δεν είναι τόσο προφανές, οι στάσεις μπορούν να επιτελέσουν λειτουργία *άμυνας του εγώ*. Τέτοιες στάσεις είναι συνήθως ριζωμένες βαθιά, αλλάζουν δύσκολα και διάκεινται εχθρικά προς το αντικείμενό τους. Κλασικά παραδείγματα αποτελούν η ομοφυλοφοβία και η ξενοφοβία, που εκφράζουν, η κάθε μια, εχθρότητα προς μια εξωομάδα. Κατά τον Katz, ορισμένοι τουλάχιστον από τους ανθρώπους που έχουν τέτοιες στάσεις, τις κρατούν γιατί ασυνείδητα αρνούνται κάποια πτυχή του εαυτού τους. Οι ομοφυλόφοβοι, για παράδειγμα, είναι ίσως τόσο εχθρικοί προς τους ομοφυλοφίλους και την ομοφυλοφιλία γιατί αρνούνται και δεν θέλουν να αντιμετωπίσουν πτυχές της σεξουαλικότητάς τους. Οι στάσεις που υπηρετούν τη λειτουργία αυτή προβάλλουν επομένως, εκ των έσω προς τα έξω, πραγματικές ενδοψυχικές συγκρούσεις. Ένα παράδειγμα, λιγότερο δραματικό, μας δίνει ο Mills (1958), ο οποίος άφησε τα υποκείμενά του – μαθητές της έκτης δημοτικού – να αντιγράψουν χωρίς να γίνουν αντιληπτοί, ή τουλάχιστον έτσι νόμιζαν. Την επόμενη μέρα μέτρησε τη στάση τους απέναντι στην αντιγραφή. Εκείνοι που αντιτάχθηκαν εντονότατα στην αντιγραφή ήταν όσοι είχαν αντισταθεί την προηγούμενη μέρα στο μέγα πειρασμό να αντιγράψουν. Όπως ξέρουν καπνιστές και αμαρτωλοί, οι χειρότεροι άνθρωποι στον κόσμο είναι όσοι ανένησαν απ' το κάπνισμα και την αμαρτία. Τα υψηλά και άκαμπτα

ηθικά κριτήρια ανήκουν σ' όσους προβάλλουν στον κόσμο ένα προσωπείο επίπλαστο, φτιαγμένο απ' τα υλικά της αυτοεικόνας τους σαν δήθεν ενάρετων και δίκαιων ανθρώπων.

Οι στάσεις μπορεί να επιτελούν πάνω από μια λειτουργία ταυτοχρόνως, και μπορεί να ισχύουν ή να εκφράζονται σε διαφορετικές στιγμές για διαφορετικούς λόγους. Παραδείγματος χάριν, η στάση ενός ατόμου έναντι της ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής μπορεί να επιτελεί κατά μέγα μέρος, γνωσιακή λειτουργία, βασισμένη στις γνώσεις του ατόμου για την τεχνητή γονιμοποίηση, για την δωρεά σπέρματος κ.ο.κ., και συναρτημένη από τη μικρή ή μεγάλη ανάγκη του να διαμορφώσει στάση για την υποβοηθούμενη αναπαραγωγή. Αλλά η αυτή στάση μπορεί επίσης να συμβάλλει θετικά στη σχέση του ατόμου με έναν συγγενή που δεν μπορεί να κάνει παιδιά ή επίσης να εκφράσει βαθύτερες πεποιθήσεις του για το θέλημα του Θεού και για τη θέση της Εκκλησίας στο ζήτημα της αναπαραγωγής, ή ακόμη να αντικατοπτρίσει την πιθανόν ασύνειδη και αντιφατική συναίσθησή του για την προσωπική του σεξουαλικότητα και γονιμότητα.

Η τυπολογία που αναπτύχθηκε από τους Smith et al. (1956) έχει στενή ομοιότητα με του Katz, αλλά περιγράφει μόνον τρεις λειτουργίες: η λειτουργία *αποτίμησης του αντικειμένου* είναι ίδια με τη γνωσιακή λειτουργία του Katz, και η λειτουργία *εξωτερίκευσης*, αντανakλά τη λειτουργία άμυνας του εγώ του Katz. Η λειτουργία έκφρασης αξιών και η χρησιμοθηρική λειτουργία που περιγράφει ο Katz συνδυάζονται από τους Smith et al στην ενιαία λειτουργία της *κοινωνικής προσαρμογής*.

Πιο πρόσφατα, οι Herek (1986, 1987) και Shavitt (1989, 1990) ανανέωσαν το ενδιαφέρον για τις λειτουργίες που επιτελούν οι στάσεις, επανερμηνεύοντας και επαναθεωρώντας προηγούμενες αναλύσεις. Η Shavitt συνέβαλε στο να συνδυαστούν οι ταξινομίες του Katz και των Smith et al σε ένα πιο λιτό σχήμα. Περιγράφει λοιπόν την

ωφελιμιστική λειτουργία των στάσεων, που περιλαμβάνει τις γνωσιακές και χρησιμοθηρικές λειτουργίες του Katz και τη λειτουργία αποτίμησης του αντικειμένου των Smith et al' ορίζει ακόμη τη λειτουργία της *κοινωνικής ταυτότητας*, που συνδυάζει τη λειτουργία έκφρασης αξιών του Katz και τη λειτουργία κοινωνικής προσαρμογής των Smith et al. Επίσης, ομιλεί για τη λειτουργία *συντήρησης της αυτοεκτίμησης*, η οποία ενσωματώνει τη λειτουργία άμυνας του εγώ του Katz και τη λειτουργία εξωτερίκευσης των Smith et al. Η Shavitt κατορθώνει να ολοκληρώσει αδρά τους δεσμούς ανάμεσα στις στάσεις, τις ατομικές και κοινωνικές ταυτότητες και έχει δείξει επίσης πώς η επιτυχία οιασδήποτε απόπειρας για αλλαγή στάσης εξαρτάται από τη λειτουργία που η στάση επιτελεί για τον ιδιοκτήτη της.

Η εκ νέου ανάλυση της λειτουργίας των στάσεων απ' τον Herek αποσπάται πιο πολύ απ' την παράδοση οδηγώντας τον να προτείνει δύο διαφορετικά είδη στάσεων: τις *αξιολογικές* και τις *εκφραστικές*. Οι πρώτες είναι στάσεις των οποίων το αντικείμενο αποτελεί αυτοσκοπό, η δε στάση καθιστά με τη λειτουργία της δυνατή την ατομική πρόσβαση προς το ίδιο το αντικείμενο. Αντίθετα, για τις εκφραστικές (ή συμβολικές) στάσεις το αντικείμενο αποτελεί μέσο για ένα σκοπό, με το να διασφαλίζει κοινωνική υποστήριξη, αύξηση αυτοεκτίμησης ή μείωση άγχους. Οι αξιολογικές στάσεις μπορεί να είναι *βιωματικές και συγκεκριμένες* (βασισμένες και περιορισμένες σε ένα ενιαίο αντικείμενο), *βιωματικές και σχηματικές* (βασισμένες μεν σε εμπειρία με συγκεκριμένα αντικείμενα, αλλά γενικευμένες σε κατηγορίες αντικειμένων) ή *προβλεπτικές* (βασισμένες στην προσδοκώμενη μάλλον παρά άμεση εμπειρία). Οι εκφραστικές στάσεις μπορεί να είναι *εκφραστικές κοινωνικότητας* (βασισμένες στην ανάγκη του ατόμου να γίνει αποδεκτό απ' τους άλλους), *εκφραστικές αξιών* (βασισμένες στην ανάγκη του ατόμου να αυτοκαθορίζεται εκφράζοντας σημαντικές αξίες, παρατάσσοντας τον εαυτό του στο πλευρό σημαντικών ομάδων αναφοράς) ή *αμυντικές* (βασισμένες στην ανάγκη

του ατόμου να μειώσει άγχος συνδεδεμένο με ενδοψυχικές συγκρούσεις). Όπως ακριβώς και η Shavitt στην ανάλυσή της, ο Herek προτείνει ότι οι στρατηγικές για αλλαγή στάσεων πρέπει να εξετάζουν κατά πόσον οι στάσεις ισχύουν για αξιολογικούς ή εκφραστικούς/συμβολικούς λόγους.

Η εμπειρική δουλειά του Herek εστιάζει στις στάσεις έναντι της ομοφυλοφιλίας. Εν τούτοις, η εμβέλειά της είναι πολύ μεγαλύτερη. Για παράδειγμα, στην περιοχή των φυλετικών προκαταλήψεων (που συζητείται διεξοδικά στο Κεφάλαιο 9), συνήθως διακρίνουμε τη προκατάληψη των λευκών εναντίον των μαύρων που βασίζεται σε προσωπικό συμφέρον, από εκείνη που βασίζεται σε συμβολικά πιστεύω. Εκτός αυτού, είναι πιθανόν η σχετική ελαστικότητα-ανελαστικότητα των στάσεων να είναι ανάλογη των διάφορων λειτουργικών σκοπών που τις διαμόρφωσαν.

Παραδείγματος χάριν, λίγοι είναι οι λευκοί Αυστραλοί που έχουν πολλή άμεση επαφή με αυτόχθονες Αυστραλούς (τους Αβορίγινες), τούτο όμως δεν τους εμποδίζει να τρέφουν έντονα συναισθήματα κατά των μαύρων. Μάλιστα, επειδή τα συναισθήματα αυτά εδράζονται πιο πολύ σε προβλεπτικούς παρά βιωματικούς παράγοντες, δύσκολα διαψεύδονται από την άμεση εμπειρία, και ως εκ τούτου δύσκολα μεταβάλλονται.

Ας σημειωθεί ότι στις ανωτέρω αναλύσεις για τη λειτουργία των στάσεων, δίδεται έμφαση ιδιαίτερη στο πως λειτουργεί η στάση προς χάριν του ατόμου που την έχει. Ασφαλώς ορισμένες από τις λειτουργίες των στάσεων όντως αναφέρονται σε κοινωνικές πτυχές (στη λειτουργία κοινωνικής προσαρμογής) - αλλά γενικά, η θεωρία για τις λειτουργίες των στάσεων κινείται, όπως το παράδειγμα, σε ατομικό επίπεδο. Παρ' όλ' αυτά, οι στάσεις επιτελούν και κοινωνικές λειτουργίες: Βασικά δεν υπάρχει έρευνα για το ποιες κοινωνικές λειτουργίες υπηρετούν οι στάσεις, αλλά αρκετές μπορούμε να τις εικάσουμε.

Κατ' αρχήν, χάρη στις στάσεις είναι ευχερής ο εντοπισμός της θέσης του ατόμου στον κοινωνικό ιστό. Όταν οι θεωρητικοί αναφέρονταν παραπάνω στη λειτουργία έκφρασης αξιών, το έπρατταν από τη σκοπιά του ατόμου του έχοντος τη στάση. Θεωρούμενη όμως από την άλλη σκοπιά, τη σκοπιά της κοινωνίας, η κοινωνική συνοχή και η αξιολόγηση του ατόμου από τους άλλους απαιτούν τη δια των στάσεων του έκφραση αξιών (Dornbusch, 1987). Συνήθως, η ομάδα δεν επιτρέπει σε μέλος της να επιφυλάσσεται να εκφράσει τη στάση του παραμένοντας σιωπηλό για ένα θέμα που της είναι σημαντικό. Η ομάδα ή θα επιβάλει ή θα αποσπάσει την έκφραση στάσης για το ζήτημα. Η έκφραση στάσης σηματοδοτεί τη θέση του ατόμου σε σχέση με την ομάδα και αυτό είναι σημαντικό. Την ομάδα την αφορά ιδιαίτερα οι θέσεις που εκφράζουν τα μέλη της να μην απέχουν από την «πρωτοτυπική» της θέση. Η επιβολή ή η απόσπαση στάσεων αποτελεί ισχυρή μορφή κοινωνικού ελέγχου, απαιτώντας απ' το άτομο να δείξει την αφοσίωσή του στην ομάδα του.

Δεύτερη κοινωνική λειτουργία των στάσεων είναι ότι αποτελούν μηχανισμό για τη μετάδοση κοινωνικών πεποιθήσεων και στάσεων, κοινωνικών αναπαραστάσεων και ιδεολογιών, προς το άτομο. Η δημόσια έκφραση μιας στάσης από ένα άτομο εΐθισται να προκαλεί κάποιες αντιδράσεις από όσους το περιβάλλουν - οι στάσεις δεν εκφράζονται συνήθως μόνον προς τους θεούς, για να χαθούν κατόπιν, ως έπεα πτερόντα εις τον κοινωνικόν αιθέρα. Η δημόσια αντίδραση προς μια εκπεφρασμένη στάση εμπλέκει τόσο το άτομο όσο και το κοινό σε ρητορικό διάλογο. Θέσεις, απόψεις, πιστεύω, αμφισβητήσεις, αντιφάσεις, θέματα σχετικά κ.ο.κ. ανταλλάσσονται δημοσίως, συζητούνται και γίνονται αντικείμενα διαμάχης. Οι διαδικασίες αυτές εξαναγκάζουν το άτομο, ίσως ασυναίσθητα, να επιλύσει αντιφάσεις, να δει μία στάση εν σχέσει προς πολλές άλλες, να ξεκαθαρίσει τι πιστεύει και πόσο το ασπάζεται, να δεσμευθεί δημοσίως σε μια θέση - εν ολίγοις, να σκεφτεί για την στάση του / της και το αντικείμενό της.

Η τρίτη και τελευταία κοινωνική λειτουργία των στάσεων είναι ότι προσανατολίζουν το άτομο στον κοινωνικό κόσμο, εξηγώντας τον και ως εκ τούτου δικαιολογώντας τον. Μια στάση απέχθειας και περιφρόνησης προς τους φτωχούς, τους άνεργους, τους ανθρώπους άλλων κοινωνικών τάξεων και άλλου χρώματος, χρησιμεύει όχι μόνον απλώς για να στρέψει με ορισμένο τρόπο ή άλλως για να προσανατολίσει, το άτομο προς το συγκεκριμένο κοινωνικό αντικείμενο, αλλά και για να τοποθετήσει το αντικείμενο, είτε πρόσωπο είτε ομάδα, στον κοινωνικό χώρο. Έτσι οι στάσεις συμβάλλουν, στην εξήγηση, καθώς επίσης και στη δικαιολόγηση και αναπαραγωγή του κοινωνικού συστήματος που παρήγαγε τις κοινωνικές θέσεις των εν λόγω αντικειμένων. Επίσης συμβάλλουν στην υπεράσπιση της κοινωνικής θέσης του ίδιου του ατόμου. Επανερχόμαστε για να εμβαθύνουμε στις ιδεολογικές αυτές λειτουργίες και στις συνέπειες τους στο Κεφάλαιο 11.

ΣΤΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΕΣ

Από τα μακροβιότερα άλτα αινίγματα, που απασχολούν τους κοινωνικούς ψυχολόγους, είναι η σχέση στάσεων και συμπεριφορών. Η κοινή αντίληψη για τις στάσεις θεωρεί πως ευθέως προκαλούν ένα άτομο να συμπεριφερθεί με συγκεκριμένο τρόπο. Εάν ξέρετε ότι κάποιος πιστεύει ακράδαντα πως η αντιγραφή στις εξετάσεις είναι ανήθικη και εσφαλμένη, μπορείτε με ασφάλεια να προβλέψετε συμπεριφορά του ατόμου σχετική με αντιγραφή, σε διαφορετικές στιγμές και πλαίσια. Τουλάχιστον έτσι πιστεύεται. Η κοινωνική ψυχολογία γνωρίζει εδώ και πολύ καιρό ότι η σχέση στάσης και συμπεριφοράς δεν είναι τόσο απλή, ότι συχνά οι συμπεριφορές φαίνονται εντελώς άσχετες απ' τις στάσεις, και ότι οι συμπεριφορές μπορούν κάλλιστα να «προκαλέσουν» στάσεις όσο και το αντίστροφο.

Ο παλαιός αμερικανός κοινωνιολόγος Richard LaPiere (1934) ήταν ίσως ο πρώτος που παρουσίασε αποδείξεις ότι οι στάσεις που ένα σύνολο ανθρώπων έχει εκφράσει για ένα συγκεκριμένο αντικείμενο δεν αντιστοιχούν ιδιαίτερα με τη συμπεριφορά τους προς το αυτό αντικείμενο. Στις αρχές της δεκαετίας του 1930, ο LaPiere και ένα ζεύγος Κινέζων ταξίδεψαν στη δυτική ακτή της Αμερικής μένοντας σε πανδοχεία και οργανωμένες κατασκηνώσεις. Παρά το ότι ήταν περίοδος έντονων αντικινηζικών συναισθημάτων παντού στις ΗΠΑ, μόνο σε μια περίπτωση αρνήθηκαν να προσφέρουν στέγη στους τρεις ανθρώπους. Μετά το ταξίδι τους, ο LaPiere έγραψε σε όλους τους διευθυντές των καταλυμάτων που είχαν επισκεφτεί, αλλά και σε άλλα που δεν είχαν μείνει, ρωτώντας εάν ήταν διατεθειμένοι να δεχτούν κινέζους πελάτες. Πάρα πολλοί (πάνω από το 90 τοις εκατό) απάντησαν λέγοντας πως δε θα τους δέχονταν. Είναι πασιφανής η διάσταση μεταξύ της εκπεφρασμένης στάσης των διευθυντών και των συμπεριφορών που είχαν εκδηλώσει.

Η διάσταση παρατηρούταν από πολλές μελέτες κατά τη διάρκεια των ετών που ακολούθησαν. Ο Wicker (1969) συνόψισε τα αποτελέσματα 32 διαφορετικών μελετών. Κάθε μια τους περιείχε μέτρηση της στάσης των ατόμων έναντι συγκεκριμένου αντικειμένου και άμεση μέτρηση (όχι από αυτοαναφορά) συμπεριφοράς προς το αυτό αντικείμενο. Οι συσχετίσεις στάσεων-συμπεριφορών που αναφέρθηκαν απ' τις μελέτες σπάνια υπερέβαιναν το + 0.3, συχνά πλησίαζαν το μηδέν, σε ορισμένες δε περιπτώσεις ήταν ακόμα και αρνητικές. Κατά συνέπεια, στην καλύτερη των περιπτώσεων, οι στάσεις φαίνονταν να εξηγούν (υπό τη στατιστική έννοια) έως και το 10 τοις εκατό της μεταβλητότητας στη συμπεριφορά, αλλά όχι παραπάνω. Να λοιπόν που κατέληξε η απλή, άμεση και ισχυρή σύνδεση στάσεων και συμπεριφορών. Τι σημαίνει αυτό για την εννοιολογική κατασκευή «στάση»; Σε τι χρησιμεύει μια τέτοια κατασκευή αν δε βοηθά στην εξήγηση συμπεριφοράς; Τα χρόνια που ακολούθησαν την ευρέως αναφερόμενη από

άλλες έρευνες ανασκόπηση του Wicker, είδαν την κοινωνική ψυχολογία να επιχειρεί να εκλεπτύνει τις τεχνικές μέτρησης των στάσεων, με το θεωρητικό σκεπτικό ότι ίσως οι χαμηλές συσχετίσεις ήταν προϊόν μετρικού σφάλματος· επίσης, την είδαν, να επιχειρεί να ξεδιαλύνει τις συνθήκες υπό τις οποίες αναμένεται συσχέτιση στάσεων με συμπεριφορά και τις συνθήκες υπό τις οποίες δεν θα έπρεπε να σχετίζονται. Τα ζητήματα μέτρησης στάσεων δεν εμπίπτουν στα ενδιαφέροντα του βιβλίου μας, υπάρχουν όμως έξοχες σχετικές ανασκοπήσεις από τους Dawes και Smith (1985) και από τον Himmelfarb (1993). Ας επανέλθουμε τώρα σε μια συνοπτική εξέταση των συνθηκών υπό τις οποίες στάσεις και συμπεριφορές θα έπρεπε να συσχετίζονται και των διαδικασιών δια των οποίων οι συμπεριφορές δύνανται να επηρεάσουν στάσεις.

Η κοινωνική ψυχολογία αντιμετώπισε τη πρόκληση του Wicker με δύο γενικές προσεγγίσεις: πολλοί αποπειράθηκαν να εργασθούν πάνω στη σχέση μιας ενιαίας δυάδας στάσης-συμπεριφοράς, επιχειρώντας να ανακαλύψουν πότε η σύνδεση των δύο είναι ισχυρή και πότε όχι· άλλοι αποπειράθηκαν να διαμορφώσουν και να ελέγξουν εμπειρικά ένα πιο πολύπλοκο μοντέλο για το γενικό τρόπο σύνδεσης στάσεων και συμπεριφορών. Θα εξετάσουμε τις δύο προσεγγίσεις χωριστά.

Η ενίσχυση της σύνδεσης στάσεως-συμπεριφοράς

Έχουν προσδιορισθεί πολλές μεταβλητές ικανές να επηρεάσουν την ισχύ της σύνδεσης στάσης-συμπεριφοράς. Παραθέτουμε τις πλέον σημαντικές. Πρώτον, στάσεις για ένα αντικείμενο διαμορφωμένες μέσω άμεσης εμπειρίας μαζί του φαίνεται να συνδέονται ισχυρότερα με τη σχετική προς το αντικείμενο συμπεριφορά, απ' ότι στάσεις μη στηριζόμενες σε άμεση εμπειρία (για παράδειγμα, Regan και Fazio, 1977). Έχει προταθεί ότι η σύνδεση συμπεριφορών και στάσεων διαμορφωμένων μέσω άμεσων εμπειριών

είναι ισχυρότερη επειδή ο έχων τέτοιες στάσεις, τις ενστερνίζεται με περισσότερη σαφήνεια, πεποίθηση και σιγουριά (για παράδειγμα, Fazio και Zanna, 1978a, 1978b, 1981), επίσης επειδή είναι ευχερέστερα προσβάσιμες (δύνανται να κληθούν ευχερέστερα στη συνείδηση) και πιο σθεναρές (Fazio, 1989), και επειδή τέτοιες στάσεις ενεργοποιούνται αυτομάτως τη παρουσία του αντικειμένου της στάσης (για παράδειγμα, Fazio, Sanbonmatsu, Powell και Kardes, 1986).

Δεύτερον, έχει προταθεί ότι σταθερότερες στάσεις παρουσιάζουν μεγαλύτερη συνέπεια προς την αντίστοιχη συμπεριφορά από ασταθείς στάσεις (παραδείγματος χάριν, Ajzen και Fishbein, 1980). Πρόκειται για διττή πρόταση. Κατά πρώτο λόγο, όσο μεγαλύτερος χρόνος μεσολαβεί μεταξύ μέτρησης της στάσης και μέτρησης της συμπεριφοράς, τόσο ασθενέστερη η σύνδεση στάσης-συμπεριφοράς (στην περίπτωση του LaPiere ήταν έξι μήνες). Εύλογη η πρόταση αν σκεφτούμε ότι οι στάσεις αλλάζουν, η δε συμπεριφορά είναι ευάλωτη σε επιδράσεις πολλών άλλων παραγόντων άσχετων με στάσεις. Κατά δεύτερο λόγο, ακόμα και όταν στάση και συμπεριφορά μετριοούνται με αρκετά στενή χρονική συνάφεια, η σύνδεση θα είναι πάλι πιο ισχυρή για τις σταθερές - συχνά πιο γενικές παρά για τις πιο συγκεκριμένες στάσεις (για παράδειγμα, Schwartz, 1978). Η σταθερότητα της αυτοεκτίμησης, που δεν είναι παρά η στάση των ανθρώπων προς τον εαυτό τους, επισύρει και άλλες συνέπειες σχετικές με το πόσο είναι αμυντικοί στην αρνητική και θετική ανατροφοδότηση (για παράδειγμα, Kernis, Cornell, Sun, Berry και Harlow, 1993).

Τέλος, έχουν βρεθεί αρκετές ατομικές διαφορές που επηρεάζουν την ισχύ της σύνδεσης στάσης-συμπεριφοράς. Οι άνθρωποι που υποβάλλονται σε αυτοσυνειδησία (συνήθως με την τοποθέτηση δίπλα τους ενός καθρέπτη ενώ συμπληρώνουν κλίμακες στάσης) δείχνουν χαρακτηριστικά πολύ μεγαλύτερη συνέπεια στάσεων-συμπεριφορών σε σχέση με όσους δεν έχουν υποβληθεί σε αυτοσυνειδησία (για παράδειγμα, Gibbons,

1978). Οι λεγόμενοι υψηλοί αυτοπαρατηρητές (που παρατηρούν-καταγράφουν και ρυθμίζουν τις αντιδράσεις τους με βάση τις αντιδράσεις των άλλων) δείχνουν χαρακτηριστικά λιγότερη συνέπεια στάσεων-συμπεριφορών από τους λεγόμενους χαμηλούς αυτοπαρατηρητές (που παρατηρούν-καταγράφουν τις εσωτερικές τους αντιδράσεις μάλλον παρά τις αντιδράσεις των άλλων- για παράδειγμα, Zanna, Olson και Fazio, το 1980). Η ισχύς πάντως των επιδράσεων αυτών μπορεί να εξαρτάται και από μεταβλητές όπως η προσβασιμότητα των υπό εξέταση στάσεων (για παράδειγμα, Snyder και Kendzierski, 1982). Όταν ζητηθεί απ' τους ανθρώπους να πουν για πιο λόγο κρατούν μια στάση, είναι δυνατόν να μειωθεί η συνέπεια στάσης και συμπεριφοράς (για παράδειγμα, Wilson, Kraft και Dunn, 1989). Υπάρχουν επίσης, προκλητικές πλην πενιχρές, ενδείξεις για διαπολιτισμικές διαφορές στην τάση να πιστεύεται πως οι στάσεις οφείλουν να αντιστοιχούν προς συμπεριφορές (Kashima, Siegal, Tanaka και Kashima, 1992).

Η παράθεση μεταβλητών που επηρεάζουν τη σύνδεση στάσης-συμπεριφοράς δεν είναι εξαντλητική ούτε επρόκειτο άλλωστε να είναι. Απλώς δίνει μια ιδέα της εκτεταμένης σχετικής βιβλιογραφίας. Για την παρούσα διαπραγμάτευση είναι χρήσιμο να σταθούμε απλώς στο σημείο ότι η απαισιοδοξία του Wicker (1969) κάπως μετριάζεται όταν λαμβάνονται υπόψη οι πολλοί άλλοι παράγοντες που είναι δυνατόν να υπεισέρχονται στη σχέση στάσεων και συμπεριφοράς. Τέλος, ενώ οι ενδείξεις ότι οι στάσεις οδηγούν σε συμπεριφορά είναι συχνά ασθενείς, οι ενδείξεις ότι *έπονται* της συμπεριφοράς είναι πολύ ισχυρότερες.

Η θεωρία της γνωστικής ασυμφωνίας

Η θεωρία της γνωστικής ασυμφωνίας του Festinger (1957) είναι απλή, βοηθά όμως να εξηγήσουμε πώς γίνεται οι άνθρωποι να αλλάζουν τις στάσεις τους εναρμονίζοντάς τις με τη συμπεριφορά τους, αντί το αντίστροφο. Η θεωρία αναφέρει απλά ότι εάν ένα άτομο έχει δύο κοινωνικά γνωσθήματα που ψυχολογικά (όχι απαραίτητως λογικά) δεν εναρμονίζονται, η δυσαρμονία ή ασυμφωνία αυτή το ενοχλεί και κινητοποιείται για να την μειώσει. Η ασυμφωνία μπορεί να μειωθεί μεταβάλλοντας είτε το ένα είτε το άλλο είτε και τα δυο γνωσθήματα ή με την εισαγωγή ενός νέου. Παραδείγματος χάριν, εάν καπνίζω γνωρίζοντας επίσης πως το κάπνισμα βλάπτει την υγεία μου θα πρέπει να νιώθω ασυμφωνία επειδή αυτά τα δύο γνωσθήματα είναι ψυχολογικά αντιφατικά μεταξύ τους. Σημειώστε ότι *λογικά* δεν είναι διόλου ασυνεπή μεταξύ τους, απλώς υφίσταται ψυχολογική αντίφαση. Η ασυμφωνία που νιώθω μπορεί να ανακουφιστεί με την αλλαγή ενός εκ των δύο γνωσθημάτων ή με την εισαγωγή ενός καινούργιου. Παραδείγματος χάριν, θα μπορούσα να σταματήσω το κάπνισμα, πράγμα όμως δύσκολο κι απίθανο. Αντ' αυτού, θα μπορούσα να τροποποιήσω το γνώσημά μου ότι το κάπνισμα είναι κακό για την υγεία μου. Δεν είναι ασύνηθες οι καπνιστές να υποστηρίζουν πως τα στοιχεία εναντίον του καπνίσματος δεν είναι τόσο αδιάσειστα όσο τα παρουσιάζουν οι εκστρατείες δημόσιας υγείας. Εναλλακτικά, θα μπορούσα να εισαγάγω κάποιο νέο γνώσημα. Θα μπορούσα, παραδείγματος χάριν, να αποδεχτώ μεν ότι καπνίζω και ότι το κάπνισμα είναι κακό για την υγεία μου, αλλά ταυτόχρονα να ξεφύγω, με τον ισχυρισμό ότι καπνίζω προκειμένου ν' ανακουφίσω απ' τη πίεση και να νιώσω ευχαρίστηση.

Εφαρμόζοντας τις αρχές της θεωρίας της γνωστικής ασυμφωνίας στη σχέση μεταξύ στάσεων και συμπεριφοράς, διαπιστώνουμε ότι εάν οι άνθρωποι έχουν, για οιοδήποτε λόγο, εμπλακεί σε μια συγκεκριμένη συμπεριφορά, είναι πιθανό να τροποποιήσουν τις στάσεις τους ώστε να αντιστοιχούν στην πράξη που μόλις έκαναν. Έστω, παραδείγματος χάριν, ότι ένα μικρό παιδί που πηγαίνει δημοτικό σχολείο με

λευκά κυρίως παιδιά και λίγα μειονοτικά, αυτόχθονων Αυστραλών, γίνεται το ένα με ομάδα μεγαλύτερων παιδιών για να πειράξουν ένα μειονοτικό. Το νεαρό παιδί ίσως να μην είχε απολύτως καμία στάση έναντι των μειονοτικών γενικά προτού πειράξει το μειονοτικό παιδί, αλλά πλέον είναι απίθανο να κρατήσει την «αγνωστικιστική» του στάση προς τους αυτόχθονες, ιδίως εάν κάποιος δάσκαλος ή γονιός ή άλλο παιδί του κάνουν παρατήρηση για το δυσάρεστο συμβάν. Το παιδί μάλλον θα τροποποιήσει (ή, σε αυτήν την περίπτωση, θα επινοήσει) τη στάση του/της ώστε να αντιστοιχεί με τη συμπεριφορά του εφόσον μάλιστα δύσκολα μπορεί να αρνηθεί ή να αλλάξει το γνώσημά του γι' αυτήν (αν και η ευθεία άρνηση δεν είναι ασυνήθιστη για τα παιδιά, ένα παιδί κάλλιστα μπορεί να ισχυριστεί ότι το συμβάν δεν ήταν και τόσο κακό όσο φάνηκε). Η τυχόν ασυμφωνία, θα αποσοβηθεί από μια άλλη γνωστική αλλαγή - στην περίπτωση αυτή, απ' την ανάπτυξη αρνητικής στάσης προς το μειονοτικό παιδί, και ίσως προς όλους εν γένει τους αυτόχθονες Αυστραλούς. Για να δανειστούμε τον τίτλο κεφαλαίου που περιγράφει παρόμοια διεργασία αν και σε πολύ μεγαλύτερη κλίμακα: «Δεν συνέβη ποτέ και εξάλλου τους άξιζε» (Orton, 1971). Το κεφάλαιο αναφέρεται στην απο-ανθρωποποίηση των Βιετκόγκ και τη σφαγή βιετναμέζων πολιτών στο Μάι Λάι από αμερικανούς πεζικάριους.

Οι στάσεις έπονται της συμπεριφοράς, όχι το αντίστροφο. Η αρχή εφαρμόζεται, τουλάχιστον κατά τους θεωρητικούς της γνωστικής ασυμφωνίας (Aronson, 1968, 1989. Festinger, 1957) σε περιπτώσεις που πρόσωπα εμπλέκονται σε συμπεριφορά αναντίστοιχη με σχετική στάση προϋπάρχουσα της συμπεριφοράς. Η γνωστική ασυμφωνία διεγείρεται ιδιαίτερος όταν κάποιο από τα γνωσθήματα των συλλογισμών μας αφορά τον εαυτό.

Ως θεωρία, η γνωστική ασυμφωνία ανήκει στην οικογένεια των θεωριών *συνέπειας*: θεωρητικά προϋποθέτει ότι η ασυνέπεια είναι δυσάρεστη, και ότι οι άνθρωποι

έχουν κίνητρο να επιφέρουν συνέπεια και ισορροπία. Η θεωρητική αυτή προϋπόθεση έχει αμφισβητηθεί από αρκετούς συγγραφείς (για παράδειγμα, Billig, 1987), οι οποίοι ισχυρίζονται ότι η επιθυμία για την επιβολή και διατήρηση της συνέπειας δεν είναι παρά μια ιδιάζουσα πολιτισμική εννοιολογική κατασκευή και ότι οι άνθρωποι έχουν πολύ μεγαλύτερη ανοχή για τη γνωστική και διαπροσωπική ασυνέπεια από ότι προϋποθέτει η θεωρία της γνωστικής ασυμφωνίας.

Η θεωρία της αυτοαντίληψης

Η εξήγηση της αλλαγής των στάσεων και της σχέσης στάσεων – συμπεριφορών από την θεωρία της γνωστικής ασυμφωνίας δεν έμεινε χωρίς αντιπάλους. Η θεωρία της αυτοαντίληψης αναπτύχθηκε από τον Daryl Bem (1967, 1972) για να εξηγήσει ακριβώς τα ίδια γεγονότα τα οποία ισχυρίζεται ότι εξηγεί η θεωρία της γνωστικής ασυμφωνίας, χωρίς όμως να ανατρέχει σε περίπλοκες, και κατά την οπτική του Bem, περιττές ψυχολογικές διεργασίες. Ο Bem υποστήριξε ότι συνάγουμε τις στάσεις μας έναντι αντικειμένων με τον ίδιο τρόπο που συνάγουμε τις στάσεις των άλλων – μέσω των διεργασιών απόδοσης αιτίου που θα συζητήσουμε στο Κεφάλαιο 4. Η θεωρία απόδοσης αιτίου προτείνει πως οι παρατηρητές αποδίδουν στάσεις σε έναν δράστη αντίστοιχες με τη συμπεριφορά του, και πως η τάση αυτή είναι ισχυρότερη όταν η δράση επιλέγεται ελεύθερα απ' το δράστη. Ο Bem προτείνει ότι η διεργασία με την οποία συνάγουμε τις δικές μας στάσεις είναι παρόμοια. Σύμφωνα με τα ίδια του τα λόγια, η μείζων υπόθεση της θεωρίας της αυτοαντίληψης είναι ότι «για να προσδιορίσει την κατάστασή του [ή της], το άτομο στηρίζεται εν μέρει στα ίδια εξωτερικά δεικτικά σημεία που χρησιμοποιούν οι άλλοι όταν συνάγουν τις εσωτερικές του [ή της] καταστάσεις» (1970, σελ. 50).

Πώς επιλύεται η θεωρητική αντιπαλότητα; Έχουμε εδώ δύο εντελώς διαφορετικές θεωρίες, κάθε μια απ' τις οποίες ισχυρίζεται ότι εξηγεί ακριβώς το ίδιο σύνολο γεγονότων. Ποια από τις δυο να είναι ορθή, εάν όντως το ορθό βρίσκεται ανάμεσά τους; Ίσως να φαίνεται σωστός κι αναγκαίος, όπως πίστευαν πολλοί ερευνητές στα τέλη της δεκαετίας του 1960 και του 1970, ο σχεδιασμός και η διεξαγωγή πειράματος που αντιπαραθέτει τη μια θεωρία έναντι της άλλης προκειμένου να αποδειχθεί ποια ισχύει. Δυστυχώς, είναι αδύνατο να σχεδιαστεί ένα τόσο καθοριστικό πείραμα επίλυσης της θεωρητικής διχογνωμίας. Αρκετοί προσπάθησαν, κάθε φορά όμως χωρούσαν πάνω από μια πιθανές εξηγήσεις για τα παρατηρούμενα αποτελέσματα. Δεν είναι αυτός ο τρόπος που πορεύεται η επιστήμη - τουλάχιστον υπό την ευρεία της έννοια που περιλαμβάνει την κοινωνική ψυχολογία και τις άλλες «πιο εύκαμπτες» κοινωνικές επιστήμες. Έστω.

Η εικόνα που αναδύεται από τη συσσωρευμένη έρευνα για την αλλαγή στάσεων συνοψίζεται με διαύγεια και τάξη από τους Fazio, Zanna και Cooper (1977). Οι διεργασίες της αυτοαντίληψης φαίνεται πως λειτουργούν όταν η συμπεριφορά εμπίπτει εντός του «εύρους διανύσματος αποδοχής», όταν όμως η συμπεριφορά βρίσκεται εκτός αυτού μοιάζει να αναλαμβάνουν οι διεργασίες της γνωστικής ασυμφωνίας. Το «εύρος διανύσματος αποδοχής» και το «εύρος διανύσματος απόρριψης» είναι όροι της θεωρίας της εκφοράς κοινωνικής κρίσης (Sherif, Sherif και Nebergall, 1965). Η θεωρία της εκφοράς κοινωνικής κρίσης προτείνει ότι η διάσταση δια της οποίας χαρακτηρίζεται το εύρος των πιθανών στάσεων έναντι ενός συγκεκριμένου αντικειμένου μπορεί να διαιρεθεί σε δύο διανύσματα. Το διάνυσμα αποδοχής ενός οιοδήποτε ατόμου περιλαμβάνει όλες εκείνες τις σχετικές προς το αντικείμενο στάσεις που θεωρεί αποδεκτές. Όλες οι άλλες στάσεις, τις οποίες θεωρεί μη αποδεκτές, συνιστούν το διάνυσμα απόρριψης. (Μια τρίτη περιοχή, που συνήθως αγνοείται, ονομάζεται

«διάνυσμα μη δέσμευσης», το συγκροτούν δε στάσεις για τις οποίες το άτομο αδιαφορεί μη κλίνοντας μήτε προς την αποδοχή μήτε προς την απόρριψη). Συνεπώς, κατά τη θεωρία της εκφοράς κοινωνικής κρίσης, είναι πιο γόνιμο να βρίσκουμε ποιο είναι το εύρος των πιθανών θέσεων, που μπορεί να πάρει το άτομο για κάποιο αντικείμενο, προκειμένου να εκφράσει τη στάση του, παρά να θεωρούμε ότι τη στάση του αντιπροσωπεύει μία και μοναδική ακριβής τοποθέτηση.

Η θεωρία της λελογισμένης πράξης

Η δεύτερη αντίδραση προς την επικριτική ανασκόπηση του Wicker (1969) επεχείρησε να κατασκευάσει μια πληρέστερη θεωρία για τη σχέση στάσης-συμπεριφοράς αντί να ερευνά τις συνθήκες υπό τις οποίες οι στάσεις προβλέπουν ή δεν προβλέπουν συμπεριφορά. Κύρια εκπρόσωπος της προσέγγισης αυτής στο ζήτημα στάσεων-συμπεριφορών, είναι η θεωρία της λελογισμένης πράξης των Fishbein και Ajzen (Ajzen και Fishbein, 1980. Fishbein και Ajzen, 1975).

Οι Fishbein και Ajzen υποστήριξαν ότι οι στάσεις δεν προβλέπουν *αυτές καθ' εαυτές* συμπεριφορές, αλλά *συμπεριφορικές προθέσεις*. Οι δε συμπεριφορικές προθέσεις προβλέπουν ευθέως συμπεριφορά. Οι ίδιες οι συμπεριφορικές προθέσεις συναρτώνται αφενός από στάσεις έναντι της συμπεριφοράς και αφετέρου από τους αποκαλούμενους από τους Fishbein και Ajzen *υποκειμενικούς κοινωνικούς κανόνες*. Οι υποκειμενικοί κοινωνικοί κανόνες αναφέρονται στην αντίληψη που έχει ο δράστης για το τι πιστεύουν άλλοι, σημαντικοί γι' αυτόν άνθρωποι, ότι θα έπρεπε να κάνει. Η θεωρία της λελογισμένης πράξης ισχύει στην πραγματικότητα μόνο για συμπεριφορές που βρίσκονται υπό *βουλητικό έλεγχο*.

Η θεωρία της λελογισμένης πράξης έχει χρησιμοποιηθεί ευρέως, βρίσκοντας μάλιστα αρκετή εμπειρική υποστήριξη, σε ποικίλες περιοχές όπως η απόφαση για έκτρωση (Smetana και Adler, 1980), η απόφαση φυσικού ή τεχνητού θηλασμού του βρέφους (Manstead, Proffitt και Smart, 1983), το κάπνισμα μαριγουάνας (Ajzen, Timko και White, 1982) και ο εκκλησιασμός (King, 1975). Οι μετα-αναλυτικές επισκοπήσεις για το μέγεθος της συσχέτισης από τη μια μεριά στάσεων και υποκειμενικών κοινωνικών κανόνων και από την άλλη συμπεριφορικών προθέσεων, παρουσιάζουν μέσες συσχετίσεις κυμαινόμενες μεταξύ 0.53 και 0.68, ενώ τα μεγέθη των συσχετίσεων συμπεριφορικών προθέσεων και συμπεριφοράς ξεπερνούν κάπως το 0.50 (Sheppard, Hartwick και Warshaw, 1988). Οι συσχετίσεις αυτές είναι αρκετά μεγαλύτερες από το μέγιστο 0.30 που ανέφερε ο Wicker (1969).

Παρά την εμπειρική του υποστήριξη, το μοντέλο έχει δεχτεί και κριτική. Παραδείγματος χάριν, έχει υποστηριχτεί, ότι οι προσωπικοί κανόνες (οι ατομικές πεποιθήσεις για την καταλληλότητα συγκεκριμένων συμπεριφορών) και οι κοινωνικοί κανόνες συμπεριφοράς (τι κάνουν όλοι οι άλλοι μάλλον, παρά το τι πιστεύουν ότι θα έπρεπε να κάνει ο δράστης) είναι εξίσου σημαντικοί για τη διαμόρφωση συμπεριφορών όσο οι υποκειμενικοί κοινωνικοί κανόνες (για παράδειγμα, Schwartz και Tessler, 1972).

Έχει επίσης ειπωθεί ότι ακόμα και συμπεριφορές που υπόκεινται σε βουλητικό έλεγχο δε είναι απαραίτητο να ακολουθούν το μοντέλο. Μερικές συμπεριφορικές ρουτίνες είναι τόσο προδιαγεγραμμένες (Abelson, 1981) και έχουν εμπεδωθεί απ' την επανάληψη σε τέτοιο βαθμό, ώστε τηρούνται απερίσκεπτα, χωρίς συνειδητή εποπτεία (Langer, 1989). Παρομοίως, οι Bentler και Speckart (1979) έχουν υποστηρίξει, και δείξει εμπειρικά, ότι συμπεριφορές που έχουν εκτελεσθεί στο παρελθόν είναι πιθανότερο να ξανασυμβούν, απλώς και μόνον επειδή έχουν εκτελεσθεί και παρά τις προθέσεις του δράστη να συμπεριφερθεί αλλιώς. Οι αποφάσεις που παίρνουμε τη

πρωτοχρονιά, να κόψουμε με το νέο χρόνο τις κακές συνήθειες του παλιού, αποτελούν ίσως καλό παράδειγμα για το πόσο δύσκολο είναι να σταματήσουμε ορισμένες συμπεριφορές παρά τις καλύτερες των προθέσεων για αλλαγή..

Τέλος, ο ένας από τους δημιουργούς του πρωτότυπου μοντέλου, ο Icek Ajzen, το αναθεώρησε διατυπώνοντας τη θεωρία της προμελετημένης συμπεριφοράς (Ajzen, 1988, 1989, 1991. Ajzen και Madden, 1986). Η αναθεώρηση προσαρμόζει το αρχικό μοντέλο στο γεγονός ότι συχνά οι συμπεριφορές μας δεν υπόκεινται στον βουλητικό έλεγχο που προϋποθέτει η θεωρία της λελογισμένης πράξης. Η θεωρία της προμελετημένης συμπεριφοράς διατηρεί την κεντρική θέση των συμπεριφορικών προθέσεων στη σύνδεση μεταξύ στάσεων και συμπεριφοράς και συνεχίζει να θεωρεί τις συμπεριφορικές προθέσεις ως το γινόμενο των στάσεων προς τη συμπεριφορά επί τους υποκειμενικούς κοινωνικούς κανόνες. Εντούτοις, προστίθεται ένας σημαντικός τρίτος παράγοντας— ο τελικά αντιληπτός συμπεριφορικός έλεγχος. Ο παράγων αναφέρεται στην αντίληψη που έχει ο δράστης για την ευκολία ή τη δυσκολία εκτέλεσης συμπεριφορών. Μερικές συμπεριφορές είναι εύκολο να εκτελεστούν μόλις κανείς τ' αποφασίσει, άλλες είναι πιο δύσκολο. Μερικές επίσης είναι εύκολο να μην εκτελεστούν εφόσον κανείς τ' αποφασίσει, ενώ άλλες είναι πιο δύσκολο. Ο τελικά αντιληπτός συμπεριφορικός έλεγχος επηρεάζει το σχηματισμό συμπεριφορικών προθέσεων, και επίσης, πράγμα σημαντικό, επηρεάζει ευθέως την παραγωγή της ίδιας της συμπεριφοράς, ανεξαρτήτως συμπεριφορικών προθέσεων. Ο Ajzen (1991) ανασκοπεί διάφορες μελέτες που δείχνουν ότι η θεωρία της προμελετημένης συμπεριφοράς προβλέπει συμπεριφορικές προθέσεις καλύτερα από ότι η θεωρία της λελογισμένης πράξης – μ' άλλα λόγια, ο τελικά αντιληπτός συμπεριφορικός έλεγχος συμβάλλει στην πρόβλεψη συμπεριφορικών προθέσεων πέρα και πάνω από τις επιδράσεις των στάσεων και των υποκειμενικών κοινωνικών κανόνων στη συμπεριφορά.

Η ΓΝΩΣΤΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΩΝ ΣΤΑΣΕΩΝ

Οι στάσεις είναι δυνατόν να έχουν καθορισμένη δομή. Η μορφή της νοητικής αναπαράστασης ενός αντικειμένου είναι συχνά σύστοιχη με αυτή άλλων, πράγμα που κατευθύνει τη λειτουργία της στάσης. Εκτός αυτού, οι στάσεις δεν υφίστανται μεμονωμένες – διατρέχονται από δομή. Στην ενότητα αυτή εξετάζουμε τη γνωστική οργάνωση των στάσεων, πώς λειτουργούν ως γνωστικά συστήματα, και πώς συνήθως δομούνται.

Στο Κεφάλαιο 3 πραγματεύομαστε την έννοια του σχήματος. Το σχήμα είναι νοητική δομή για κάποιο θέμα αναφοράς αποτελούμενη από γνώση και παραδείγματα του θέματος, που επιλέγει και επεξεργάζεται σχετικές με το θέμα πληροφορίες. Από πολλές απόψεις, το σχήμα μοιάζει με στάση, με τη διαφορά ότι η στάση εμπεριέχει ως καθοριστικό και κεντρικό της στοιχείο *την αξιολόγηση* του θέματος αναφοράς. Δύο από τα γνωρίσματα της στάσης εκλαμβάνομενης ως σχήματος, είναι σημαντικές δομικές ιδιότητες: η *ενεργοποίηση* και η *προσβασιμότητα*.

Δεν είναι όλες μας οι στάσεις διαρκώς ενεργές. Είναι σχεδόν αυτονόητο ότι μόνο ένα μικρό σύνολο των αποθεμάτων μας από στάσεις είναι ενεργό μία δεδομένη στιγμή. Οι στάσεις πρέπει να *ενεργοποιηθούν*, ή με κάποιον τρόπο να «ανοίξουν» όπως ένας διακόπτης ανοίγει το ηλεκτρικό φως. Οι διεργασίες ενεργοποίησης των στάσεων έχουν συγκεντρώσει αρκετά την προσοχή της έρευνας. Μέγα μέρος των σχετικών εργασιών αντλεί από τις αρχές της γνωστικής ψυχολογίας. Οι στάσεις γίνονται αντιληπτές ως κόμβοι στη μνήμη, συνδεδεμένοι σε συσχετιστικό δίκτυο. Οι κόμβοι συνδέονται μέσω εμπειρίας. Οι δε μεταξύ τους συνδέσεις, όσο βιώνονται, τόσο ισχυροποιούνται. Μερικές συνδέσεις έχουν εμπεδωθεί τόσο πολύ απ' την επανάληψη της

εμπειρίας ώστε όταν ενεργοποιείται ο ένας κόμβος, *αυτομάτως* ενεργοποιείται και ο άλλος. Δεχόμαστε ότι ένας κόμβος, ή μια στάση, ενεργοποιείται αυτομάτως, όταν η ενεργοποίησή του ή της είναι αναπόφευκτη, όταν το άτομο δεν είναι σε θέση να αναστείλει εκούσια την ενεργοποίηση της στάσης που προκύπτει με τη παρουσία του σχετικού ερεθίσματος. Ωστόσο, δεν ενεργοποιούνται αυτομάτως όλοι οι κόμβοι, ή οι στάσεις. Αυτόματες ή όχι, οι στάσεις ενεργοποιούνται από ερεθίσματα του περιβάλλοντος. Μόλις ενεργοποιηθούν επηρεάζουν τι προσέχουμε, πως ερμηνεύουμε αυτό που προσέχουμε (Friedrich, Kierniesky και Cardon, 1989), και πως ανακαλούμε ορισμένα γεγονότα (Echabe και Rovira, 1989).

Οι στάσεις ποικίλλουν ως προς τη *προσβασιμότητά* τους, ή την ευχέρεια με την οποία μπορούν να ανασυρθούν από τη μνήμη (Fazio, 1989). Οι σθεναρές και σημαντικές στάσεις είναι πιο προσβάσιμες (ενεργοποιούνται ευκολότερα και γοργότερα) από τις ασθενέστερες (Krosnick, 1989), και οι προσβάσιμες στάσεις κυβερνούν τη συμπεριφορά με μεγαλύτερη ισχύ απ' τις λιγότερο προσβάσιμες (για παράδειγμα, Fazio και Williams, 1986).

Οι εργασίες που έχουν διεξαχθεί για την εξάπλωση της ενεργοποίησης των στάσεων γενικά προϋποθέτουν ότι κάθε στάση υπάρχει ως διακριτός κόμβος. Κάθε κόμβος ενυπάρχει εντός συσχετιστικού δικτύου του οποίου η δομή αποτελείται μόνο από οριζόντιες συσχετίσεις διαμορφωμένες απ' την επανάληψη της εμπειρίας. Υιοθετώντας άλλο τρόπο προσέγγισης, αρκετοί ερευνητές έχουν εξετάσει την κατακόρυφη αντί για την οριζόντια δομή των στάσεων. Οι δύο προσεγγίσεις, δεν αντικρούουν απαραίτητα η μία την άλλη, ούτε είναι ασύμβατες. Είναι απολύτως εφικτό οι κόμβοι (οι στάσεις) να έχουν κατακόρυφη καθώς επίσης και συσχετιστική ή οριζόντια δομή.

Η δομή των στάσεων μπορεί να γίνει αντιληπτή υπό διπλή έννοια. Πρώτον, μπορεί να αναφέρεται στη δομή των συστατικών στοιχείων εντός μιας στάσης.

Παράδειγμα αποτελούν οι πρώτες μελέτες για το μοντέλο ΑΒΓ ή τριμερές μοντέλο των στάσεων. Δεύτερον – και αντικείμενο της παρούσας συζήτησης - μπορεί να αναφέρεται στο πρότυπο των σχετικά σταθερών σχέσεων μεταξύ διαφορετικών προσωπικών στάσεων. Στο σημείο αυτό ας στραφούμε στην εργασία του Kerlinger (1984) για τη δομή των πολιτικών στάσεων που αποτελεί παράδειγμα ιεραρχικής δομής στάσεων.

Τον Kerlinger απασχολούσε πώς οργανώνονται οι κοινωνικές και πολιτικές στάσεις. Σύμφωνα με προγενέστερες εργασίες τέτοιες στάσεις μπορούν να παραταχθούν κατά τρόπο *διπολικό*, μεταξύ φιλελευθερισμού και συντηρητισμού (για παράδειγμα, Eysenck, 1975. Eysenck και Wilson, 1978. Ferguson, 1973). Κατά την άποψη αυτή, ο φιλελευθερισμός είναι το *αντίθετο* του συντηρητισμού, προϋποτίθεται δε, ότι όταν κάποιος συμφωνεί έντονα με τα φιλελεύθερα λήμματα μιας κλίμακας στάσεων, διαφωνεί έντονα με τα συντηρητικά. Η διπολική θεωρητική προϋπόθεση υποβόσκει σε πολλές εργασίες ανάλυσης κοινωνικών και πολιτικών στάσεων (για παράδειγμα, προϋποτίθεται ότι οι στάσεις απέναντι στις γυναίκες συνήθως κυμαίνονται μεταξύ «παραδοσιακών» και «φιλελεύθερων» και ότι οι δύο πόλοι αντιτίθενται – για παράδειγμα, Spence και Helmreich, 1972. Smith και Walker, 1991). Ο Kerlinger πρότεινε ότι οι δύο ιδεολογίες, του φιλελευθερισμού και του συντηρητισμού δεν είναι αντίθετες αλλά μάλλον ανεξάρτητες μεταξύ τους.

Το μοντέλο του Kerlinger ξεκινάει με τα κοινωνικά θέματα αναφοράς - τα αντικείμενα των κοινωνικών και πολιτικών στάσεων, όπως η άμβλωση, η ιδιοκτησία, τα συνδικάτα, το χρήμα, η φυλετική ισότητα και ο πατριωτισμός. Ορισμένα απ' τα θέματα αυτά λέγεται ότι έχουν *χαρακτήρα κριτηρίου* ή αλλιώς, ότι είναι *θέματα κριτηρίου* για τους φιλελευθέρους και ορισμένα άλλα για τους συντηρητικούς. Ένα θέμα αναφοράς

είναι θέμα κριτηρίου για κάποιον εάν είναι σημαντικό γι' αυτόν, ή η σημασία του είναι προσωπικά «προφανής» και ξεχωριστή. Ενώ τα διπολικά μοντέλα προϋποθέτουν ότι τα θέματα κριτηρίου για τους φιλελεύθερους είναι και θέματα κριτηρίου για τους συντηρητικούς, αν και αρνητικά, ο Kerlinger υποστηρίζει ότι οι μεν φιλελεύθεροι δεν νοιάζονται για τα συντηρητικά θέματα, οι δε συντηρητικοί αδιαφορούν για τα φιλελεύθερα. Με άλλα λόγια, ένα θέμα αποτελεί είτε θετικό είτε ουδέτερο κριτήριο αλλά ουδέποτε αρνητικό. Ως ιδεολογία, ο μεν φιλελευθερισμός αναφέρεται σε ένα σύνολο θεμάτων, ο δε συντηρητισμός σε άλλο. Τα δύο σύνολα είναι ανεξάρτητα.

Οι ενδείξεις που επιστρατεύει ο Kerlinger προς υποστήριξη της θεωρίας του βασίζονται σε παραγοντική ανάλυση κλιμάκων με πάρα πολλά θέματα κριτηρίου (και για φιλελεύθερους και συντηρητικούς) βαθμολογημένων από μεγάλο αριθμό ανθρώπων. Η δομή για την οποία μιλά ο Kerlinger διατρέχει τα άτομα, δεν εντοπίζεται ενδοατομικά, αν και ένα οιοδήποτε άτομο ενδέχεται να φέρει εντός του παράλληλη δομή. Από την παραγοντική ανάλυση βαθμολογήσεων σε κλίμακες με θέματα κριτηρίου, συνήθως προκύπτουν περί τους δώδεκα παράγοντες πρώτης τάξεως, αναγνωρίσιμοι, με θεματικές όπως θρησκευτικότητα, φυλετική ισότητα, αστικά δικαιώματα, ηθική, κ.ο.κ. Όταν οι παράγοντες πρώτης-τάξεως υποβάλλονται οι ίδιοι σε παραγοντική ανάλυση, προκύπτουν δυο παράγοντες δεύτερης-τάξης – ο φιλελευθερισμός και ο συντηρητισμός.

Οι Smith και Walker (1992) προσάρμοσαν και διεύρυναν το μοντέλο του Kerlinger προκειμένου να ενσωματώσουν μια τρίτη ιδεολογία, και να εστιάσουν στη δομή των στάσεων προς ένα μόνον κοινωνικό αντικείμενο (τη «γυναίκα»), αντί προς πολλαπλά. Ο Kerlinger ηθελημένα εστιάζει σε δύο αποκλειστικά ιδεολογίες, το φιλελευθερισμό και το συντηρητισμό. Ριζοσπαστικές και επαναστατικές ιδεολογίες αγνοήθηκαν, όπως άλλωστε και αντιδραστικές. Όσον αφορά τον τομέα των στάσεων προς τη γυναίκα, υπάρχουν ιδεολογικές θέσεις καλά διαρθρωμένες γύρω από την ισότητα

και την παράδοση, οι οποίες ισοδυναμούν με τον χειρισμό των εννοιών «φιλελεύθερο» και «συντηρητικό» απ' τον Kerlinger. Αλλά υπάρχει και η σθεναρή θέση που θεμελιώνεται στην ανεξαρτησία ή αυτονομία των γυναικών από τους άνδρες. Αυτή η θέση συμπεριελήφθη ως τρίτη ιδεολογία στη μελέτη των Smith και Walker. Τα αποτελέσματά τους επιβεβαιώνουν ότι υφίστανται τρεις ανεξάρτητες ιδεολογίες για τις γυναίκες και την κοινωνική τους θέση δομημένες σε στάσεις συνεκτικές πλην όμως βαθιές. Οι βαθιές αυτές δομές σχετίζονται με την αξιολόγηση συγκεκριμένων συμπεριφορών (θέματα αναφοράς) από προκαθορισμένες ταυτότητες. Δεν αποκλείεται η θεωρία περί θεμάτων κριτηρίου, να επεκταθεί και να καταστεί γενική θεώρηση για το πως σχετίζονται οι κάθε είδους ιδεολογίες με συγκεκριμένες στάσεις.

Η ιδεολογία ορίζεται συνήθως ως συλλογή πεποιθήσεων, στάσεων και αξιών οργανωμένων γύρω από έναν συνεκτικό πυρήνα, η οποία σχετίζονται με μια συγκεκριμένη ομάδα ενταγμένη στην κοινωνική δομή (Scarborough, 1990. Αμφισβητούμε τον ορισμό αυτόν, αργότερα στο Κεφάλαιο 11). Οι ιδεολογίες αποτελούν κοινό κτήμα, οι άνθρωποι τις μοιράζονται: είναι αδύνατον ένα μοναδικό άτομο «να έχει» μια ιδεολογία. Οι ιδεολογίες ούτε «υπάρχουν» ούτε «κατοικοεδρεύουν» εντός ενός δεδομένου ατόμου. Αντίθετα, από μόνες τους αποτελούν σώματα σκέψης. Έχουν βίο μόνο στο βαθμό που αποτελούν αντικείμενο κοινοκτημοσύνης, και ως εκ τούτου μπορούμε να πούμε ότι είναι αληθώς και μόνον κοινωνικές – απότοκο κοινωνικών σχέσεων. Ωστόσο, δεν μπορούμε να πούμε το ίδιο για όλα τα σύνολα κοινών πεποιθήσεων, στάσεων και αξιών. Δεν συνιστούν όλα ιδεολογία. Υπάρχει ένα αναγνωρίσιμο σύνολο πεποιθήσεων, στάσεων και αξιών για το πόσο δυσεύρετοι είναι οι ταλαντούχοι του κρίκετ στην Αγγλία. Το σύνολο αυτό μοιράζονται πολλοί άνθρωποι που ζουν στην Αγγλία, στην Αυστραλία, τις Δυτικές Ινδίες, την Ινδία, το Πακιστάν, τη Νότια Αφρική, τη Νέα Ζηλανδία, ακόμη και στην Κέρκυρα. Όμως το εν λόγω σύνολο

δεν συνιστά ιδεολογία. Η ιδεολογία χαρακτηρίζεται από πυρήνα που είναι εξηγητικός συνάμα δε γενεσιουργός ή άλλως, γενετικός. Οι ιδεολογίες εξηγούν ένα δεδομένο εύρος κοινωνικών φαινομένων, συνήθως μεγάλο. Οι ιδεολογίες εξηγούν πώς και γιατί προκύπτει το έγκλημα ή/και, πώς και γιατί οι ανθρώπινες «φυλές» φαίνονται «τόσο» διαφορετικές, ή/και, πώς και γιατί οι εργάτες όλου του κόσμου δεν κατάφεραν να ενωθούν για να αποτινάξουν τα δεσμά τους παρά την παγκόσμια εκμετάλλευσή τους. Είναι προφανής η διαφορά από την πεποίθηση που όλοι μπορεί να έχουμε ότι η αγγλική ομάδα κρίκετ δεν αξίζει. Εκτός αυτού, οι ιδεολογίες είναι γενετικές. Αυτό σημαίνει ότι μπορούν να προσαρμόσουν στα πλαίσιά τους και να εξηγήσουν οιοδήποτε νέο φαινόμενο, καθώς επίσης τα υφιστάμενα. Οι ίδιες οι ιδεολογίες μπορεί να αποτελούν θέματα αναφοράς ή αντικείμενα στάσεων. Επομένως, μπορεί κανείς να έχει στάση απέναντι σε αυτές καθαυτές τις ιδεολογίες του Μαρξισμού, του Μαιοϊσμού, του απαρτχάιντ ή της ισοπολιτείας, αλλά και προς τις εκδηλώσεις τους στο λαϊκό πολιτισμό της καθημερινότητας και σε συγκεκριμένους άλλους.

Η εξέταση της δομής των κοινωνικών και πολιτικών στάσεων ως ιδεολογικών εποικοδομημάτων, μας επαναφέρει σε ζητήματα που θίξαμε στην αρχή του κεφαλαίου. Μέγιστο μέρος των εργασιών για τις στάσεις στην κοινωνική ψυχολογία και κοινωνιολογία ασχολήθηκε με την ενδοατομική δομή των στάσεων – την προσβασιμότητά τους, κατά πόσον λειτουργούν αυτομάτως ή ελέγχονται από συνειδητές διεργασίες, πώς μεταβάλλονται για να διατηρηθεί ενδοψυχική συνέπεια, κ.ο.κ.- και πώς οι στάσεις σχετίζονται, αν σχετίζονται, με τις συμπεριφορές. Καίτοι μελέτες για την ιδεολογική φύση των στάσεων σπανίζουν, δεν υστερούν σε σημασία. Οι δύο ερευνητικές παραδόσεις δεν είναι ασύμβατες. Αντιθέτως αλληλοσυμπληρώνονται. Οι εργασίες που γίνονται σε ενδοατομικό επίπεδο ή μικρο-κοινωνιοψυχολογικό επίπεδο εστιάζουν στον τρόπο λειτουργίας των στάσεων. Η μακρο-κοινωνιοψυχολογική σκοπιά ενδιαφέρεται να

θέσει τις στάσεις εντός κοινωνικού πλαισίου, και να αναδείξει τον θεμελιωδώς *κοινωνικό* χαρακτήρα τους. Οι στάσεις είναι *κοινωνικές* ως προς την προέλευση, τη λειτουργία και τα επακόλουθά τους. Προέρχονται απ' την κοινωνική ζωή, κοινοποιούν νόημα, είναι κοινό κτήμα, και έχουν κοινωνικές συνέπειες.

Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΦΥΣΗ ΤΩΝ ΣΤΑΣΕΩΝ

Όπως διαφάνηκε κατά τη διάρκεια του κεφαλαίου, η σύγχρονη κοινωνική ψυχολογία αντιμετωπίζει την έννοια στάση ως φαινόμενο ατομικό. Οι στάσεις έγιναν πρωτίστως αντιληπτές ως ατομικές και εσωτερικές γνωστικές και θυμικές καταστάσεις ή ως συμπεριφορικές προθέσεις και προδιαθέσεις. Η αντίληψη αυτή έρχεται σε αντίθεση με το πως πρωτοεισήλθε η εν λόγω εννοιολογική κατασκευή στις κοινωνικές επιστήμες.

Στις αρχές του προηγούμενου αιώνα, οι κοινωνιολόγοι Thomas και Znaniecki (1918-20) εισήγαγαν στις κοινωνικές επιστήμες τις στάσεις ως εξηγητικές έννοιες. Υποστήριξαν ότι οι στάσεις εφοδιάζουν τα άτομα με τους δεσμούς που τα συνδέουν με τις κοινωνικές τους ομάδες, δίνοντάς τους κοινωνική θέση, κοινωνική παράδοση, και τις προϋποθέσεις για να ζήσει κοινωνικά. Η κοινωνιολογική παράδοση της συμβολικής αλληλεπίδρασης (Stryker και Statham, 1985) δέχτηκε και επεξετέρινε την άποψη αυτή προκειμένου να υποστηρίξει ότι οι στάσεις, όπως κάθε μορφή νοήματος, προκύπτουν δια της κοινωνικής αλληλεπίδρασης και επικοινωνίας. Καθ' όλη τη διάρκεια του περασμένου αιώνα, η κρατούσα κοινωνική ψυχολογία εξατομίκευε ολοένα και περισσότερο την εννοιολογική κατασκευή στάση (Jaspars και Fraser, 1984). Μόλις πρόσφατα άρχισαν να εμφανίζονται αναλύσεις που αποκαθιστούν την κοινωνική φύση των στάσεων (Eiser, 1994. Fraser και Gaskell, 1990. Lalljee, Brown και Ginsburg, 1984). Συμφωνώντας με τις παλαιότερες απόψεις των Thomas και Znaniecki και των εκπροσώπων της συμβολικής αλληλεπίδρασης, αυξανόμενος αριθμός θεωρητικών τονίζει και πάλι ότι οι στάσεις

προέρχονται και γεννώνται απ' την ίδια την κοινωνική ζωή, μέσω των καθημερινών αλληλεπιδράσεων και επικοινωνιών μας με τους άλλους. Ακόμη, ορισμένες στάσεις γίνονται ευρέως κοινές, δίνοντας στην καθημερινή ζωή πολιτισμικό νόημα και ουσία. Στις κοινές στάσεις βασιζόμαστε για να καταλάβουμε τον κοινωνικό κόσμο και να προσανατολιστούμε σ' αυτόν. Οι στάσεις μπορούν επίσης να προσδιορίσουν μια ομάδα, τα δε άτομα αντλούν την αίσθηση της ταυτότητάς τους απ' τις κοινές στάσεις των κοινωνικών ομάδων στις οποίες ανήκουν. Υπό την έννοια αυτή, οι στάσεις είναι επίσης δυνατόν να έχουν σημαντικές κοινωνικές και συμπεριφορικές συνέπειες.

Οι ιστορικοί της κοινωνικής ψυχολογίας και των εννοιολογικών κατασκευών της, αποδίδουν την αυξανόμενη εξατομίκευση της κατασκευής «στάση» στη συνεισφορά του Gordon Allport, που στάθηκε κλασική κι άσκησε επιρροή, στην πρωτότυπη έκδοση του *Εγχειριδίου της Κοινωνικής Ψυχολογίας* (1935). Ο Allport όρισε τη στάση ως γενικευμένη προδιάθεση αντίδρασης σε ερέθισμα, σκοπεύοντας έτσι να εξηγήσει διαφορές συμπεριφοράς παρατηρούμενες σε αντικειμενικά όμοιες καταστάσεις. Η άποψη αυτή για τις στάσεις απηχούσε περισσότερο το γενικό συμπεριφοριστικό τόνο της εποχής παρά την κοινωνιολογική προέλευση της κατασκευής. Η άποψη του Allport, συνεπικουρούμενη απ' τις σπουδαίες εξελίξεις των τεχνικών μέτρησης στάσεων (Thurstone, 1928), σήμανε την αρχή της κυρίαρχης θετικιστικής θέσης, που χαρακτηριζόταν από τη φετιχιστική επιθυμία να μετρηθούν οι στάσεις των ατόμων επί παντός επιστητού, και να αναζητηθούν ατομικές διαφορές στις στάσεις που θα μπορούσαν να προβλέψουν διαφορές στη συμπεριφορά. Οι στάσεις είχαν αντικειμενοποιηθεί, είχαν γίνει υλοποιημένες γνωστικές οντότητες, με ζωή αυτόρκτη, μέσα στην κεφαλή του καθενός. Ως ατομική γνωστική και συναισθηματική προδιάθεση, η εννοιολογική κατασκευή της στάσης περιβλήθηκε με μεθοδολογικό ατομοκεντρισμό που ακολούθως διαμόρφωσε τη φύση των θεωριών στάσης στην κοινωνική ψυχολογία.

Κατά την άποψη του Graumann (1986), τούτο οδήγησε όχι μόνον στην «εξατομίκευση του κοινωνικού» αλλά και στην «αποκοινωνικοποίηση του ατομικού».

Οι σύγχρονες θεωρίες της στάσης μπορούν να αντιπαραβληθούν προς την προσφάτως εμφανισθείσα θεωρία των κοινωνικών αναπαραστάσεων, προσέγγιση που καλύπτεται λεπτομερώς στο Κεφάλαιο 6. Η θεωρία των κοινωνικών αναπαραστάσεων, όπως αναπτύχθηκε από τον Moscovici (198β), επιχειρεί να επανεδραιώσει τη συλλογική και κοινωνική φύση γνωστικών εννοιολογικών κατασκευών όπως οι στάσεις, οι πεποιθήσεις και οι αξίες. Οι κοινωνικές αναπαραστάσεις αναφέρονται στην κοινή παρακαταθήκη απλολαϊκών γνώσεων και πεποιθήσεων, την οποία τα άτομα χρησιμοποιούν, στα πλαίσια μιας συλλογικότητας, για να προσανατολιστούν μέσα στον κοινωνικό κόσμο. Δίνοντας έμφαση στην κοινωνική εννοιοκατασκευαστικότητα, οι κοινωνικές αναπαραστάσεις είναι οι ακρογωνιαίοι λίθοι που χρησιμοποιούνται για την κατασκευή και επομένως κατανόηση της κοινωνικής πραγματικότητας. Εντούτοις, ο Moscovici προειδοποιεί ότι οι κοινωνικές αναπαραστάσεις δεν είναι απλώς «στάσεις» έναντι κοινωνικών αντικειμένων. Όπως θα διευκρινίσουμε στο Κεφάλαιο 6, η έννοια των κοινωνικών αναπαραστάσεων προικοδοτήθηκε με διαφορετικές επιστημολογικές ιδιότητες εν σχέσει προς την παραδοσιακή κατασκευή των στάσεων, ιδιότητες που επαναφέρουν την έμφαση στο κοινωνικό, πολιτισμικό και συλλογικό στοιχείο. Στα δύο τελευταία κεφάλαια του βιβλίου, θα ασκήσουμε στην εννοιολογική κατασκευή των στάσεων πιο ριζική κριτική προερχόμενη από τους εκφραστές ενός ριζοσπαστικά διάφορου είδους κοινωνικής ψυχολογίας – της λογοαναλυτικής. Εν συνεχεία, θα επιχειρήσουμε να μορφώσουμε αντίληψη για την έννοια «στάση» υπό το κριτικό πρίσμα της μελέτης της ιδεολογίας.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το κεφάλαιο παρουσιάζει ανασκόπηση του ορισμού των στάσεων από τη σύγχρονη κοινωνική ψυχολογία, των λειτουργιών που επιτελούν, της σχέσης τους με τη συμπεριφορά, και της γνωστικής τους οργάνωσης. Υποστηρίχθηκε ότι η εννοιολογική κατασκευή «στάση» έχει απολέσει την αρχική και εγγενή κοινωνική της υφή, ότι έχει «εξατομικευτεί». Τέλος, προτείνουμε ότι οι στάσεις διασυνδέονται με τις κοινωνικές αναπαραστάσεις και την ιδεολογία, διασυνδέσεις που θα εξερευνήσουμε διεξοδικότερα στα επόμενα κεφάλαια.

3

ΤΑ

ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΣΧΗΜΑΤΑ

Τα κοινωνικά σχήματα είναι γνωστικές δομές που εσωκλείουν γνώση για τον κοινωνικό κόσμο. Αποτελούν θεωρία επεξεργασίας της αντίληψης και της νόησης με χαρακτήρα μοντέλου επεξεργασίας πληροφοριών, που επιχειρεί να απομονώσει τους μηχανισμούς δια των οποίων οι άνθρωποι κατορθώνουν να κατανοούν τον πολύπλοκο κοινωνικό κόσμο που ζουν. Η προσέγγιση αυτή έχει δανειστεί πολλές από τις ιδέες και τις έννοιές της από την θεωρία και έρευνα της κρατούσας γνωστικής επιστήμης. Ενώ όμως η γνωστική επιστήμη ασχολείται περισσότερο με το πως οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται, κατανοούν, αποθηκεύουν και θυμούνται φυσικά ερεθίσματα και αντικείμενα, το βάρος της θεωρίας και έρευνας των κοινωνικών σχημάτων πέφτει στην αντίληψη και επεξεργασία κοινωνικών πληροφοριών, δηλαδή πληροφοριών για ανθρώπους, ομάδες και γεγονότα.

ΤΙ ΕΙΝΑΙ ΣΧΗΜΑ;

Αντιλαμβανόμαστε το σχήμα ως νοητική δομή που περιέχει γενικές προσδοκίες και γνώση για τον κόσμο. Μπορεί δηλαδή να περιλαμβάνει γενικές προσδοκίες για ανθρώπους, κοινωνικούς ρόλους, γεγονότα και ενδεδειγμένους για συγκεκριμένες καταστάσεις τρόπους συμπεριφοράς. Η θεωρία των σχημάτων προτείνει ότι χρησιμοποιούμε τις νοητικές δομές για να επιλέξουμε και επεξεργαστούμε πληροφορίες εισερχόμενες από το κοινωνικό περιβάλλον. Με τα λόγια των Taylor και Crocker

το σχήμα είναι γνωστική δομή εν μέρει αποτελούμενη από την αναπαράσταση μιας καθορισμένης περιοχής ερεθισμάτων. Περιέχει γνώση γενική για την περιοχή, περιλαμβάνοντας συνάμα γνώση εξειδικευμένη για τις σχέσεις μεταξύ των γνωρισμάτων της αλλά και συγκεκριμένα παραδείγματα ή περιπτώσεις απ' την περιοχή ερεθισμάτων... Το σχήμα μας δίνει τη δυνατότητα υποθέσεων για εισερχόμενα ερεθίσματα, οι οποίες συμπεριλαμβάνουν σχέδια για ερμηνεία και συλλογή σχετικών προς αυτό πληροφοριών (1981, σελ. 91).

Τα σχήματα παίρνουν τη μορφή γενικών προσδοκιών που μαθαίνονται μέσω εμπειρίας ή κοινωνικοποίησης. Θα ήταν πολύ δύσκολο να λειτουργήσουμε ζώντας την καθημερινότητά μας χωρίς πρότερες γνώσεις ή προσδοκίες για τους ανθρώπους και τα γεγονότα που μας περιβάλλουν. Τα σχήματα, λοιπόν, μας δίνουν κάποια αίσθηση πρόβλεψης και ελέγχου του κοινωνικού κόσμου, γι' αυτό και θεωρείται ότι έχουν λειτουργικό και ουσιαστικό για την ευεξία μας ρόλο. Ως υπαρκτές νοητικές δομές μας βοηθούν να κατανοήσουμε την πολυπλοκότητα της κοινωνικής ζωής, ενώ υπογραμμίζουν ότι κατασκευάζουμε ενεργά την κοινωνική μας πραγματικότητα. Τα σχήματα βοηθούν υποδεικνύοντας μας τι να προσέξουμε, τι να αντιληφθούμε, τι να θυμηθούμε και τι να συναγάγουμε. Είναι ένα είδος νοητικής στενογραφίας που χρησιμοποιούμε για να απλοποιήσουμε την πραγματικότητα. Πράγματι, ένα από τα σημαντικά θέματα που συνδέονται με τα μοντέλα σχημάτων, είναι ότι είμαστε «γνωστικά φειδωλοί» και ότι εξοικονομούμε όση περισσότερη ενέργεια μπορούμε όταν επεξεργαζόμαστε πληροφορίες. Πολλές από τις καθημερινές μας κρίσεις, αξιολογήσεις, γνώμες και αποφάσεις λέγεται ότι είναι φαινόμενα «φαινής ιδέας» (Taylor και Fiske, 1978) που δεν προκύπτουν παρά με ελάχιστη συνειδητή περίσκεψη και ελάχιστη σκέψη.

Η έρευνα των σχημάτων έχει στόχο να κατανοήσει πως αναπαριστούμε κοινωνικές πληροφορίες στη μνήμη και πως οι νέες πληροφορίες αφομοιώνονται προς την υπάρχουσα γνώση· δηλαδή, πως οι άνθρωποι είναι ικανοί να επεξεργαστούν, ερμηνεύσουν και κατανοήσουν πολύπλοκες κοινωνικές πληροφορίες. Σε πλείστες περιπτώσεις οι προσδοκίες και η γνώση μας, μας υπηρετούν καλώς, αλλά σε ορισμένες ο μεν προϊδεασμός μας αυτός μπορεί να είναι άκαμπτος, η δε γνώση μας περιορισμένη. Τότε, τα σχήματά μας ενδέχεται να είναι δυσλειτουργικά και να απαιτείται επανεκτίμηση.

Ως νοητικές δομές τα σχήματα περιέχουν αφηρημένη και γενική γνώση για μια συγκεκριμένη περιοχή. Για παράδειγμα, ως οργανωτικό πλαίσιο για ένα κοινωνικό γεγονός, το σχήμα του πάρτι, περιέχει ιδέες σχετικές με πάρτι, που τις πιο πολλές φορές αληθεύουν. Τα πάρτι είναι κοινωνικά γεγονότα που σκοπό έχουν να σμίξουν ανθρώπους για να διασκεδάσουν και να ψυχαγωγηθούν. Σε ένα πάρτι αναμενόμενες συμπεριφορές, είναι μεταξύ άλλων, η κατανάλωση οινοπνευματωδών και φαγητού, η συζήτηση και ο χορός. Αυτό το σχήμα θα χρησιμοποιηθεί ως γενικό οργανωτικό πλαίσιο για να καθοδηγήσει τις αλληλεπιδράσεις και τη συμπεριφορά μας σε τέτοια γεγονότα. Μπορεί να μη σχεδιάζουμε πάντα να πιούμε ή να χορέψουμε σε ένα πάρτι, αλλά υποτίθεται γενικά ότι το είδος της περιστασης καλεί να είμαστε τουλάχιστον κοινωνικοί εάν όχι προσηνεείς. Από την άλλη, το να διαβάζουμε ένα βιβλίο στη γωνία ή να ζητάμε να σταματήσει η μουσική, ούτε ταιριάζει στο είδος της περιστασης ούτε θα ήταν ευπρόσδεκτο. Ασφαλώς, το οργανωτικό αυτό σχήμα μπορεί να μην ισχύει εξίσου για όλα τα πάρτι, αλλά ως γενικό πλαίσιο μάλλον θα ήταν λειτουργικό στις πλείστες των περιπτώσεων.

Η έννοια του σχήματος εμφανίστηκε σε ποικίλα ψυχολογικά συγγράμματα. Ήταν όμως οι μελέτες του Bartlett για την μη-κοινωνική μνήμη (1932a), η

ερευνητική εκείνη παράδοση με την μεγαλύτερη επιρροή, που προηγήθηκε των μελετών για τη θεωρία των κοινωνικών σχημάτων. Ο Bartlett ήταν Άγγλος ψυχολόγος του οποίου η έρευνα κατά τη δεκαετία του 1930 εξέταζε την ανθρώπινη μνήμη εικόνων, σχημάτων και ιστοριών. Υποστήριξε ότι οι άνθρωποι οργανώνουν εικόνες και πληροφορίες σε νοηματοφόρα πρότυπα τα οποία αργότερα διευκολύνουν τη μνημονική ανάκληση. Η άποψη αυτή διέφερε από την δεσπόζουσα εκείνη την εποχή, ότι οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται και αναπαριστούν πληροφορίες ως μεμονωμένα στοιχεία. Όπως οι εργασίες του Bartlett και η σύγχρονη έρευνα στη θεωρία των κοινωνικών σχημάτων, δείχνει σαφώς ότι οι άνθρωποι καλύτερα μπορούν να θυμούνται πληροφορίες οργανωμένες γύρω από ένα θέμα απ' ότι ανοργάνωτες. Σε αντίθεση με την άποψη ότι η αντίληψη είναι πρόσληψη στοιχείων, το έργο του Bartlett υποστήριξε ότι η επεξεργασία και η ανάκληση πληροφοριών διευκολύνεται από την επιβολή νοηματοφόρου και οργανωτικής δομής.

Η ΚΑΤΗΓΟΡΙΟΠΟΙΗΣΗ

Πριν εφαρμόσουμε σχήμα σε κοινωνικό αντικείμενο, πρέπει πρώτα να κατηγοριοποιήσουμε το αντικείμενο. Ιστορικά, η φιλοσοφία και η γλωσσολογία αντιμετωπίζουν από παλαιά την κατηγοριοποίηση ως κεντρική και θεμελιώδη ανθρώπινη γνωστική τάση (Lakoff, 1987). Η διεργασία της κατηγοριοποίησης βρίσκεται στο επίκεντρο της θεωρίας των σχημάτων αλλά και άλλων θεωρητικών προσεγγίσεων που συζητούνται στο βιβλίο, προέρχεται δε από την γνωστική ψυχολογία και το πρωτοποριακό έργο της Eleanor Rosch. Είναι διεργασία αναφερόμενη στον τρόπο δια του οποίου αναγνωρίζουμε ερεθίσματα ομαδοποιώντας τα ως μέλη κατηγορίας, μαζί με ομοειδή άλλα, τα οποία διαφέρουν από μέλη άλλων κατηγοριών. Η κατηγοριοποίηση είναι βασική για την αντίληψη, τη σκέψη, τη

γλώσσα και τη δράση. Τις περισσότερες φορές εφαρμόζουμε κατηγορίες αυτόματα, χωρίς πολύ συνειδητή προσπάθεια. Οπότε αναγνωρίζουμε ή κατονομάζουμε ένα αντικείμενο (ένα βιβλίο, δέντρο, ζώο), κατηγοριοποιούμε . Οι κατηγορίες επιβάλλουν τάξη στην πολυπλοκότητα του κόσμου των ερεθισμάτων δίνοντάς μας έτσι τη δυνατότητα να επικοινωνούμε για τον κόσμο αποτελεσματικά και αποδοτικά .

Το πειραματικό έργο της Rosch (1975) έδειξε ότι ορισμένα μέλη μιας κατηγορίας υπέχουν θέση γνωστικών σημείων αναφοράς, εφόσον οι άνθρωποι τα θεωρούμε αντιπροσωπευτικότερα της κατηγορίας από τα άλλα μέλη της. Η Rosch αποκάλεσε αυτά τα σημεία «πρωτότυπα». Για παράδειγμα, ορισμένοι άνθρωποι έκριναν ότι οι Κοκκινολαίμηδες και τα Σπουργίτια αποτελούν καλύτερα παραδείγματα της κατηγορίας «πτηνό» από το Εμού (δρομικό πτηνό, σαν τη στρουθοκάμηλο) και τους Πιγκουΐνους. Με την ίδια λογική, εάν οι κριτές ήταν Έλληνες, οι Κοκκινολαίμηδες και τα Σπουργίτια θα αποτελούσαν καλύτερα παραδείγματα της κατηγορίας «πτηνό» ακόμη κι από την κοινή Όρνιθα ή πολύ περισσότερο, το Παγώνι. Άρα, ορισμένες από τις περιεχόμενες σε μια κατηγορία περιπτώσεις θεωρούνται πιο «τυπικές» (ότι περιγράφουν δηλαδή καλύτερα τον τύπο, την κατηγορία) από άλλες. Επομένως, οι περιπτώσεις εντός μίας κατηγορίας μπορούν να κυμαίνονται από απόλυτα τυπικές έως ατυπικές. Η πλέον τυπική ή πρωτοτυπική περίπτωση αντιπροσωπεύει άριστα την κατηγορία. Το πρωτότυπο είναι η «κεντρική τάση» ή ο μέσος όρος των κατηγορικών μελών. Η Rosch βρήκε ότι τα υποκείμενα αναγνώριζαν στατιστικά σημαντικά ταχύτερα ως μέλη μιας κατηγορίας ερεθίσματα που είχαν κριθεί ως πιο πρωτοτυπικά από άλλα. Κατ' ουσίαν, όταν κατηγοριοποιούμε, συγκρίνουμε τη νέα περίπτωση ή αντικείμενο προς το κατηγορικό πρωτότυπο. Εάν είναι σχετικό όμοιο, τότε καταλήγουμε ότι η περίπτωση ταιριάζει στην κατηγορία. Όσα πιο πολλά κοινά χαρακτηριστικά έχει μια περίπτωση με άλλα

μέλη της κατηγορίας, τόσο πιο γρήγορα και βέβαια αναγνωρίζεται ως μέλος της (Rosch, 1978).

Η Rosch διαπίστωσε ότι μερικές κατηγορίες, όπως η κατηγορία «πτηνό», έχουν πολύ σαφή όρια, ενώ άλλες κατηγορίες έχουν όρια «θολά». Για να ταξινομηθεί ένα αντικείμενο ως μέλος μιας συγκεκριμένης κατηγορίας δεν είναι απαραίτητο να διαθέτει όλα της τα γνωρίσματα, αρκεί να έχει ορισμένα κοινά γνωρίσματα με άλλα μέλη της. Έτσι, τα μέλη μιας κατηγορίας σχετίζονται από «οικογενειακή ομοιότητα». Τούτο ισχύει κατ' εξοχήν για κοινωνικά αντικείμενα όπως οι άνθρωποι και τα γεγονότα όπου τα όρια κατηγορικής ένταξης δεν είναι τόσο σαφή. Θεωρείται ότι η κοινωνική κατηγοριοποίηση είναι διεργασία πολυπλοκότερη της κατηγοριοποίησης αντικειμένων εφόσον τα κοινωνικά αντικείμενα μεταβάλλονται, αλληλεπιδρούν, είναι δυναμικά και άρα λιγότερο προβλέψιμα.. Όπως συμβαίνει με τις μη-κοινωνικές κατηγορίες, τα μέλη μιας κοινωνικής κατηγορίας έχουν κοινά γνωρίσματα παρόλο που ορισμένα μέλη είναι πιο πρωτότυπα από άλλα. Σκεφτείτε, παραδείγματος χάριν, την τάση μας να κατηγοριοποιούμε ή να ταξινομούμε τους ανθρώπους που ξέρουμε ως προς τα κυρίαρχα χαρακτηριστικά της προσωπικότητάς τους – ο Γιάννης είναι «νευρωτικός», η Άννα είναι «καλόβολη», η Μαρία είναι «ντροπαλή». Ο καθένας μας έχει μια κάποια αναπαράσταση του τι σημαίνει να είσαι «νευρωτικός», «καλόβολος» και «ντροπαλός», αν και κάλλιστα μπορεί να διαφέρουμε στο τι θεωρούμε τυπική ή αντιπροσωπευτική περίπτωση τέτοιας συμπεριφοράς. Ομοίως, κατηγοριοποιούνται και οι κοινωνικές καταστάσεις, ως προς τα αντιπροσωπευτικά τους γνωρίσματα ώστε να είναι προβλέψιμη και αναμενόμενη συγκεκριμένη συμπεριφορά σε συγκεκριμένα πλαίσια. Επί παραδείγματι, γενικά γνωρίζουμε τι εύρος συμπεριφορών και κοινωνικών αλληλεπιδράσεων χαρακτηρίζουν ένα πάρτι, μάλιστα αυτές μπορεί να 'ναι εντελώς ανάρμοστες για άλλα κοινωνικά πλαίσια. Εν

γένει όμως, η κατηγορική ένταξη στον κοινωνικό κόσμο είναι διεργασία πιο ευμετάβολη που διαμορφώνεται και επηρεάζεται από πληθώρα παραγόντων. Με την κατηγοριοποίηση ανθρώπων και γεγονότων, μας δίνεται η δυνατότητα να απλοποιούμε και να δομούμε τον κοινωνικό μας κόσμο και ως εκ τούτου να αντιμετωπίζουμε σαν νά 'ταν αναμενόμενα μελλοντικές συμπεριφορές και βιώματα. Με τον τρόπο αυτό, προσδίδεται σχετική προβλεψιμότητα και συνοχή στις καθημερινές μας κοινωνικές αλληλεπιδράσεις.

Το έργο της Rosch και των συνεργατών της για τις ταξινομίες φυσικών αντικειμένων (Rosch, Mervis, Gray, Johnson και Boyes-Braem, 1976) αποκάλυψε επίσης ότι ο πλούτος πληροφοριών που μπορεί να συναχθεί από μια κατηγορία ποικίλει ανάλογα με το επίπεδο αφαιρέσής της. Οι κατηγορίες μεσαίου επιπέδου είναι οι βέλτιστες εφόσον τα αντικείμενα μπορούν να περιγραφούν με χαρακτηριστικά γνωρίσματα που τα διαφοροποιούν από άλλα, άλλων στενά σχετιζόμενων κατηγοριών. Οι πιο αφηρημένες, ανώτερες κατηγορίες, τείνουν να είναι υπερβολικά περιεκτικές μη προσφέροντας την ίδια αφθονία πληροφοριών ενώ οι κατηγορίες κατώτερου επιπέδου είναι υπερβολικά λεπτομερείς απαιτώντας υπολογίσιμη γνωστική προσπάθεια. Σκεφτείτε για παράδειγμα την κατηγορία αντικειμένων «καρέκλα» η οποία περιέχει χαρακτηριστικές ιδιότητες για τον ορισμό της εμφάνισης και λειτουργίας μεγάλου εύρους αντικειμένων που, με βεβαιότητα, θα μπορούσαν να ταξινομηθούν ως καρέκλες. Δεν θα συναντούσαμε μεγάλη δυσκολία στην περιγραφή των πρωτοτυπικών γνωρισμάτων και λειτουργιών μιας καρέκλας. Όμως, είναι πολύ δυσκολότερο να προσδιορίσουμε τα απαραίτητα ή επαρκή γνωρίσματα της κατηγορίας «έπιπλα», η οποία είναι ανώτερη ιεραρχικά και υπερβολικά περιεκτική. Σε πιο εξειδικευμένα, κατώτερα επίπεδα, οι διαφοροποιήσεις που απαιτούνται για να διακρίνουμε τον ένα τύπο καρέκλας από τον άλλο, όπως τις καρέκλες κουζίνας, απ'

τις καρέκλες γραφείου, απ' τις αναπηρικές και τις οδοντιατρικές καρέκλες, είναι πολυάριθμες και μπορεί να συσκοτίσουν διαφοροποιήσεις μεταξύ αντικειμένων από άλλες συγγενείς κατηγορίες.

Η πρωτοτυπική προσέγγιση της αναπαράστασης κατηγοριών έχει ασκήσει μεγάλη επιρροή στην επιστημονική θεώρηση του τρόπου με τον οποίο κοινωνικά ερεθίσματα καταχωρούνται και αναπαριστώνται στη μνήμη. Παρ' ολ' αυτά, πιο πρόσφατα, έχει προταθεί ότι οι κατηγορίες ενδέχεται να αναπαριστώνται όχι μόνο μέσω ενός αφηρημένου μέσου όρου, αλλά και από έναν ορισμένο αριθμό συγκεκριμένων και απτών περιπτώσεων, που έχει το άτομο συναντήσει, «παραδειγματικών» της κατηγορίας. Η προσέγγιση της παραδειγματικής περίπτωσης στην αναπαράσταση κατηγοριών έχει σημαντικά πλεονεκτήματα έναντι της πρωτοτυπικής προσέγγισης καθότι είναι σε θέση να εξηγήσει το μεταβλητό, ποικίλο και διάφορο των περιπτώσεων που περιλαμβάνονται εντός μιας γενικής κατηγορίας. Υπό αυτήν την έννοια, οι παραδειγματικές περιπτώσεις επιτελούν ρόλο πιο συγκεκριμένων και απτών σημείων αναφοράς. Οι περισσότεροι θεωρητικοί υποστηρίζουν ότι μάλλον στηριζόμαστε σε ένα συνδυασμό αναπαραστάσεων βασισμένων σε πρωτότυπα και παραδειγματικές περιπτώσεις, ανάλογα με τις συνθήκες υπό τις οποίες επεξεργαζόμαστε τις πληροφορίες (βλ. Fiske και Taylor, 1991).

ΤΥΠΟΙ ΣΧΗΜΑΤΩΝ

Η έννοια του σχήματος έχει εφαρμοστεί εμπειρικά σε τέσσερις κύριες περιοχές περιεχομένων: σχήματα προσώπων ή προσωποσχήματα, σχήματα εαυτού ή αυτοσχήματα, σχήματα ρόλων και σχήματα γεγονότων (Fiske και Taylor, 1991. Taylor και Crocker, 1981). Όλα τα σχήματα υπηρετούν παρόμοιες λειτουργίες – όλα

επηρεάζουν την κωδικοποίηση (πρόσληψη και ερμηνεία) νέων πληροφοριών, τη μνήμη παλαιών και τις συναγωγές για ελλείπουσες πληροφορίες. Στη συνέχεια θα εξετάσουμε και τις τέσσερις περιοχές περιεχομένων εξοικειώνοντας τον αναγνώστη με ορισμένες από τις πιο πλατειά διαδεδομένες, όπως προκύπτει από τις αναφορές τους στη βιβλιογραφία, εμπειρικές μελέτες. Σκοπός μας είναι να τεκμηριώσουμε μερικά από τα κεντρικά θεωρητικά ζητήματα της εν λόγω προσέγγισης και να παρουσιάσουμε τις πειραματικές μεθόδους και τα σχέδια που μετέρχεται η εμπειρική αυτή παράδοση.¹

Προσωποσχήματα

Τα προσωποσχήματα χειρίζονται αφηρημένες εννοιολογικές δομές χαρακτηριστικών προσωπικότητας ή πρωτοτύπων για πρόσωπα δίνοντάς μας τη δυνατότητα να προβαίνουμε σε κατηγοριοποιήσεις και επαγωγικά συμπεράσματα απ' την εμπειρία της αλληλεπίδρασής μας με άλλους ανθρώπους (Cantor και Mischel, 1977). Στην πραγματικότητα, το μεγαλύτερο μέρος της έρευνας αναφέρει τα προσωποσχήματα ως πρωτότυπα χαρακτηριστικά προσωπικότητας (trait prototypes), γι' αυτό θα χρησιμοποιούμε τους δυο όρους εναλλακτικά. Έχουμε ήδη θέσει υπό συζήτηση την ιδέα ότι ενδεχομένως κατηγοριοποιούμε τα άτομα βάσει των κυρίαρχων χαρακτηριστικών της προσωπικότητάς τους. Για παράδειγμα, είναι πολύ πιθανό ότι θα κατηγοριοποιήσουμε τον Woody Allen σαν πρωτοτυπικό «νευρωτικό», ενώ, ο Robin Williams αναβιώνει εικόνες του πρωτοτυπικού «εξωστρεφούς». Τα σχήματα χαρακτηριστικών προσωπικότητας ή απλώς, προσώπων, μας δίνουν τη δυνατότητα να απαντάμε στην ερώτηση: «τι είδους άτομο είναι αυτός ή αυτή;» (Cantor και Mischel, 1979), και ως εκ τούτου μας βοηθούν να αντιμετωπίζουμε τη φύση των

αλληλεπιδράσεών μας με συγκεκριμένα άτομα ως αναμενόμενη, δίνοντάς μας μία αίσθηση ελέγχου και προβλεψιμότητας στις κοινωνικές μας αλληλεπιδράσεις.

Οι Cantor και Mischel (1977) πρωτοστάτησαν στη γενίκευση των ερευνητικών ευρήματων για τα πρωτότυπα, απ' τη γνωστική ψυχολογία στην περιοχή των χαρακτηριστικών προσωπικότητας. Υποστήριξαν ότι τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας ίσως χρησιμεύουν ως εννοιολογικά πρωτότυπα που οι άνθρωποι μεταχειρίζονται για να επεξεργαστούν πληροφορίες για τους άλλους. Επινόησαν ένα έργο για τη μέτρηση μνημονικής αναγνώρισης κατά το οποίο παρουσίαζαν στα υποκείμενα τέσσερις πλασματικούς χαρακτήρες: έναν πρωτότυπο εξωστρεφή, έναν πρωτότυπο εσωστρεφή, έναν μη-εξωστρεφή και έναν μη-εσωστρεφή. Οι δυο τελευταίοι χρησιμοποιήθηκαν ως έλεγχος. Οι χαρακτήρες του εξωστρεφούς και εσωστρεφούς περιγράφονταν από έξι προτάσεις οι οποίες περιείχαν λέξεις με χαρακτηριστικά προσωπικότητας που από πριν είχε κριθεί ότι είχαν μέτρια σχέση με την εξωστρέφεια και εσωστρέφεια. Υπήρχαν ακόμη, τέσσερις περιγραφικές προτάσεις οι οποίες περιείχαν λέξεις άσχετες με την εξωστρέφεια/εσωστρέφεια. Οι χαρακτήρες ελέγχου περιγράφονταν από 10 προτάσεις που περιείχαν λέξεις οι οποίες δε σχετίζονταν ούτε με την εξωστρέφεια ούτε με την εσωστρέφεια. Πριν από την παρουσίαση των χαρακτήρων ζήτησαν από τα υποκείμενα να συγκρατήσουν, να θυμούνται δηλαδή, όσα περισσότερα περιγραφικά στοιχεία μπορούσαν για τον καθένα. Μετά την παρουσίαση των χαρακτήρων ζητήθηκε από τα υποκείμενα να τους βαθμολογήσουν σε έξι κλίμακες χαρακτηριστικών προσωπικότητας, μια εκ των οποίων περιείχε τη διάσταση εξωστρέφεια/εσωστρέφεια. Τους ζήτησαν επιπλέον να υποδείξουν σε ένα κατάλογο 64 λέξεων, παρουσιασμένων με τυχαία σειρά, ποιές αναγνώριζαν από τις περιγραφές των χαρακτήρων.

Σύμφωνα με τα προσδοκόμενα, οι Cantor και Mischel βρήκαν ότι τα υποκείμενα βαθμολογούσαν τους χαρακτήρες - στόχους υψηλά ως προς την εξωστρέφεια και εσωστρέφεια αντίστοιχα, ενώ η πιθανότητα να αποδοθεί το χαρακτηριστικό του εξωστρεφούς/εσωστρεφούς στους χαρακτήρες ελέγχου ήταν μικρότερη. Στο έργο μνημονικής αναγνώρισης, υπήρχε σημαντικά μεγαλύτερη πιθανότητα τα υποκείμενα να δηλώνουν ότι αναγνώριζαν λέξεις προηγουμένως παρουσιασμένες για τους χαρακτήρες – στόχους, οι οποίες γενικώς σχετίζονταν με την εξωστρέφεια/εσωστρέφεια αλλά στην πραγματικότητα δεν είχαν καν παρουσιαστεί. Επί παραδείγματι, ήταν πιθανό τα υποκείμενα να δηλώνουν πως είχαν αναγνωρίσει σχετικές με εξωστρέφεια λέξεις όπως «κεφάλτος» και «ζωηρός» για τον εξωστρεφή χαρακτήρα και σχετικές με εσωστρέφεια λέξεις όπως «ήσυχος» και «ντροπαλός» για τον εσωστρεφή. Αντιθέτως, δεν βρέθηκαν τέτοιες επιδράσεις για τους χαρακτήρες ελέγχου. Οι Cantor και Mischel διατείνονται ότι τα υποκείμενα χρησιμοποίησαν ένα αφηρημένο εννοιολογικό πρωτότυπο για τον εξωστρεφή και εσωστρεφή, και σε αυτό βασίστηκαν προκειμένου να συγκρατήσουν το υλικό που ακολούθησε στις παρουσιάσεις. Η μεροληψία μνήμης στην αναγνώριση λέξεων που ήταν μεν σχετικές με το πρωτότυπο αλλά δεν είχαν παρουσιασθεί, αποτελεί ένδειξη ότι τα υποκείμενα χρησιμοποιούν αυτό το εννοιολογικό σχήμα ως ενοπιό κατηγορία.

Σχήματα εαυτού

Η έρευνα για τα σχήματα εαυτού εξετάζει τις εννοιολογικές δομές που έχουν οι άνθρωποι για τους εαυτούς τους, και το βαθμό στον οποίο τέτοιες δομές μπορεί να επηρεάζουν την ταχύτητα και αποτελεσματικότητα επεξεργασίας πληροφοριών σχετικών ή άσχετων με τον εαυτό (Higgins και Bargh, 1987. Markus, 1977. Markus

και Wurf, 1987). Η Markus περιγράφει τα σχήματα εαυτού ως «γνωστικές γενικεύσεις για τον εαυτό, προερχόμενες από προηγούμενη εμπειρία, οι οποίες οργανώνουν και καθοδηγούν την επεξεργασία των σχετικών με τον εαυτό πληροφοριών που περιέχονται στα κοινωνικά βιώματα του ατόμου» (1977, σελ. 64). Λέγεται ότι τα άτομα είναι «σχηματικά» ως προς μία διάσταση όταν θεωρούν πως κατέχει κεντρική και προφανή θέση στο προσδιορισμό της αυτοαντίληψής τους και «ασχηματικά» όταν δεν θεωρούν τη διάσταση κεντρική για τον εαυτό. Για παράδειγμα, εάν έχετε σαφή επίγνωση και αντίληψη του πόσο φιλόδοξοι είστε, τότε ταξινομείστε ως αυτοσχηματικοί στη διάσταση του χαρακτηριστικού της φιλοδοξίας. Εάν είστε αβέβαιοι ή αμφιβάλετε ως προς την αυτοβαθμολογησή σας στην εν λόγω διάσταση, τότε εμπίπτετε στην κατηγορία των ασχηματικών γι' αυτό το χαρακτηριστικό.

Σε μία από τις πρώτες μελέτες που διερευνούσαν τη χρησιμότητα της έννοιας του αυτοσχήματος και των συνέπειών της επί της επεξεργασίας πληροφοριών για τον εαυτό, η Markus (1977) συνέκρινε βαθμολογήσεις αυτοπεριγραφικές («τι είσαι»), συμπεριφορικές («τι κάνεις») και προβλεπτικές («τι θα έκανες») στις οποίες προέβη δείγμα φοιτητριών ταξινομημένων ως σχηματικών ή ασχηματικών ως προς τη διάσταση της ανεξαρτησίας. Διαπίστωσε ότι τα σχηματικά υποκείμενα (που αξιολόγησαν τον εαυτό τους υψηλά είτε ως προς την ανεξαρτησία είτε ως προς την εξάρτηση) ήταν πιο πιθανό να υιοθετήσουν επίθετα σχετικά με την ανεξαρτησία ως πιο αυτοπεριγραφικά, αποκρινόμενα μάλιστα προς αυτά στατιστικά σημαντικά ταχύτερα απ' ότι προς λέξεις περιγραφικές εξάρτησης. Έτσι, τα σχηματικά ως προς την ανεξαρτησία υποκείμενα ήταν πιθανότερο να αυτοπεριγραφούν με επίθετα σχετικά με ανεξαρτησία. Μάλιστα δε αυτοπεριγράφονταν αποκρινόμενα σημαντικά ταχύτερα στις λέξεις ανεξαρτησίας από ότι στις λέξεις εξάρτησης. Αντιστρόφως, τα

υποκείμενα που ήταν σχηματικά ως προς την εξάρτηση ήταν πιθανότερο να αυτοχαρακτηριστούν με λέξεις περιγραφικές εξάρτησης, αποκρινόμενα μάλιστα προς αυτές στατιστικά σημαντικά γρηγορότερα από ότι προς λέξεις περιγραφικές ανεξαρτησίας. Παρόλο που τα ασχηματικά υποκείμενα υιοθέτησαν ως αυτοπεριγραφικές περισσότερες λέξεις εξάρτησης παρά ανεξαρτησίας, οι χρόνοι απόκρισης προς τα δύο σύνολα λέξεων δεν διέφεραν, ένδειξη ότι, οι ασχηματικοί, δεν τις διαφοροποιούσαν με την ίδια ετοιμότητα όπως οι σχηματικοί εξάρτησης. Σε άλλα γνωστικά έργα που ακολούθησαν, στα οποία τα υποκείμενα καλούνταν να περιγράψουν περιπτώσεις προηγούμενης συμπεριφοράς και να κάνουν προβλέψεις μελλοντικής, η Markus, βρήκε συνεπή πρότυπα αποκρίσεων, τα οποία διαφοροποιούσαν μεταξύ, ανεξάρτητων, εξαρτημένων και ασχηματικών υποκειμένων. Μαζί τα αποτελέσματα αυτά ερμηνεύτηκαν ως εμπειρική τεκμηρίωση της λειτουργίας μιας γενικευμένης γνωστικής δομής η οποία, στα σχηματικά υποκείμενα, οργάνωνε, επέλεγε και ερμήνευε πληροφορίες για τον εαυτό ως προς τη διάσταση της ανεξαρτησίας-εξάρτησης.

Εννοιολογικά τα σχήματα εαυτού αναφέρονται σε καλώς επεξεργασμένες δομές οι οποίες συνδέονται με προφανή και γενικώς σταθερά ατομικά χαρακτηριστικά προσωπικότητας και ατομικές συμπεριφορές. Είναι συστατικά της έννοιας εαυτός, κεντρικά για την ταυτότητα και τον αυτοπροσδιορισμό. Η έννοια του αυτοσχήματος συνάδει προς ποικίλες άλλες θεωρητικές ψυχολογικές συλλήψεις για την έννοια εαυτός που τονίζουν ότι έχει φύση στατική, ανθεκτική, διαρκή στο χρόνο και αυτοπροστατευτική (για παράδειγμα, Greenwald και Pratkanis, 1984. Swann και Read, 1981). Ωστόσο, μια εναλλακτική σύλληψη της έννοιας εαυτός θεωρεί ότι είναι πολλαπλός, δυναμικός και εύκαμπτος, μεταβαλλόμενος από τις ανάγκες που υπαγορεύουν στα άτομα, συναισθήματα και καταστάσεις (Gergen, 1967). Μετέπειτα

εργασίες της Markus και των συνεργατών της (Markus και Kunda, 1986. Markus και Nurius, 1986) υπογράμμισαν αυτήν την πιο εύπλαστη και ευμετάβολη προς τις καταστάσεις σύλληψη του εαυτού.

Σχήματα ρόλων

Τα σχήματα ρόλων αναφέρονται στις γνωσιακές δομές των ανθρώπων για τους ισχύοντες κοινωνικούς κανόνες και τις αναμενόμενες, για συγκεκριμένες κοινωνικές θέσεις – ρόλους, συμπεριφορές. Είναι δυνατόν να αφορούν ρόλους επίκτητους ή θέσει και ρόλους δοτούς ή φύσει. Οι μεν περιλαμβάνουν ρόλους που αποκτώνται μέσω προσπάθειας και εκπαίδευσης, όπως ο ρόλος του γιατρού ή του ψυχολόγου, οι δε ρόλους τους οποίους ελάχιστα μπορούμε να ελέγξουμε, όπως η ηλικία, το φύλο και η φυλή. Οι επίκτητοι ή θέσει ρόλοι σχετίζονται συνήθως με το επαγγέλεσθαι και μας εφοδιάζουν με ένα σύνολο κανονιστικών προσδοκιών για τη συμπεριφορά ατόμων που κατέχουν ορισμένες θέσεις.

Η γνωστική κοινωνική έρευνα για τους δοτούς ή φύσει ρόλους υπήρξε μέχρι τώρα παραγωγική, ιδίως στις περιοχές του φύλου και των στερεοτύπων φυλής. Τα στερεότυπα είναι τύπος σχήματος που οργανώνει πληροφορίες και γνώση για ανθρώπους διαφορετικών κοινωνικών κατηγοριών. Ο Hamilton ορίζει το στερεότυπο ως «γνωστική δομική έννοια αναφερόμενη στο σύνολο των προσδοκιών τις οποίες έχει το άτομο που αντιλαμβάνεται τα μέλη μιας κοινωνικής ομάδας» (1979, σελ.65). Συμπλέοντας με τις περισσότερες θεωρήσεις της σχηματικής προσέγγισης, η έρευνα στερεοτύπων, βλέπει τη διεργασία της κατηγοριοποίησης ατόμων σε μέλη των αντίστοιχων κοινωνικών τους ομάδων (φύλο, φυλή, κοινωνική τάξη, κ.λ.π.) ως έξοχα λειτουργική καθότι απλοποιεί την εγγενή πολυπλοκότητα του κοινωνικού κόσμου γι’

αυτούς που τον αντιλαμβάνονται. Πράγματι, η γνωστική αυτή προσέγγιση θεωρεί ότι οι δοτοί ρόλοι όπως άνδρας/γυναίκα, πλούσιος/φτωχός, μαύρος/λευκός είναι εξόχως προφανείς και προγενέστεροι οιοδήποτε άλλου είδους εφικτής κατηγοριοποίησης προσώπου. Όταν πρωτοσυναντάμε κάποιον/α, το πιθανότερο είναι ότι θα προσέχουμε τα φανερά και προφανή δεικτικά σημεία που φέρει όπως το φύλο, τη φυλή, την ηλικία, τη φυσική εμφάνιση, το ντύσιμο και την ομιλία, προκειμένου να κατευθύνουμε τις αλληλεπιδράσεις μας μαζί του/της. Καθώς εξοικειωνόμαστε περισσότερο, η σημασία των δεικτικών σημείων μειώνεται και ενδέχεται στην συνέχεια να χρησιμοποιούμε κατά τις αλληλεπιδράσεις μας σχήματα βασισμένα σε χαρακτηριστικά προσωπικότητας.

Επιχειρώντας να διακρίνουν τα σχήματα χαρακτηριστικών προσωπικότητας από τα κοινωνικά στερεότυπα, κατά την προσωποαντίληψη, οι Andersen και Klatzky (1987) βρήκαν ότι τα κοινωνικά στερεότυπα διαθέτουν πλουσιότερη δομή συσχετίσεων, είναι δε ικανά να εκλύουν πιο απτές και συγκεκριμένες ιδιότητες από τα πρωτότυπα χαρακτηριστικών προσωπικότητας. Η προφάνεια της ιδιότητας «μέλος κοινωνικής ομάδας» έναντι των πιο εξατομικευμένων προσωποσχημάτων κατά την επεξεργασία πληροφοριών ήταν επίσης ένα από τα πρώτα ευρήματα της Taylor και των συνεργατών της (Taylor, Fiske, Ruderman, 1978). Είχαν ζητήσει από τα υποκείμενα να ακούσουν με προσοχή την ηχογραφημένη συζήτηση ομάδας έξι αντρών, τριών μαύρων και τριών λευκών. Όταν κάθε άτομο μιλούσε η εικόνα του προβαλλόταν σε μια οθόνη. Στη συνέχεια, τα υποκείμενα έπρεπε να ταιριάξουν τα ατομικά σχόλια με τα άτομα. Η Taylor και οι συνεργάτες της διαπίστωσαν ότι τα υποκείμενα είχαν καλύτερη επίδοση στην ανάκληση της φυλετικής ιδιότητας του ατόμου που έκανε σχόλιο παρά στην αναγνώριση του συγκεκριμένου ατόμου από κάθε φυλετική ομάδα που έκανε σχόλιο. Παρόμοια αποτελέσματα προέκυψαν σε μία

άλλη μελέτη στην οποία τα μισά μέλη μια ομάδας λευκών ήταν γυναίκες και τα άλλα μισά άνδρες. Τα υποκείμενα ήταν πιθανότερο να θυμηθούν το φύλο του ατόμου που συνεισέφερε στη συζήτηση παρά ποιος συγκεκριμένος άνδρας ή γυναίκα είχε κάνει σχόλιο.

Όπως συμβαίνει με οιοδήποτε άλλο είδος σχήματος, σε μερικές περιστάσεις οι συνδεόμενες με ένα κοινωνικό στερεότυπο προσδοκίες μας, μπορεί να είναι ακατάλληλες και να χρήζουν επαναξιολογήσεως. Πράγματι, πολλές έρευνες για τα στερεότυπα αναδεικνύουν τις συνδεόμενες με στερεοτυποποίηση επιβλαβείς και αρνητικές συνέπειες, ιδίως για μέλη περιθωριοποιημένων ομάδων της κοινωνίας. Η έρευνα φυλετικών στερεοτύπων υπήρξε πάρα πολύ γόνιμη για την ψυχολογία γενικότερα αν και μόνον η πιο πρόσφατη χρησιμοποιήσε ως θεωρητικό της πλαίσιο τη θεωρία των σχημάτων. Η ερευνητική γραμματεία για τα φυλετικά στερεότυπα και τις συγκεκριμένες συνέπειές τους για στάσεις και συμπεριφορές, παρουσιάζεται λεπτομερέστερα όταν εξετάζουμε την γραμματεία των διομαδικών σχέσεων στο Κεφάλαιο 9.

Όπως τα φυλετικά στερεότυπα, τα στερεότυπα φύλου ή φυλικά στερεότυπα, έχουν προκαλέσει πληθώρα εμπειρικών ερευνών (Ruble και Stangor, 1986). Ιδιαίτερα σημαντική στην περιοχή αυτή είναι η θεωρία για το σχήμα κοινωνικού φύλου της Sandra Bem (1981). Η Bem, επιχειρώντας να εξηγήσει τις σημαντικές εμπειρικές μαρτυρίες ότι η ανάπτυξη στερεοτύπων για το ρόλο του φύλου αρχίζει ενωρίς σε παιδιά ηλικίας ακόμη και 18 έως 20 μηνών, υποστήριξε ότι τα στερεότυπα φυλικού ρόλου δρουν στο αναπτυσσόμενο παιδί, ως οργανωτικά σχήματα για σχετικές με το φύλο πληροφορίες. Το νεαρό παιδί χρησιμοποιεί το πλαίσιο αυτό για να αξιολογεί τις εισερχόμενες πληροφορίες ως κατάλληλες ή ακατάλληλες για το κοινωνικό του/της φύλο. Κατ' αυτόν τον τρόπο, τα παιδιά αναπτύσσουν σχήματα για αμφότερα τα

στερεότυπα, αρσενικά και θηλυκά. Η Bem υποστήριξε ότι η έννοια που έχει το παιδί για το εαυτό του, βαθμιαία αρχίζει να αφομοιώνεται από το σχήμα κοινωνικού φύλου, αν και υπάρχουν αξιοσημείωτες ατομικές διαφορές ως προς το πόσο σπουδαίο είναι αυτό το σχήμα για την ταυτότητα εαυτού. Για όσα άτομα αυτοτυποποιούνται με βάση το φύλο τους (*αυτοφυλοτυποποιούνται*) σε μεγάλο βαθμό, το σχήμα κοινωνικού φύλου αποτελεί συστατικό στοιχείο προσωπικής ταυτότητας με υψηλή προφάνεια. Οι Markus, Crane, Bernstein και Siladi (1982) βρήκαν, για παράδειγμα, ότι υποκείμενα με υψηλή βαθμολογία ως προς τον ανδρισμό, στον Κατάλογο Ρόλων Φύλου της Bem (ΚΡΦ Bem, BSRI) αργότερα ανακαλούσαν περισσότερα χαρακτηριστικά περιγραφικά ανδρισμού παρά θηλυκότητας. Ομοίως, γυναίκες που αυτοφυλοτυποποιούνταν σε μεγάλο βαθμό, ανακαλούσαν στατιστικά σημαντικά περισσότερα χαρακτηριστικά περιγραφικά θηλυκότητας παρά ανδρισμού. Περαιτέρω έρευνα διαπίστωσε ότι τα υποκείμενα υψηλού ανδρισμού ή «αρσενικά» υποκείμενα έκριναν ως αυτοπεριγραφικά, τα χαρακτηριστικά ανδρισμού στατιστικά σημαντικά ταχύτερα απ' ό,τι άλλες λέξεις περιγραφικές χαρακτηριστικών που περιλάμβανε ο ΚΡΦ Bem. Συνάμα, τα «θηλυκά» υποκείμενα έκριναν στατιστικά σημαντικά ταχύτερα ως αυτοπεριγραφικά, τα χαρακτηριστικά θηλυκότητας, από χαρακτηριστικά μη θηλυκότητας του ΚΡΦ. Η Markus και οι συνεργάτες της (1982) παρουσιάζουν την εν λόγω έρευνα ως τεκμηρίωση της προφάνειας του φύλου ως αυτοπροσδιοριστικού σχήματος για άτομα που αυτοφυλοτυποποιούνται.

Σχήματα γεγονότων

Τα σχήματα γεγονότος ορίζονται εννοιολογικά ως γνωστικά σενάρια που περιγράφουν την αλληλοδιαδοχική οργάνωση γεγονότων από καθημερινές

δραστηριότητές (Schank και Abelson, 1977). Με την έννοια αυτή, τα σχήματα γεγονότων δημιουργούν βάση για την πρόβλεψη του μέλλοντος, τη στοχοθεσία και το σχεδιασμό. Δίνουν στο άτομο τη δυνατότητα να χαράζει στατηγικές προς επίτευξη των στόχων που έχει θέσει, συγκεκριμενοποιώντας τις κατάλληλες συμπεριφορικές αλληλουχίες δια των οποίων πρέπει να κινηθεί προκειμένου να επιτύχει την επιθυμητή κατάσταση. Έτσι γνωρίζουμε ότι η κατάλληλη συμπεριφορική αλληλουχία για να φάμε σε ένα εστιατόριο είναι να μπούμε, να περιμένουμε να μας δείξει το τραπέζι μας ο σερβιτόρος, να παραγγείλουμε ποτό, να κοιτάξουμε τον κατάλογο, να παραγγείλουμε το φαγητό, να φάμε, να πληρώσουμε το λογαριασμό και να φύγουμε.

Οι Schank και Abelson (1977) διατείνονται ότι η κατανόησή, της συμπεριφοράς σε συγκεκριμένες καταστάσεις, με την κοινή μας λογική, χαρακτηρίζεται από μεγάλο ρεπερτόριο ασύνειδης γνώσης και θεωρητικών προϋποθέσεων – από ένα είδος συμπεριφορικής πραγματολογίας που μας προσανατολίζει στην καθημερινή ζωή. Το ρεπερτόριο αυτό βρίσκεται αποθηκευμένο στη μνήμη και ασύνειδα ενεργοποιείται όποτε χρειάζεται. Οι Schank και Abelson ισχυρίζονται ότι «η μνήμη οργανώνεται μάλλον γύρω από προσωπικές εμπειρίες ή επεισόδια παρά γύρω από αφηρημένες σημασιολογικές κατηγορίες» (1977, σελ. 17). Έτσι έχουμε την ευχέρεια να γενικεύουμε από τις επαναλαμβανόμενες εμπειρίες μας χωρίς να χρειάζεται να ξαναεπεξεργαζόμαστε πληροφορίες εκ του μηδενός κάθε φορά που αντιμετωπίζουμε μία παρόμοια κατάσταση.

Τα σενάρια, ως υπόβαθρο γνώσεων και αλληυσίδα αιτιών, διασφαλίζουν «συνδεσμολογία» έτσι που μια απλή δήλωση όπως «Η Άννα πήγε στη βιβλιοθήκη» να μας λει πολύ περισσότερα από ότι μεταφέρουν από μόνες τους οι πέντε αυτές λέξεις. Από προηγούμενη εμπειρία ξέρουμε σε τι χρησιμεύουν οι βιβλιοθήκες, γιατί κανείς πάει σε μια βιβιοθήκη και πως συμπεριφέρεται εκεί. Όλη αυτή η γνώση

ενεργοποιείται με το άκουσμα «Η Άννα πήγε στη βιβλιοθήκη». Να πως, «οι νέες πληροφορίες κατανοούνται ως προς τις παλαιές» (Schank και Abelson, 1977. 1967). Οντως, η μελέτη των Bower, Black και Turner (1979) βρήκε πως είναι πιο πιθανό να κατανοήσουμε, αναγνωρίσουμε και ανακαλέσουμε συμβατικές αλληλουχίες γεγονότων από μη συμβατικές.

Αλλ' όμως, τα σενάρια και τα σχέδια δεν είναι απλώς στερεοτυποποιημένες αλληλουχίες γεγονότων. Για να είμαστε σε θέση να προβλέπουμε με ακρίβεια τον κόσμο γύρω μας πρέπει να γνωρίζουμε κάτι για τις προθέσεις και τους στόχους των άλλων. Η πρόβλεψη της συμπεριφοράς των άλλων και της δική μας, εξαρτάται από το τι γνωρίζουμε για τους σκοπούς που την κινητοποιούν. Μπορούμε να συνάγουμε πολύ περισσότερα πράγματα από τη δήλωση «Η Άννα πήγε στη βιβλιοθήκη» εάν ξέρουμε ότι η Άννα είναι φοιτήτρια που διαβάζει για να δώσει εξετάσεις. Κατά τους Schank και Abelson η σκοποθετημένη γνώση αποτελεί το υπόβαθρο επί του οποίου στηρίζομαστε προκειμένου να συνάγουμε συμπεράσματα για τη συμπεριφορά και να την κατανοήσουμε. Βεβαίως, είναι αδύνατο να γνωρίζουμε ποιοι σκοποί και ποια κίνητρα ωθούν κάθε άτομο, καθώς πολλοί σκοποί συνδέονται με συγκεκριμένα κοινωνικά και πολιτισμικά πιστεύω. Παρ' όλ' αυτά, οι Schank και Abelson προτείνουν ότι υπάρχει ένας αριθμός καθολικών σκοπών που χρησιμοποιούμε για να καλάβουμε τις προθέσεις και μέλλουσες ενέργειες των πιο πολλών ανθρώπων, άσχετα με τη πολιτισμική τους τοποθέτηση και κοινωνική τους θέση. Μεταξύ αυτών περιλαμβάνονται η ικανοποίηση βασικών αναγκών όπως η πείνα, το σεξ και ο ύπνος αλλά και η αποφυγή αρνητικών σωματικών και ψυχολογικών εμπειριών.

ΠΩΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΟΥΝ ΤΑ ΣΧΗΜΑΤΑ;

Μέχρι εδώ εξετάσαμε τέσσερις μείζονες τύπους σχημάτων με κεντρική θέση στην έρευνα της γνωστικής κοινωνικής ψυχολογίας. Θα θέλαμε τώρα να εξετάσουμε λεπτομερέστερα τι κάνουν τα σχήματα όσον αφορά την επεξεργασία πληροφοριών: δηλαδή, πως λειτουργούν ως οργανωτικές δομές που επηρεάζουν την κωδικοποίηση, αποθήκευση και ανάκληση πολύπλοκων κοινωνικών πληροφοριών.

Τα σχήματα ως δομές αγόμενες από θεωρία

Η κυριότερη λειτουργία των σχημάτων είναι ότι δίνουν οργάνωση στην εμπειρία. Οι εσωτερικοί γνωστικοί μηχανισμοί διά των οποίων επιτυγχάνεται η οργάνωση, γενικά, δεν μας είναι γνωστοί, αν και, με τροπο αξιωματικό, έχουν διατυπωθεί, ορισμένες υποθετικές διεργασίες. Το σχήμα συνταιριάζεται προς ένα εισερχόμενο μόρφωμα ερεθισμάτων έτσι ώστε να συγκρίνεται η μεταξύ των στοιχείων του σχήματος σχέση προς τις εισερχόμενες πληροφορίες. Εάν οι πληροφορίες ταιριάζουν καλά με το σχήμα, τότε τα συστατικά στοιχεία του σχήματος επιβάλλονται επί των πληροφοριών. Άρα, το σχήμα καθοδηγεί την αναγνώριση των στοιχείων του εισερχόμενου ερεθίσματος, προδιαγράφοντας με αυτόν τον τρόπο το πλαίσιο για το νόημα, την οργάνωση και την εσωτερική του αναπαράσταση. Επομένως, υπό την έννοια αυτή, η επεξεργασία πληροφοριών άγεται από θεωρία μάλλον, παρά από δεδομένα., πράγμα που σημαίνει ότι στηρίζεται στις πρότερες προσδοκίες, στους προϊδεασμούς και στη γνώση μας του κοινωνικού κόσμου, για να προσδώσει νόημα στις νέες καταστάσεις και σ' ό,τι νέο συναντάμε.

Εγγενές χαρακτηριστικό της αγόμενης από θεωρία ή σχηματικής επεξεργασίας είναι ότι συχνά μπορεί να οδηγεί σε μεροληπτικές κρίσεις. Ως επαρκές γνωστικές δομές, τα σχήματα μπορούν να συμπληρώνουν δεδομένα που ελλείπουν

από εισερχόμενες κοινωνικές πληροφορίες. Σε τέτοιες διαφορούμενες συνθήκες, τα σχήματα μπορούν είτε να κατευθύνουν την αναζήτηση των σχετικών πληροφοριών για την πληρέστερη ολοκλήρωση του ερεθίσματος ή να συμπληρώσουν τα στοιχεία που λείπουν με «γενικά προκαθορισμένες επιλογές» (default options) ή «τις καλύτερες δυνατές εικασίες». Αμφότερες βασίζονται συνήθως σε προηγούμενες εμπειρίες με το συγκεκριμένο ερέθισμα. Σκεφτείτε, για παράδειγμα, την Αυστραλή φοιτήτρια πανεπιστημίου που πρόκειται να πρωτοσυναντήσει κάποιον για τον οποίον ξέρει μόνο πως είναι κολεγιακός φοιτητής από τις Η.Π.Α., σε διακοπές στην Αυστραλία. Εάν η προηγούμενη εμπειρία της από Αμερικανούς φοιτητές κολεγίου είναι πολύ λίγη ίσως βασιστεί (λανθασμένα), για να κατευθύνει τη συμπεριφορά της, σε κάποιες περιορισμένες προϋποθέσεις και σε ότι στενά την προϊδεάζει για το πως είναι οι Αμερικανοί κολεγιακοί φοιτητές. Ίσως να αρύεται, κατά μεγάλο μέρος, τους προϊδεασμούς της από δημοφιλείς ταινίες με Αμερικανούς φοιτητές κολεγίων. Λόγω των ανεπαρκών ή διαφορούμενων πληροφοριών ενδέχεται να «συμπληρώσει» τις λεπτομέρειες που της λείπουν με στερεότυπα από τέτοιες ταινίες. Ο τρόπος που απεικονίζονται οι αμερικανοί φοιτητές στις ταινίες, υποβάλει την ιδέα ότι μάλλον θα είναι ψηλός, ξανθός, καλός αθλητής που αγαπά το ποτό, βγάνει με τους άλλους της παρέας, έχει μανία με το σεξ και οδηγεί το αγορασμένο απ' τους μεσοαστούς γονείς του εντυπωσιακό του αμάξι. Αν όμως μάθει ότι ο φοιτητής είναι κοντός, βαρετός, αδέξιος και με γυαλάκια, ίσως εφαρμόσει το εκ διαμέτρου αντίθετο σχήμα του «σπασίκλα», που πάλι μπορεί να δανειστεί από ταινίες με αμερικάνικα κολέγια. Αν ακόμα μάθει πως ο φοιτητής είναι μαύρος, το σχήμα και πάλι θα αλλάξει. Επομένως, όταν έχουμε διαφορούμενα δεδομένα τα κενά γεμίζουν οι γενικές προϋποθέσεις και η προϋπάρχουσα γνώση.

Χάρη στα σχήματα μπορούμε επίσης να «κόψουμε δρόμο» κατά την

επεξεργασία πληροφοριών, με τη χρήση νοητικών ευρετικών τακτικών, ή με μια λέξη, της ευρετικής. Για παράδειγμα, όταν οι πληροφορίες μας είναι περιορισμένες χρησιμοποιούμε την ευρετική τακτική της αντιπροσωπευτικότητας για να κρίνουμε κατά πόσον ένα συγκεκριμένο ερέθισμα αντιπροσωπεύει μια ευρύτερη κατηγορία (Kahneman και Tversky 1972, 1973). Τάχα, η Μαρία, που είναι ντροπαλή και με τρόπους μετρημένους, είναι λογίστρια ή διοικητικό στέλεχος εταιρείας; Τα θεωρητικά μοντέλα των σχημάτων θεωρούν τους ανθρώπους όντα «γνωστικά φειδωλά», που απλοποιούν την πραγματικότητα «ερμηνεύοντας την εκάστοτε συγκεκριμένη περίπτωση υπό το φως της γενικής» (Fiske και Taylor, 1984, σελ. 141).

Τα σχήματα ως μνημονικά ίχνη

Τα σχήματα επηρεάζουν και καθοδηγούν ποια πληροφορία κωδικοποιείται και ανακτάται από τη μνήμη. Όπως προαναφέρθηκε, τα σχήματα, τα οποία βασίζονται σε εξώχως προφανή οπτικά δεικτικά σημεία, όπως το φύλο, η ηλικία και η φυλή, συχνά επηρεάζουν καθοριστικά τι κωδικοποιούν και τι θυμούνται αργότερα οι άνθρωποι. Οι πρώτες έρευνες μνήμης που απαντώνται στην γραμματεία των σχημάτων, διαπίστωσαν γενικά, ότι τα σχήματα προάγουν την ανάκληση πληροφοριών κατά τρόπο ώστε το καλό συνταίριασμα ενός ερεθίσματος με ένα σχήμα να διευκολύνει τη σύνολη ανάκληση και να θυμάται κανείς καλύτερα υλικό σύμφωνο με το σχήμα παρά ασύμφωνο. Για παράδειγμα, ο Cohen (1981) έδειξε σε υποκείμενα βιντεοταινία μιας γυναίκας που δειπνούσε με το σύζυγό της. Στα μισα υποκείμενα είπε ότι η γυναίκα ήταν σερβιτόρα και στα άλλα μισα βιβλιοθηκάριος. Όσοι άκουσαν ότι η γυναίκα ήταν βιβλιοθηκάριος ήταν πιθανότερο να θυμηθούν χαρακτηριστικά και συμπεριφορές της γυναίκας, τα οποία μια άλλη ομάδα υποκειμένων είχε προηγουμένως κρίνει ως

πρωτοτυπικά για βιβλιοθηκάρους (παραδείγματος χάριν, ότι φορούσε γυαλιά κι έπινε κρασί). Τα υποκείμενα πάλι, που άκουσαν ότι η γυναίκα ήταν σερβιτόρα ήταν πιθανότερα να θυμηθούν «πρωτότυπη συμπεριφορά για σερβιτόρες», όπως ότι έπινε μύρα. Μελέτες αυτού του είδους μας λένε ότι η πιθανότητα να προσέξουμε, να κωδικοποιήσουμε και εν συνεχεία να θυμηθούμε πληροφορίες συνεπείς προς τις αρχικές μας προσδοκίες είναι μεγάλη (βλ. επίσης Hastie, 1981. Rothbart, Evans και Fulero, 1979).²

Υπάρχουν ακόμα έρευνες που έχουν δείξει πως τα υποκείμενα ενδέχεται να έχουν παραποιημένες αναμνήσεις για πληροφορίες ασυνεπείς προς σχήματα. Τούτο σημαίνει ότι όταν ζητείται από τους ανθρώπους να ανακαλέσουν πληροφορίες, μερικές φορές, ασύνειδα, αλλάζουν τα ατυπικά δεδομένα καθιστώντας τα πιο τυπικά. Οι Cordua, McGraw και Drabman (1979) έδειξαν σε παιδιά ηλικίας 5 και 6 αντιστεροτυπικές εικόνες : ένα βίντεο με γυναίκα γιατρό και άνδρα νοσοκόμο. Όταν ζητήθηκε αργότερα απ' τα παιδιά να θυμηθούν το φύλο των ηθοποιών, περισσότερα από τα μισά αντέστρεψαν τα φύλα κάνοντας τη γιατρό άρρενα και τον νοσοκόμο θήλυ. Τα παιδιά παραποίησαν τις ενθυμήσεις τους απ' την ταινία κάνοντάς τις πιο συμβατές προς τις συνηθεις προσδοκίες τους για τους ρόλους των φύλων.³

Εν γένει, οι βασισμένες σε σχήματα κρίσεις δεν προκαλούν εξαντλητική γνωστική επεξεργασία. Οι προγενέστερες προσδοκίες και η γνώση καθορίζουν για ποιες εισερχόμενες κοινωνικές πληροφορίες χρειάζεται να δεσμευτεί μεγαλύτερη γνωστική ενέργεια. Πληροφορίες που είναι συνεπείς με σχήματα – ή αναπαραστάσεις – δεν απαιτούν εις βάθος επεξεργασία, δεδομένου ότι είναι αναμενόμενες και, επομένως, η επεξεργασία τους γίνεται αυτόματα. Από την άλλη, ασυνεπείς προς σχήματα – ή αναπαραστάσεις – πληροφορίες, μπορεί να πάρουν περισσότερο χρόνο επεξεργασίας (Devine και Ostrom, 1988. Hastie και Park, 1986). Επομένως, τα

σχήματα επηρεάζουν επίσης το χρόνο επεξεργασίας, η δε ερευνητική γραμματεία δείχνει, πρώτ' απ' όλα, ότι οι σχηματικά σχετικές πληροφορίες, σε αντίθεση με τις σχηματικά άσχετες, έχουν ταχύτερους χρόνους επεξεργασίας . Οι άνθρωποι κάνουν λιγότερο χρόνο να επεξεργαστούν, να ερμηνεύσουν και να θυμηθούν πληροφορίες συνεπείς προς τις γενικές τους προσδοκίες.

Στρατηγικές αγόμενες από θεωρία έναντι στρατηγικών αγόμενων από δεδομένα

Κατά τη θεωρία των σχημάτων η κοινωνική νόηση άγεται από θεωρία. Ωστόσο, η θεωρητική αυτή σύλληψη της επεξεργασίας των πληροφοριών απ' τον άνθρωπο, έχει αμφισβητηθεί (για παράδειγμα, Higgins και Bargh, 1987). Σε ένα πείραμα προσωπομνήμης, οι Hastie και Kumar (1979) βρήκαν ότι τα υποκείμενα ήταν στατιστικά σημαντικά, πιθανότερο να ανακαλέσουν πληροφορίες ασυνεπείς με την περιγραφή της προσωπικότητας του προσώπου-ερεθίσματος. Τα ευρήματα αυτά, είναι εν πολλοίς ασύμφωνα με τα μοντέλα σχημάτων, καθώς επίσης και με ικανό αριθμό προαναφερθέντων εμπειρικών ευρημάτων που δείχνουν την υπεροχή της ανάκλησης συνεπών προς τα σχήματα πληροφοριών. Άραγε, είναι δυνατόν, σε ορισμένες περιπτώσεις, οι άνθρωποι *όντως να επηρεάζονται* από τη φύση της ίδιας της πληροφορίας ως ερεθίσματος. Δεν εφαρμόζουμε τα σχήματά μας αγνοώντας πάση θυσία τα δεδομένα. Σύμφωνα με τους Hastie και Kumar (1979), οι ασυνεπείς προς τις προσδοκίες πληροφορίες, επειδή είναι καινοφανείς και ευδιάκριτες, παρέχουν, εν δυνάμει, στο άτομο περισσότερη πληροφορία. Γιαυτό, είναι πιθανότερο να τις προσέξει και ίσως να τις επεξεργαστεί ενδελεχέστερα. Κατόπιν δε, εφόσον έχουν υποστεί πιο ενδελεχή επεξεργασία, είναι πιο πιθανό να ανακαληθούν (Craik και Lockhart, 1972).

Η έρευνα του Forgas (1985) για την επεξεργασία προσωποπρωτοτύπων, τα οποία ποικίλλουν ως προς την πολιτισμική τους προφάνεια, επιχειρεί να επιλύσει την φανερή αντίφαση μεταξύ του μοντέλου «βαθιάς επεξεργασίας» (αγόμενης από τα δεδομένα) και σχηματικής (αγόμενης από θεωρία) επεξεργασίας πληροφοριών. Ο Forgas βρήκε ότι και τα δύο μοντέλα είχαν οικολογική ισχύ καθότι τα υποκείμενα υιοθετούσαν διαφορετικές στρατηγικές επεξεργασίας ανάλογα με τη φύση της πληροφορίας-ερέθισμα. Διαπίστωσε ότι όσο προφανές για το πολιτισμικό του πλαίσιο και συναινετικά αποδεκτό το ερέθισμα, τόσο πιο πιθανή ήταν η ενεργοποίηση της σχηματικής του επεξεργασίας. Ενώ, αντιθέτως, η επεξεργασία πληροφοριών με χαμηλή πολιτισμική προφάνεια, η οποία τις έκανε ευδιάκριτες, ήταν πιθανότερο να άγεται από δεδομένα. Τα ευρήματα σημαίνουν ότι η επιλογή μεταξύ των δύο στρατηγικών εξαρτάται από τη φύση των προς επεξεργασία πληροφοριών. Η έρευνα του Forgas, ήρθε την κατάλληλη στιγμή, για να υπενθυμίσει ότι οι γνωστικοί παράγοντες δεν είναι οι μόνοι που επηρεάζουν την επεξεργασία πληροφοριών, και ότι πολιτισμικές επιρροές μπορεί επίσης να παίζουν σημαντικό ρόλο. Πρόκειται για θέμα στο οποίο επανερχόμαστε σε επόμενα κεφάλαια.

Σε αντίθεση με το μοντέλο διπλής επεξεργασίας (αγόμενης από θεωρία εναντί αγόμενης από δεδομένα) που προτάθηκε από την παραπάνω έρευνα (Brewer, 1988), οι Fiske και Neuberg (1990) προτείνουν ότι η επεξεργασία κοινωνικών πληροφοριών μπορεί να νοηθεί ως συνεχές, κινούμενο από την βασισμένη σε σχήματα ή κατηγορίες επεξεργασία έως την βασισμένη επί δεδομένων, πιο εξατομικευμένη προσέγγιση. Η σχηματική επεξεργασία χρησιμοποιείται όταν τα δεδομένα είναι αναμφίβολα, και, σχετικά ασήμαντα για το άτομο. Όμως, όταν τα δεδομένα είναι λιγότερο σαφή και συναφή με το άτομο, έχοντας γι' αυτό αρκετή σημασία, τότε χρησιμοποιείται μια πιο εξατομικευμένη και τμηματική προσέγγιση. Οι στρατηγικές

που άγονται από δεδομένα είναι πιθανότερο να χρησιμοποιηθούν έναντι των στρατηγικών που άγονται από σχήματα, όταν υπάρχει ισχυρό κίνητρο για ακρίβεια. Είναι σαφές ότι η εις βάθος επεξεργασία απαιτεί προσοχή και προσπάθεια, ενώ η βασισμένη σε κατηγορίες είναι αυτόματη, ενίοτε δε ασύνειδη. Επί παραδείγματι, ο χρόνος και η προσπάθεια που ξοδεύουμε προκειμένου να μορφώσουμε εντυπώσεις για τους άλλους εξαρτάται πάρα πολύ από τη σχετική σημασία τους για μας και το κίνητρό μας «να τους γνωρίσουμε». Οι καθημερινές επιφανειακές επαφές μας συχνά δεν απαιτούν τίποτα παραπάνω από το να σχηματίσουμε τις εντυπώσεις μας για τους άλλους κάνοντας χρήση της προφανούς ιδιότητάς τους να ανήκουν σε κάποια κοινωνική ομάδα, όπως το φύλο, η φυλή, η ηλικία και το επάγγελμα. Άραγε, η κοινωνική κατηγοριοποίηση είναι πάντα το πρώτο βήμα του σχηματισμού εντύπωσης. Οι κοινωνικές κατηγορίες ανοίγουν για το άτομο προσβάσεις προς πεδία με προϋποθέσεις ή στερεότυπα που συνδέονται με την κατηγορία. Το άτομο μπορεί να κινηθεί πέραν αυτού του στερεοτυπικού περιεχομένου, εάν η συμπεριφορά του προσώπου που αποτελεί το στόχο, είναι διαφορούμενη ή ασύμφωνη προς τις προσδοκίες. Ίσως δε κατόπιν να επανακατηγοριοποιήσει τον στόχο, αναζητώντας και εφαρμόζοντας μια καταλληλότερη κατηγορία ή υποκατηγορία. Εάν, απ' την άλλη, ο στόχος-πρόσωπο καταστρατηγήσει την κατηγοριοποίηση ή ο αντιλαμβανόμενος τον στόχο, έχει κίνητρο να τον προσέξει ενδελεχώς, τότε οι πληροφορίες για αυτόν ή αυτήν ενσωματώνονται κατά τρόπο πιο τμηματικό. Η προσέγγιση αυτή καταλήγει σε εγγύτερη, στενότερη και εξατομικευμένη γνώση του προσώπου (Fiske και Neuberg, 1990. Fiske και Taylor, 1991).

Αν και η επεξεργασία πληροφοριών μπορεί να γίνει σε οιοδήποτε σημείο του διπολικού συνεχούς, σχήμα έναντι δεδομένων, οι Fiske και Neuberg (1990) τονίζουν ότι οι περισσότερες εντυπώσεις για πρόσωπα έχουν πρωτίστως και αρχικώς ως βάση

τους την κατηγορία. Όπως θα έλεγαν οι ίδιοι, η βασισμένη σε κατηγορία επεξεργασία είναι πάντα η «προκαθορισμένη γενική επιλογή (the default option)». Απλώς, δεν έχουμε ούτε το χρόνο ούτε περιθώρια ικανότητας να εφαρμόσουμε πιο εξατομικευμένες στρατηγικές. Κατά συνέπεια, όπως αναπτύσσεται στο Κεφάλαιο 9, πολλές από τις καθημερινές μας κρίσεις δεν είναι παρά κρίσεις με κατηγορική βάση, οι οποίες συνδέονται συσχετιστικά με στερεότυπα κοινωνικών ομάδων.

Η «εξοικονόμηση ενέργειας» που προκύπτει χάρη στη σχηματική επεξεργασία, απετέλεσε ανέκαθεν βασική γενική προϋπόθεση της θεωρίας και της έρευνας της γνωστικής κοινωνικής ψυχολογίας. Εν τούτοις, μόλις πρόσφατα υποστηρίχθηκε εμπειρικά. Σειρά ερευνών των Macrae, Milne και Bodenhausen (1994), βρήκε ότι όταν τα υποκείμενα απασχολούνταν με δύο παράλληλα γνωστικά έργα, μορφώνοντας προσωποεντυπώσεις με βάση αριθμό χαρακτηριστικών προσωπικότητας που τους έδειχναν για τέσσερα πρόσωπα-στόχους, ενώ ταυτοχρόνα άκουγαν μία παράγραφο, διευκολυνόταν στατιστικά σημαντικά η επίδοση και στα δύο έργα (μνημονικής ανάκλησης) των υποκειμένων που είχαν εκτεθεί σε στερεότυπες ονομασίες για τα τέσσερα πρόσωπα-στόχους. Εκτός αυτού, τέτοια επίδραση βρέθηκε κι όταν οι στερεότυπες ονομασίες παρουσιάστηκαν υποουδικά, δηλαδή, χωρίς συνειδητή επίγνωση. Ο Macrae et al. προτείνουν ότι η χρήση των στερεοτύπων και η πιθανή ασύνειδη ενεργοποίησή τους (βλ. επίσης Devine, 1989a) αποδεσμεύει πολύτιμους γνωστικούς πόρους που μπορούν να χρησιμοποιηθούν αλλού. Στις πλείστες των καθημερινών επιφανειακών αλληλεπιδράσεών μας το είδος αυτό αυτόματης κατηγορικής ή στερεοτυπικής επεξεργασίας δεν είναι απλώς οικονομικό αλλά και, εντός ορισμένων πλαισίων, λειτουργικό.

Η αναγκαιότητα απλοποίησης πληροφοριών και μείωσης γνωστικής ενέργειας τη χρήσει μηχανισμών «εξοικονόμησης ενέργειας», όπως τα στερεότυπα, έχει συχνά

καταφρονηθεί από τους κοινωνικούς ψυχολόγους. Κατά τους Macrae et al. η ενεργοποίηση στερεοτύπων έχει μάλλον υπερβολικά κακολογηθεί. Ειδικότερα, η ενεργοποίηση στερεοτύπων, και γενικότερα η επαγωγική σκέψη (Gilbert, 1989), ίσως εξελίχθηκαν όχι γιατί το ανθρώπινο είδος είναι γνωστικά σκνηρό και νωθρό, αλλά γιατί έχει την ανάγκη να αναπτύσσει προς χρήση τους περιορισμένους γνωστικούς του πόρους με τρόπο οικονομικό και λειτουργικό. Εν τούτοις, ακόμη κι αυτή η λειτουργική προσέγγιση στη στερεοτυποποίηση δεν εξηγεί το περιεχόμενο των κοινωνικών στερεοτύπων, ούτε καν μας δίνει ένα κάποιο λόγο για τα συγκεκριμένα περιεχόμενα, φερ' ειπείν, γιατί ορισμένες ομάδες είναι πιο πιθανό να στερεοτυποποιηθούν αρνητικά και να υποστούν διακρίσεις αντί άλλων. Είναι παντελώς αδύνατον, τα γνωστικά μοντέλα από μόνα τους να εξηγήσουν τις κοινωνικο-δομικές και ιστορικές δυνάμεις που διαμορφώνουν συγκεκριμένες διομαδικές σχέσεις. Στα Κεφάλαια 9 και 11 θα μιλήσουμε περισσότερο για τα όρια της νοησιάρχιας στις έρευνες στερεοτυποποίησης.

Τα σχήματα ως αξιολογικές και θυμικές δομές

Μια από τις πλέον σημαντικές κριτικές της θεωρίας των κοινωνικών σχημάτων είναι ότι αποτελούν εξαιρετικά νοησιαρχική εξήγηση του τρόπου με τον οποίο οι άνθρωποι επεξεργάζονται κοινωνικές πληροφορίες, η οποία πολύ συχνά αγνοεί τα αξιολογικά και θυμικά συστατικά στοιχεία που υπεισέρχονται στην επεξεργασία κοινωνικών πληροφοριών. Οι ίδιοι οι θεωρητικοί των σχημάτων αναγνωρίζουν την υστέρηση αυτή (Higgins, Kuiper και Olson, 1981). Από τότε που ο Zajonc (1980) υποστήριξε την διάκριση του θυμικού από το γνωστικό, ως συστημάτων χωριστών, το ενδιαφέρον για τη θυμική διάσταση των μοντέλων επεξεργασίας πληροφοριών

ολοένα και αυξάνεται. Άλλωστε, ένας απ' τους λόγους που η έρευνα για τα στερεότυπα, ως σχήματα, καρποφορεί, είναι οι υπέρμετρα αξιολογικές (επιβλαβείς) συνέπειες της στερεοτυποποίησης ανθρώπων, ιδίως μελών μειονοτήτων.

Τα σχήματα, εννοιολογικά τουλάχιστον, αντιπροσωπεύουν κανονιστικές δομές που αποτελούν τη βάση αξιολόγησης των εμπειριών μας. Είναι σημαντικό δε ότι η κανονιστική αυτή λειτουργία δημιουργεί επίσης πρόσβαση, προς μια αστραπιαία, σχεδόν αυτόματη, συναισθηματική ή αξιολογική αντίδραση προς τις εισερχόμενες πληροφορίες⁴. Η εργασία της Fiske (1982) για το πυροδοτούμενο από σχήματα θυμικό στοιχείο κατέχει εδώ θέση κεντρική. Η Fiske διατείνεται ότι μερικά σχήματα χαρακτηρίζονται από θυμικά/αξιολογικά συστατικά και ότι όταν μια περίπτωση συνταιριάζεται προς ένα σχήμα, η εναποθηκευμένη στη σχηματική δομή θυμική/αξιολογική φόρτιση δέχεται έναυσμα ενεργοποίησης. Έτσι, μπορεί, για παράδειγμα, να νοιώσουμε αυτόματη αρνητική διέγερση στη θέα ενός πρωτοτυπικού πολιτικού ή φόβο και αγωνία στην παρουσία ενός οδοντίατρου. Δεν χωρεί αμφιβολία πως πολλά φυλετικά σχήματα έχουν τέτοια ισχυρή θυμική φόρτιση που και η απλή θέα ενός προσώπου από συγκεκριμένη ομάδα να μπορεί να πυροδοτήσει συναισθήματα όπως ο φόβος και η καχυποψία και κρίσεις αξιολογικές με αρνητικό και υποτιμητικό περιεχόμενο.

Η Fiske ισχυρίζεται ότι το θυμικό και αξιολογικό στοιχείο δεν ανακλύπουν διαζώσης σταδιακά, δηλαδή λίγο-λίγο ενώ το βίωμα εξελίσσεται, αλλά μάλλον με αστραπιαία προσπέλαση δια των δεσμών συσχέτισής τους προς το σχήμα ως όλον. Κατά συνέπεια, «το θυμικό στοιχείο είναι άμεσα διαθέσιμο με την κατηγοριοποίηση, έτσι αξιολογήσεις και θυμικές φορτίσεις λαμβάνουν έναυσμα ενεργοποίησης απ' την κατηγοριοποίηση, ήτοι ενώ αρμόζεται η περίπτωση στο σχήμα. Από αυτήν την άποψη, το άτομο που αντιλαμβάνεται, πρώτα κατανοεί καλώς ένα εισιόν,

αφομοιώνοντάς το σε μια υπάρχουσα γνωσιακή δομή, και κατόπιν αξιολογεί την περίπτωση με βάση το συνδεδεμένο με το σχήμα θυμικό στοιχείο» (Fiske, 1982, σελ. 60).

Η αστραπιαία αυτή θυμική αντίδραση δεν απαιτεί να αναλυθούν ένα προς ένα τα γνωρίσματα του εισιόντος κι έτσι εξοικονομείται χρόνος κι επεξεργασία.

Θεωρείται ότι η ονομασία της κατηγορίας φέρει «θυμική πινακίδα» η οποία είναι ο ή ο μέσος όρος ή το άθροισμα των θυμικών πινακίδων που συσχετίζονται με τα συστατικά γνωρίσματα των χαμηλότερων επιπέδων του σχήματος. Ως εκ τούτου, η θυμική ή αξιολογική αντίδραση μπορεί να προκύψει χωρίς αναγκαία αναφορά σε γνωρίσματα χαμηλότερων επιπέδων (Fiske και Pavelchak, 1986) αρκεί βέβαια, η κατηγοριοποιημένη περίπτωση να ταιριάζει καλά με την κατηγορία ή το σχήμα. Εάν η διεργασία κατηγοριοποίησης είναι ανεπιτυχής, η δε περίπτωση φανεί πολύπλοκη και διαφορούμενη, τότε μπορεί να οδηγήσει σε σταδιακή επεξεργασία, η οποία είναι πιο πιθανό να χρειάζεται αξιολογική και συναισθηματική αντίδραση προς τα γνωρίσματα, ένα προς ένα. Το συμπέρασμα συνάδει προς την προηγούμενη συζήτησή μας για το αν η επεξεργασία άγεται από τη θεωρία ή τα δεδομένα. Κατά πόσον η επεξεργασία θα είναι μορφολογική ή αναλυτική κατά στοιχείο, αστραπιαία ή αργή, κρίνεται γενικά από την πολυπλοκότητα και την προηγούμενη εξοικείωση με το ίδιο το ερέθισμα, από τους χρονικούς περιορισμούς, καθώς επίσης και από το τι έχει ανάγκη να προσέξει το άτομο που αντιλαμβάνεται αλλά και απ' το τι υπαγορεύουν τα κίνητρά του (Fiske και Pavelchak, 1986).

Η Fiske (1982) αναφέρει σειρά από μελέτες που εξετάζουν την έννοια της βασισμένης σε σχήμα ή κατηγορία θυμικής φόρτισης. Έχοντας πρώτα εξακριβώσει το συναινετικό στερεότυπο του τυπικού πολιτικού υπό τη μορφή γνωρισμάτων, όπως τα χαρακτηριστικά προσωπικότητας, χειρίστηκε πειραματικά περιγραφές

προσωπικότητας (υποτίθεται βασισμένες στη στενή προσωπική γνώση των πολιτικών υποψηφίων για την αμερικανική προεδρία εκείνης της εποχής που τότε ήτανι Carter, Reagan, Bush, Kennedy και Brown) έτσι που κάποιοι από τους υποψηφίους να περιγράφονται απ' το τυπικό πορτρέτο (παραδείγματος χάριν, σαν εξωστρεφής, εξαιρετικά φιλόδοξος, κατά περίπτωση αναξιόπιστος) ενώ άλλοι περιγράφονταν με όρους που δεν συσχετίζονται τυπικά με πολιτικούς. Όπως αναμενόταν, οι πολιτικοί που περιγράφονταν με πρωτοτυπικούς όρους προξένησαν στα υποκείμενα περισσότερα αρνητική και λιγότερο θετική θυμική αντίδραση. Το σχήμα του πολιτικού επομένως, φαίνεται πως περιέχει αρκετή αρνητική θυμική φόρτιση, έτσι ώστε άτομα που ταιριάζουν καλά με το σχήμα να έχουν ίσως ένα σημαντικό μειονέκτημα.

Εσωτερική οργάνωση των σχημάτων

Συμπλέοντας με το έργο της Rosch και των συνεργατών της για τις κατηγορίες των φυσικών αντικειμένων, τα σχήματα θεωρείται ότι έχουν ιεραρχική δόμηση, με τις πιο αφηρημένες και γενικές κατηγορίες πληροφοριών στην κορυφή μιας πυραμιδοειδούς δομής και τις πιο συγκεκριμένες κατηγορίες στη βάση της. Η δομή αυτή δίνει στο άτομο τη δυνατότητα να κινηθεί από τη συγκεκριμένη περίπτωση προς το πιο γενικό επίπεδο επαγωγής. Με τον τρόπο αυτό, καθώς κανείς κινείται δια της σχηματικής δομής, οι πληροφορίες μπορούν να υποστούν επεξεργασία σε διαφορετικά επίπεδα αφαίρεσης.

Για παράδειγμα, ένα μουσικό σχήμα θα μπορούσε, να δομηθεί ως εξής. Πρώτον, θα υπήρχε η γενική υπερπεριεκτική κατηγορία της «μουσικής», υποδιακριμένη σε τέσσερις μείζονες υποκατηγορίες, της «ροκ», «ποπ», «τζαζ» και

«κλασικής». Ανάλογα με τη γνώση και την εξοικείωσή μας με τα μουσικά αυτά είδη, είναι δυνατή η περαιτέρω υποδιαίρεσή τους σε κατηγορίες κατώτερου επιπέδου. Η διαφοροποίηση ορισμένων μουσικών υποκατηγοριών ίσως να είναι πενιχρή, έτσι που, παραδείγματος χάριν, να «σωρεύονται» μαζί, αδιακρίτως, όλα τα είδη κλασικής μουσικής. Αντίθετα, οι κατηγορίες «ροκ» και «ποπ» ίσως να διαφοροποιούνται περαιτέρω σε ποικίλους υποτύπους. Στον πρώτο μπορεί για παράδειγμα να συμπεριλαμβάνονται το «heavy metal», το «rhythm and blues», το «country rock», το «jazz rock» κλπ.. Συγκεκριμένα υποδειγματικά παραδείγματα, σχετίζονται με καθέναν από τους υποτύπους αυτούς, ορισμένα δε μπορεί να είναι αντιπροσωπευτικά κατά τρόπο πρωτοτυπικό. Οι ACDC μπορεί να είναι πρωτοτυπικά αντιπροσωπευτικό συγκρότημα του heavy metal και οι Rolling Stones του ροκ με ύφος rhythm and blues. Θα μπορούσαμε να επαναλάβουμε την ίδια διεργασία στην κατηγορία της ποπ μουσικής, υποδιαιρέντας την σε απτά και συγκεκριμένα επίπεδα, όπου η πρωτοτυπική σύγχρονη ποπ μουσική θα αντιπροσωπευόταν από τους ομοίους της Kylie Minogue και της Madonna.

Διαφορετικά σχήματα αλληλοσυνδέονται ιεραρχικά, κατά τρόπο ώστε τα ιεραρχικά υψηλότερα σχήματα να υπάγουν τα πιο απτά ιεραρχικά χαμηλότερα. Έτσι, επί παραδείγματι, το μουσικό μας σχήμα θα μπορούσε να συνδέεται προς ένα γενικότερο σχήμα προσωπικών ενδιαφερόντων ή προς ένα σχήμα «ψυχαγωγίας».

Παρ' όλ' αυτά, η αυστηρά ιεραρχική δομή οργάνωσης πληροφοριών, του παραπάνω μουσικού παραδείγματος, δεν είναι ο μόνος τρόπος για να δομηθούν κοινωνικές πληροφορίες. Μπορεί επίσης να χρησιμοποιηθούν είτε δομές απλοποιητικά γραμμικές είτε ένας πολύπλοκος ιστός συσχετίσεων. Τα οργανωτικά στοιχεία του σχήματος αποκαλύπτουν τίνι τρόπω το άτομο οργανώνει πληροφορίες για συγκεκριμένες κοινωνικές περιοχές. Για παράδειγμα, η ισορροπημένη δομή,

προτιμάται ως τρόπος ή μέθοδος σχηματικής οργάνωσης για σχέσεις προσωπικές, ενώ τα σχήματα στα οποία επικρατούν σχέσεις κυριαρχίας, πρωτίστως χαρακτηρίζονται από δομή γραμμική (βλ. Taylor και Crocker, 1981). Τα κοινωνικά σχήματα γεγονότων περιλαμβάνουν σκηνές δράσης οργανωμένες με χρονική μέθοδο. Η χρονική αυτή οργάνωση βασικά αντανακλά τη σκοποκατευθυνόμενη φύση της συμπεριφοράς που εμπεριέχεται στο σχήμα γεγονότος (Schank και Abelson, 1977). Πολλά καθημερινά γεγονότα, όπως η επίσκεψη στο γιατρό, το να πας σε ένα πάρτι ή το να μαγειρέψεις φαγητό δεν είναι παρά «σενάρια», σε μεγάλο βαθμό συναινετικά, που οργανώνουν τη συμπεριφορά σε χρονική αλληλουχία. Επαγωγές και προβλέψεις για συμπεριφορές, είτε μελλοντικές είτε επιδιωκόμενες, συχνά στηρίζονται στις χρονικές ενέργειες που εμπεριέχονται στα σχήματα γεγονότων.

Άρα ο τρόπος οργάνωσης ενός σχήματος εξαρτάται από το περιεχόμενό του αλλά και το βαθμό προσωπικής γνώσης κι εξοικείωσης με το περιεχόμενό του. Οι Cantor και Mischel (1979) βρήκαν ότι στις ταξινομίες προσώπων, όπως άλλωστε στις κατηγορίες φυσικών αντικειμένων, οι κατηγορίες μεσαίου επιπέδου (για παράδειγμα, «κωμικός επιθεώρησης») διαθέτουν πληροφορίες πλουσιότερες από αυτές των ανώτερων κατηγοριών («εξωστρεφής άνθρωπος»), περιέχουν δε λιγότερες επικαλύψεις με αντικείμενα που εμπίπτουν σε σχετιζόμενες κατηγορίες («ο κλόουν του τσίρκου»). Κατά συνέπεια, τα σχήματα που βασίζονται σε στερεότυπα ρόλων είναι πολύ πλουσιότερα και πολυπλοκότερα οργανωμένα από τα σχήματα που βασίζονται σε πρωτοτυπικά χαρακτηριστικά προσωπικότητας (Andersen και Klatzky, 1987). Τα μεν χαρακτηρίζονται από πιο πολύπλοκο δίκτυο συσχετιστικών δεσμών από τα δε. Τα κοινωνικά στερεότυπα, αρθρώνονται επομένως καλύτερα και είναι, πολύ περισσότερο, σχήματα προβλεπτικής γνώσης από ότι τα πρωτοτυπικά χαρακτηριστικά. Η επεξεργασία πληροφοριών με δομές βασισμένες σε κατηγορίες

είναι επίσης κατά πολύ ταχύτερη απ' ό τι με δομές βασισμένες σε χαρακτηριστικά προσωπικότητας (Andersen, Klatzky και Murray, 1990).

Έχει βρεθεί ότι, όπως οι κατηγορίες φυσικών αντικειμένων, τα κοινωνικά στερεότυπα διαφοροποιούνται σε υποκατηγορίες χαμηλότερης τάξης ή υποτύπους. Αν σας ζητούσαν να σκεφτείτε την «τυπική» γυναίκα και να απαριθμήσετε τα χαρακτηριστικά και τη συμπεριφορά που σας ερχόταν στο νου, δεν θα ήταν και τόσο εύκολο. Μια κατηγορία ανώτερης τάξης όπως «γυναίκα» μπορεί να συμπεριλάβει έναν αριθμό υποτύπων όπως γυναίκα καριέρας, νοικοκυρά, μητέρα, φεμινίστρια, κλπ. Η απαρίθμηση των πρωτοτυπικών γνωρισμάτων των υποτύπων αυτών είναι παρασάγγας έργο ευκολότερο από την απόδοση των γνωρισμάτων μια πολύ ευρύτερης κατηγορίας. Οι Brewer, Dull και Lui (1981) βρήκαν ότι όντως έτσι συμβαίνει όσον αφορά τις αναπαραστάσεις των νέων για τους ηλικιωμένους. Η κατηγορία ηλικιωμένος διακρινόταν περαιτέρω σε τρεις υποτύπους, τον «συνταξιούχο», τον «παλαιό πολιτικό άνδρα» και τον τύπο του «παπούλη». Ο καθένας από τους υποτύπους συσχετιζόταν με ευδιάκριτα γνωρίσματα και χαρακτηριστικά προσωπικότητας. Για παράδειγμα, τουλάχιστον οι μισοί απ' το δείγμα περιέγραφαν τον τύπο του «παπούλη» ως πρόθυμο κι εξυπηρετικό, ευδιάθετο και καλωσυνάτο, ενώ τον «παλαιό πολιτικό άνδρα» ως συντηρητικό, έξυπνο, αξιοπρεπή κι αρχοντικό.

Η προέλευση και η ανάπτυξη των σχημάτων

Ενώ υπάρχει ικανή εμπειρική έρευνα που περιγράφει λεπτομερώς τις λειτουργίες επεξεργασίας των σχημάτων, ελάχιστα αναφέρει η θεωρία των κοινωνικών σχημάτων για την προέλευσή τους. Εν τέλει, από που προέρχονται τα σχήματα (Eiser, 1986); Τα

σχήματα εκλαμβάνονται ως γνωστικές δομές που βρίσκονται μέσα στο κεφάλι του καθενός μας, σπάνια όμως απασχολεί την έρευνα πως βρέθηκαν εκεί ή πως εξ αρχής δημιουργήθηκαν.

Γενικά, η θεωρία των σχημάτων αναφέρει ότι τα σχήματα μαθαίνονται ή αποκτώνται στην πάροδο του χρόνου, από άμεση ή έμμεση εμπειρία με το κοινωνικό περιβάλλον. Λέγεται ότι, δια της εμπειρίας, οικοδομούμε μεγάλο ρεπερτόριο σχημάτων (Rumelhart, 1984). Αν και οι περισσότεροι ερευνητές συμφωνούν ότι δεν γνωρίζουμε παρά λίγα για την διεργασία απόκτησης σχημάτων (Higgins et al, 1981. Rumelhart, 1984), έχουν σκιαγραφηθεί διεργασίες απόκτησής τους, κατ' υπόθεση και υπό δοκιμασία. Για παράδειγμα, οι Rumelhart και Norman (1978), αναφέρονται στην ύπαρξη τριών διεργασιών που μπορεί να εμπλέκονται στη μάθηση σχημάτων. Η πρώτη διεργασία ονομάζεται «πρόσφυση», είδος μάθησης γεγονότων απ' το οποίο διαμορφώνονται και αποθηκεύονται μνημονικά ίχνη για να μπορούν να ανακτώνται αργότερα. Η δεύτερη διεργασία αποκαλείται «συντονισμός», κατ' αυτήν τα υφιστάμενα σχήματα εκλεπτύνονται και προσαρμόζονται για να ευθυγραμμιστούν πιο ερμητικά με την εμπειρία. Τέλος, η «αναδόμηση» είναι διεργασία κατά την οποία δημιουργούνται νέα σχήματα μέσω προτύπων παραγωγής. Άλλοι θεωρητικοί (Higgins et al, 1981), έχουν ασχοληθεί με το ερώτημα κατά πόσον ο τρόπος απόκτησης (επαγωγή έναντι προτασιακής μεταβίβασης, περιπτώσεις ταυτόχρονες έναντι διαδοχικών, περιπτώσεις μερικής συμφωνίας έναντι συνεχούς, και συγκεντρωμένες περιπτώσεις έναντι διεσπαρμένων) μπορεί να επηρεάσει την αλληλεπίδραση μεταξύ των αποθηκευμένων κοινωνικών πληροφοριών και των εισερχόμενων πληροφοριών που έπονται. Άραγε οι επακολουθούσες εισερχόμενες πληροφορίες αφομοιώνονται από τις υφιστάμενες κοινωνικές πληροφορίες ή μήπως ωθούν σε τροποποίηση ή συμμόρφωση τις αποθηκευμένες;

Πιο πρόσφατα, οι Fiske και Dyer (1985) κατέδειξαν ότι η μη-μονοτονική μάθηση των συλλαβών χωρίς νόημα (Hayes-Roth, 1977), είναι γενικεύσιμη σε κοινωνικά ερεθίσματα με νόημα. Οι προκύψασες επιδράσεις μάθησης υπέδειξαν ότι η ανάπτυξη σχήματος εκπορεύεται από την αρχική μάθηση ενός αριθμού ανεξάρτητων και μη συντεθημένων συστατικών προς μία ενιαία και σύνθετη σχηματική μονάδα, με ισχυρές συσχετιστικές συνδέσεις μεταξύ των συστατικών της. Οι συσχετιστικές συνδέσεις ισχυροποιούνται μέσω εμπειρίας και χρήσης, έτσι ώστε η πυροδότηση ενός οιαδήποτε συστατικού, να ενεργοποιεί ολόκληρη τη δομή. Έτσι, για παράδειγμα, η διεργασία ανάπτυξης του σχήματος «θυληκό φύλο» σε ένα μικρό παιδί, τους 18 πρώτους μήνες της ζωής, μπορεί να ξεκινά με μεμονωμένα και μη συντεθημένα κομμάτια κι αποσπάσματα πληροφοριών και παρατηρήσεων, όπως ότι τα κορίτσια παίζουν με κούκλες και ντύνονται στα ροζ. Σ' αυτά προστίθενται άλλα γνωρίσματα, με την εμπειρία και την ηλικία, όπως τα γενετήσια χαρακτηριστικά των θηλυκών, η προσδοκώμενη συμπεριφορά, οι προτιμώμενες δραστηριότητες και τα ενδιαφέροντα, και οι επαγγελματικές προτιμήσεις. Συν τω χρόνω, οι διαφορετικές διαστάσεις συντίθενται σε τέτοιο βαθμό που όταν χρησιμοποιείται το «θηλυκό» σχήμα, όλες οι συσχετιστικές συνδέσεις της δομής ενεργοποιούνται αυτομάτως.

Καθώς αναπτύσσονται, τα σχήματα γίνονται επίσης πιο πλούσια και πιο πολύπλοκα, περιέχοντας περισσότερες διαστάσεις και λεπτομέρεια. Τα καλώς ανεπτυγμένα και πολύ πολύπλοκα σχήματα είναι επίσης πιθανότερο να ενσωματώνουν εξαιρέσεις ή αντιφάσεις. Για παράδειγμα, έχει διαπιστωθεί, ότι όσοι έχουν, πολιτικά σχήματα, σε βαθμό ειδήμονος, είναι πιο πιθανό να προσέξουν και να ανεχτούν διφορούμενα, αμφισημίες και πληροφορίες που είναι ασυνεπείς προς το σχήμα (Fiske, Kinder και Larter, 1983). Ομοίως, τα σχήματα φύλου των παιδιών γίνονται λιγότερο άκαμπτα κατά τη διάρκεια της μέσης παιδικής ηλικίας, όταν τα

παιδιά συνειδητοποιούν ότι τα στερεότυπα φύλου είναι σχετικά με το πολιτισμικό πλαίσιο (Huston, 1983). Εν ολίγοις, με την εμπειρία, τα σχήματα γίνονται πιο οργανωμένα και πληρέστερα σε λεπτομέρεια αλλά επίσης και πιο ευλύγιστα στο να λαμβάνουν υπόψη τους και να εξηγούν τις αντιφάσεις. Με άλλα λόγια, με την εμπειρία, τα σχήματα γίνονται ακριβέστερα ενώ συνάμα αρχίζουν καλύτερα να αντανakλούν την πολυπλοκότητα της κοινωνικής πραγματικότητας (Fiske και Taylor, 1991).

Σταθερότητα και αλλαγή σχημάτων

Γενικά, θεωρείται ότι εφόσον τα κοινωνικά σχήματα, έχουν πια αναπτυχθεί και μέσω της χρήσης ενδυναμωθεί, αποτελούν δομές σταθερές και στατικές. Σαν ενοποιημένη δομή, το κοινωνικό σχήμα ενεργοποιείται ως ενιαίο σύνολο, ακόμα και όταν προσπελάται ένα μόνον απ' τα συστατικά του (Fiske και Dyer, 1985). Όντως, η έρευνα έχει δείξει ότι τα καλώς ανεπτυγμένα σχήματα γενικά αντιστέκονται στην αλλαγή εξακολουθώντας να υπάρχουν εις πείσμα ασυνεπών και αντιφατικών προς αυτά μαρτυριών και γεγονότων. Η αντίσταση στην αλλαγή, κατ' εξοχήν αφορά τα αρραγώς περιχαρακωμένα κοινωνικά στερεότυπα. Το καλώς ανεπτυγμένο σχήμα ενός σοβινιστικού ατόμου, ότι οι γυναίκες είναι γενετικά κατώτερες, σπάνια εισακούει κάτι άλλο, ακόμη και όταν έλθει αντιμέτωπο με ενάντια τεκμήρια.

Μολαταύτα, υπάρχουν συνθήκες υπό τις οποίες ακόμα και καλώς εδραιωμένα σχήματα, όπως τα στερεότυπα, εξαναγκάζονται σε αλλαγή. Εάν ένα πρόσωπο έρχεται αντιμέτωπο με πολλές περιπτώσεις διαψεύδουσες το στερεότυπο ή εάν η εμπειρία δείχνει ότι το σχήμα έπαψε να είναι λειτουργικό και προσαρμοστικό, ενδέχεται να γίνουν αλλαγές και αναπροσαρμογές. Οι Weber και Crocker (1983) περιγράφουν τρία

πιθανά μοντέλα αλλαγής σχημάτων. Το πρώτο, είναι το λογιστικό μοντέλο (Rumelhart και Norman, 1978), το οποίο προτείνει ότι οι άνθρωποι συντονίζουν με ακρίβεια το σχήμα προς κάθε νέα πληροφορία. Πληροφορίες αντιτιθέμενες προς το σχήμα οδηγούν σε μικρές βαθμιαίες αλλαγές, το βίωμα όμως πολλών αντιφάσεων και ακραίων αποκλίσεων οδηγεί σε σημαντική αλλαγή του σχήματος. Το δεύτερο είναι το μοντέλο της μετατροπής που υποστηρίζει ότι ενώ ελάχιστονες ασυνέπειες γίνονται ανεκτές, τα σχήματα είναι δυνατόν να υποστούν δραματική κι αιφνίδια αλλαγή ανταποκρινόμενα σε προφανείς περιπτώσεις που σαφώς τα διαψεύδουν (Rothbart, 1981). Τέλος, το μοντέλο της υποτυποποίησης προτείνει ότι οι διαψεύδουσες το σχήμα περιπτώσεις παραπέμπονται ή μάλλον υποβιβάζονται σε υποκατηγορίες. Το μοντέλο αυτό αναγνωρίζει την ιεραρχική δομή των σχημάτων, η οποία χαρακτηρίζεται από την παρουσία των πιο γενικών και ανώτερης τάξης κατηγοριών στην κορυφή, με τις πιο απτές και συγκεκριμένες υποκατηγορίες (τύπους) στη βάση. Κατά συνέπεια, ένα σχήμα μπορεί να διαφοροποιηθεί ιεραρχικά, με την ανάπτυξη υποτύπων οι οποίοι διευθετούν προσαρμοστικά τις εξαιρέσεις εντός του σχήματος, αλλά γενικά αφήνουν το όλο σχήμα ακέραιο. Επομένως, το μοντέλο αυτό τονίζει τη συντήρηση και εμμονή των σχημάτων, την ανθεκτική συντηρητικότητά τους μάλλον παρά την αλλαγή τους (Weber και Crocker, 1983).

Σε σειρά πειραμάτων οι Weber και Crocker (1983) επεχείρησαν να διαφοροποιήσουν τις συνθήκες υπό τις οποίες πιθανότατα θα προέκυπτε αλλαγή στερεοτύπου. Συνολικά διαπίστωσαν ότι όταν τα στοιχεία διάψευσης ενός στερεοτύπου (επρόκειτο για τα επαγγελματικά στερεότυπα δικηγόρων και βιβλιοθηκάρων) διασπείρονται επί πολλών περιπτώσεων, είναι πιο πιθανό τη διεργασία αλλαγής να εξηγεί το λογιστικό μοντέλο, ενώ, όταν οι διαψεύσεις συγκεντρώνονται σε λίγες περιπτώσεις, πιθανότερο είναι να προκύπτει

υποτυποποίηση. Άτομα που απέκλιναν, είτε μετρία είτε ακραία από το στερεότυπο του «δικηγόρου», ήταν εξίσου πιθανό να υποτυποποιηθούν, αν και έκθεση σε ακραία απόκλιση οδηγούσε σε μεγαλύτερη στερεοτυπική αλλαγή. Επιπλέον, αντιπροσωπευτικές και μη αντιπροσωπευτικές περιπτώσεις δικηγόρων (δηλαδή, λευκών που κέρδιζαν πάνω από \$30,000 το χρόνο έναντι μαύρων που κέρδιζαν λιγότερα από \$15,000 το χρόνο) που διέψευδαν το ομαδικό στερεότυπο, ήταν επίσης πιθανό να υποτυποποιηθούν, αν και οι πρώτες προκαλούσαν περισσότερη στερεοτυπική αλλαγή. Εν γένει, φαίνεται ότι όσο λιγότερο αντιπροσωπευτικό είναι το άτομο της ομάδας του και όσο πιο πολύ ακραία η διαψεύδουσα το στερεότυπο συμπεριφορά, τόσο μεγαλύτερη η τάση να αντιμετωπίζεται το άτομο ως εξαίρεση της ομάδας, και επομένως να υποτυποποιείται. Συνεπεία τούτου, το στερεότυπο αφήνεται απaráλλακτο και αδιαφιλονίκητο. Μαζί, οι έρευνες των Weber και Crocker, διασφάλισαν μέγιστη στήριξη για το μοντέλο σχηματικής αλλαγής μέσω υποτυποποίησης και αρκετή, αν και περιορισμένη, τεκμηρίωση για το λογιστικό μοντέλο. Δεν βρέθηκαν παρά λίγα αποδεικτικά στοιχεία για την πρόκληση δραματικής αλλαγής από συγκέντρωση περιπτώσεων διάψευσης, που προτείνει το μοντέλο μετατροπής.

Σε μια ενδιαφέρουσα μελέτη πεδίου για την στερεοτυπική αλλαγή οι Hewstone, Hopkins και Routh (1992) αξιολόγησαν τις αναπαραστάσεις μαθητών δευτέρας δημοτικού για την αστυνομία, μετά την εφαρμογή μονοετούς προγράμματος συνεργασίας αστυνομίας - σχολείου. Σύμφωνα με το πρόγραμμα, προκειμένου να βελτιωθούν οι σχέσεις και να αυξηθεί η επαφή μεταξύ των νέων και της αστυνομίας τοποθετήθηκε από ένας αξιωματικός, ως σύνδεσμος για κάθε σχολείο. Οι Hewstone, Hopkins και Routh (1992) διαπίστωσαν ότι η συγκέντρωση της έκθεση των μαθητών προς τους αξιωματικούς συνδέσμους και η επαφή μαζί τους, λίγο άλλαξαν τα

στερεότυπα των μαθητών για την αστυνομία. Οι αξιωματικοί σύνδεσμοι αξιολογήθηκαν ωστόσο, ευνοϊκότερα απ' ό,τι η αστυνομία γενικά, συνάμα όμως κρίθηκαν ως α-τυπικοί εκπρόσωποι της ομάδας τους. Πράγματι, σε έργο για τη βαθμολόγηση ομοιοτήτων, οι μαθητές διαφοροποίησαν τον αξιωματικό από άλλες κατηγορίες αστυνομικών, όπως ο πεζοπόρος αστυνομικός της περιπόλου και ο έφιππος. Εκτός αυτού, είχαν την τάση να βλέπουν ότι ο αξιωματικός είχε κοινά χαρακτηριστικά με άλλους επαγγελματίες των επαγγελμάτων «κοινωνικής αντίληψης, πρόνοιας και στήριξης», όπως οι δάσκαλοι και οι κοινωνικοί λειτουργοί. Αντίθετα, υπήρχε η τάση να αντιλαμβάνονται ότι οι άλλες κατηγορίες αστυνομικών έμοιαζαν, έχοντας μάλιστα κοινά χαρακτηριστικά, με επαγγελματίες του νόμου και της τάξης όπως οι δικηγόροι, οι φρουροί ασφάλειας καταστημάτων και οι τροχονόμοι. Πάλι, η έρευνα αυτή πεδίου που περιγράψαμε δείχνει ότι άνθρωποι που έρχονται σε επαφή και εκτίθενται σε άτομα τα οποία διαψεύδουν ένα στερεότυπο ομάδας, είναι λιγότερο πιθανό να αλλάξουν το στερεότυπο τους για την ομάδα και πιο πιθανό να υποτυποποιήσουν το αποκλίνον του στερεοτύπου άτομο. Έτσι, απομονώνοντας τις διαψεύδουσες περιπτώσεις, το στερεότυπο παραμένει άθικτο.

Ο Hewstone και οι συνεργάτες του, προσκόμισαν περαιτέρω στοιχεία για την υποστήριξη του μοντέλου της υποτυποποίησης (Hewstone, Johnston και Aird, 1992. Johnston και Hewstone, 1992), αν και σπουδαίο επίσης είναι που βρήκαν ότι το ποσόν και το ποιόν της στερεοτυπικής αλλαγής που επισυμβαίνει, εξαρτάται από την ποικιλότητα της κοινωνικής ομάδας ενδιαφέροντος. Η συγκέντρωση προφανών αντιτιθέμενων προς το στερεότυπο περιπτώσεων, είναι πιο πιθανό να επιφέρει αλλαγή στερεοτύπου, σε ομάδες που γίνονται αντιληπτές ως ομοιογενείς μάλλον παρά ως ετερογενείς. Στις ετερογενείς ομάδες οι διαψεύδουσες περιπτώσεις είναι πιθανότερο να αφομοιωθούν ή να γίνουν ανεκτές, επειδή η ποικιλότητα είναι αναμενόμενη.

Αντίθετα, επειδή η αντίληψη που υπάρχει για τις ομοιογενείς ομάδες είναι ότι έχουν λιγότερη ποικιλότητα, τυχόν περιπτώσεις που διαψεύδουν προσδοκίες είναι πιο πιθανό να προσεχθούν και προσλάβουν μεγαλύτερη βαρύτητα. Άρα, στερεοτυπική αλλαγή είναι πιθανότερο να προκύψει για ομοιογενείς ομάδες υπό συνθήκες συγκέντρωσης. Ωστόσο, ενώ οι Hewstone, Johnston και Aird (1992) βρήκαν στοιχεία που υποδείκνυαν πως γεγονότα διαψεύδοντα το στερεότυπο ήταν πιο πιθανό να τραβήξουν την προσοχή σε ομοιογενείς παρά σε ετερογενείς ομάδες, αυτό δεν επέφερε σημαντική στερεοτυπική αλλαγή. Αν και υπολείπεται πολλή ακόμη έρευνα για να εντοπιστούν ποιες συνθήκες και παράμετροι σχετίζονται με τη στερεοτυπική αλλαγή, είναι σαφές ότι υπάρχει ισχυρή τάση οι ασύμφωνες προς τα στερεότυπα πληροφορίες, ιδίως οι ακραίες, να αντιμετωπίζονται ως περιπτώσεις μεμονωμένες. Αυτό ίσως εξηγεί και το παράπονο, που συχνά αναφέρουν οι κοινωνικοί ψυχολόγοι ότι, παρά τις παρεμβάσεις, τα κοινωνικά στερεότυπα είναι εξαιρετικά ανθεκτικά και συνεχίζουν να επιμένουν σταθερά (για παράδειγμα, Lippmann, 1922).

ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΣ ΓΙΑ ΤΑ ΣΧΗΜΑΤΑ

Μέχρι τώρα παρουσιάσαμε θεωρία και έρευνα για τα σχήματα απέχοντας από κριτική, πράγμα που ίσως οδηγήσει στη σκέψη ότι τα τεκταινόμενα στην επιστημονική αυτή περιοχή στερούνται προβλημάτων. Είναι αλήθεια πως πολλά απ' όσα συνιστούν τη θεωρητική σκευή των σχημάτων φαίνονται, από διαισθητική σκοπιά, πολύ εύλογα. Πολλοί μάλιστα απ' τους μελετητές της θεωρίας, βρίσκουν πως, ως επιστημολογικό παράδειγμα επεξεργασίας πληροφοριών, εναρμονίζεται καλά με το πως αντιμετωπίζουν τις πολύπλοκες κοινωνικές πληροφορίες της καθημερινής πολυάσχολης ζωής τους. Θα αναφέρουμε διεξοδικά τις απόψεις μας για τους

περιορισμούς της θεωρίας και έρευνας των σχημάτων, στο Κεφάλαιο 7, όπου την αντιπαραβάλλουμε προς τη θεωρία των κοινωνικών αναπαραστάσεων. Προς το παρόν, ας επισημάνουμε ότι παρ' όλο που η έννοια των σχημάτων δεσπόζει της γνωστικής κοινωνιοψυχολογικής έρευνας ως θεώρηση, έχει δεχτεί πολλή κριτική. Η πιο αξιοσημείωτη, υπήρξε η μομφή ότι, ενώ το σχήμα έχει ιδιαίτερη ευρετική αξία ως έννοια ερμηνευτική, ως θεωρία είναι πολύ γενική και μη συγκεκριμένη. Επί παραδείγματι, η έννοια του σχήματος είναι ικανή ή καλύτερα επιτήδεια, στο να εξηγήει αντικρουόμενα ευρήματα. Όπως σημειώσαμε ενωρίτερα στο κεφάλαιο αυτό, ορισμένες έρευνες έχουν διαπιστώσει μνημονική μεροληψία υπέρ συνεπών προς τα σχήματα πληροφοριών, ενώ άλλες καλύτερη ανάκληση ασυνεπών πληροφοριών. Το τελευταίο εύρημα αμφισβητεί κατά πόσον η επεξεργασία πληροφοριών άγεται πάντα από θεωρία ή αποτελεί «εκ των άνω» φαινόμενο, όπως υπαινίσσεται η θεωρία σχημάτων. Πιο πρόσφατα, βρέθηκε εξήγηση για τα αντικρουόμενα αυτά ευρήματα απ' το μοντέλο επεξεργασίας πληροφοριών «επί συνεχούς» (Fiske και Neuberg, 1990), το οποίο μπορεί να θέσει υπό τη ερμηνευτική του σκέπη όλο το εύρος των εμπειρικών ευρημάτων. Όσο κι αν μια τέτοια διευθέτηση ενδέχεται ν' αντανακλά το πολύπλοκο «του επεξεργάζεσθαι» κοινωνικές πληροφορίες, είναι σαφές πως είναι δύσκολο να διαψευσθεί (*επιλαθευτεί*) η έννοια του σχήματος, εφόσον «είναι δυνατή η επίκλησή της για να εξηγηθεί οποιοδήποτε αποτέλεσμα αλλά και το αντίθετό του» (Fiske και Linville, 1980: 545). Για την παράδοση της θετικιστικής επιστήμης, η μη επιλαθεύσιμη εννοιολογικά θεωρία, δεν είναι καλή θεωρία.

Σύμφωνα με μία σημαντική μεθοδολογική επισήμανση, η υπέρτερη μνήμη για υλικό συνεπές προς σχήμα, ιδιαίτερα τεκμηριωμένη σε μερικές απ' τις πρώτες μελέτες, ίσως εξηγείται από μεροληψία απόκρισης. Επί παραδείγματι, η μελέτη της Markus και των συνεργατών της (1982) για το σχήμα φύλου, βρήκε ότι υποκείμενα

σε υψηλό βαθμό θηλυκά, ανακαλούσαν στατιστικά σημαντικά περισσότερα θηλυκά χαρακτηριστικά προσωπικότητας, παρά αρσενικά απ' τον Κατάλογο Ρόλων Φύλου της Bem (ΚΡΦ Bem), ενώ υποκείμενα σε υψηλό βαθμό αρσενικά ανακαλούσαν περισσότερα αρσενικά παρά θηλυκά χαρακτηριστικά. Παρόλο που το εύρημα της μελέτης παρουσιάστηκε σαν τεκμήριο της προφάνειας του φύλου ως σχήματος αυτοπροσδιοριστικού για άτομα σε υψηλό βαθμό αυτοφυλοτυποποιημένα, η καλύτερη μνήμη των αντίστοιχων λημμάτων του ΚΡΦ Bem, μπορεί απλώς να οφειλόταν στην προηγηθείσα πράξη της επιλεκτικής επισημείωσης συγκεκριμένων χαρακτηριστικών ως αυτοπεριγραφικών. Δηλαδή, η πράξη της επιλογής συγκεκριμένων λημμάτων, επισημαίνοντάς τα, τους δίνει το μνημονικό πλεονέκτημα που μάλλον ελάχιστα σχετίζεται με την ενεργοποίηση αυτοσχήματος (Ruble και Stangor, 1986).⁵ Οι Ruble και Stangor (1986), κάνουν επίσης τη γενικότερη παρατήρηση ότι τα ευρήματα μνημονικών μελετών τα οποία δείχνουν πως το συνεπές προς σχήμα υλικό επιδρά στη μνήμη, μπορεί να προκύπτουν, κατά μέγα μέρος, από την στρατηγική που μετέρχονται τα υποκείμενα, να κάνουν εικασίες, στρατηγική που μάλιστα προξενεί υψηλότερα ποσοστά επιτυχίας για τα συνεπή προς το σχήμα λήμματα. Οι μελέτες που μετρούν επιδράσεις μνήμης με έργα αναγνώρισης είναι, κατά πολύ, πιο επιρρεπείς σε τέτοιες μεροληψία απόκρισης απ' τις μελέτες που χρησιμοποιούν έργα ανάκλησης. Πρόσφατη μεταναλυτική ανασκόπηση 60 μνημονικών μελετών της ερευνητικής γραμματεία των σχημάτων, από τους Rojahn και Pettigrew (1992) διαπίστωσε ότι όταν οι έρευνες με αναγνώριση διορθώνονται για το ενδεχόμενο εικασίας και εξετάζονται μαζί με μνημονικές μελέτες που χρησιμοποιούν μετρήσεις ανάκλησης, τα αποδεικτικά στοιχεία βαραίνουν υπέρ της διευκόλυνσης της μνήμης για το ασυνεπές παρά το συνεπές προς σχήμα υλικό. Ωστόσο, παρόμοια μεταναλυτική ανασκόπηση των ερευνών αυτών, από τους Stangor

και McMillan (1992), συνεπέρανε το αντίθετο: ότι υπήρχε καλύτερη μνήμη για τις συνεπείς προς το σχήμα πληροφορίες. Πρόσφατα, οι Fyock και Stangor (1994) επέλυσαν την αντίφαση προτείνοντας ότι η μνημονική επίδραση συνέπειας είναι πιο πιθανή, όταν οι πληροφορίες συνδέονται με την ιδιότητα ενός ατόμου να είναι μέλος κοινωνικής ομάδας παρά με τις περιγραφές χαρακτηριστικών της προσωπικότητας του. Αυτό σημαίνει ότι οι συνδεδεμένες με στερεότυπα ομάδας προσδοκίες είναι ισχυρότερες από τις συνδεδεμένες με τύπους προσώπων.

Η γραμματεία των σχημάτων βρίθεται από αντιφάσεις και προβλήματα. Η εμπειρική έρευνα η σχετική με την έννοια σχημάτων εαυτού, συχνά παρουσιάζεται στα εισαγωγικά βιβλία σαν συνεκτικό σώμα ευρημάτων που σαφώς τεκμηριώνει τις διεκλοντικές επιδράσεις της αυτοαναφοράς. Εν τούτοις, πρόσφατη ανασκόπηση από τους Macrae και Foddy (1993) εντόπισε αντιφατικά και αντικρουόμενα ευρήματα σε 21 μελέτες. Πράγματι, οι μισές μόνον από τις υπό ανασκόπηση μελέτες εύρισκαν καλύτερη ανάκληση σχετιζόμενων με τον εαυτό ερεθισμάτων. Εκτός αυτού, δεν εύρισκαν όλες οι μελέτες ταχύτερες χρονικές αποκρίσεις προς σχετικά με τον εαυτό ερεθίσματα, από εκείνες δε που εύρισκαν, μερικές, ανέφεραν μόνο διϋποκειμενικές συγκρίσεις ενώ δεν έκαναν ενδοϋποκειμενικές αναλύσεις των δεδομένων (Macrae και Foddy, 1993).

Ο Fiedler (1982) υποστήριξε ότι η έννοια του σχήματος είναι εν δυνάμει κυκλική. Ως γνωσιακή δομή ένα σχήμα θα έπρεπε να υπάρχει ανεξάρτητα και προτού ένα άτομο συμμετάσχει σε πείραμα. Στην περίπτωση της έρευνας αιτιακών σχημάτων, λει ο Fiedler, τα χρησιμοποιούμενα στα πειράματα υλικά για την πρόκληση ερεθισμάτων είναι τόσο πολύ δομημένα ώστε τελικά τα αποτελέσματα προκύπτουν, μερικές φορές, σαν να 'ταν *τετελεσμένα*, και κάθε άλλα παρά μπορούν να λογίζονται ως αποδείξεις για τα αιτιακά σχήματα. Υπό το ίδιο πρίσμα, θα

μπούσαμε να δούμε τη μελέτη των Brewer et al. (1981) για την ύπαρξη υποκατηγοριών στο στερεότυπο των ηλικιωμένων. Τα εμπειρικά στοιχεία ότι οι χρησιμοποιούμενες στη μελέτη τρεις υποκατηγορίες υπήρχαν «στο νου» των υποκειμένων πριν το πείραμα, είναι ελάχιστα. Δεν χρησιμοποιήθηκε κάποια αυθόρμητη και μη-δομημένη μέθοδος για να εκμαιεύσει τις υποκατηγορίες αυτές απ' όσους απαντούσαν. Τα πειραματικά υλικά πρόκλησης ερεθισμάτων που περιλάμβαναν τα έργα ταξινόμησης εικόνων και χαρακτηριστικών προσωπικότητας, επελέγησαν επειδή ακριβώς αντανakλούσαν τις a priori κατηγοριοποιήσεις των συγγραφέων. Χωρίς να αμφισβητείται η ενδεχόμενη οικολογική εγκυρότητα των επιλεγμένων για ανάλυση υποκατηγοριών, θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς πως δεν εκπλήσσει το γεγονός ότι τα υποκείμενα παρήγαγαν τις υποκατηγορίες αυτές με τις ταξινομημένες τους συστάδες αφού τα υλικά πρόκλησης ερεθισμάτων της έρευνας ήταν απ' τη φύση τους πάρα πολύ δομημένα.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Ουσιαστικά, τα σχήματα είναι γνωστικές δομές οι οποίες οργανώνουν πολύπλοκες πληροφορίες με τρόπο που να έχει νόημα, ώστε να μπορούμε να τις προσπελάσουμε ευχερώς όταν χρειάζεται. Τα σχήματα μας βοηθούν να βλέπουμε νόημα στον κόσμο, προσδίδουν δομή στις αντιλήψεις μας και την εμπειρία και αποθηκεύονται στη μνήμη για να ανακτώνται αργότερα. Τα σχήματα ως γνωστικές δομές βοηθούν καθοδηγώντας ευάριθμες κεντρικές γνωστικές διεργασίες, όπως η αντίληψη, η μνήμη, η συναγωγή και η αξιολόγηση. Η εμπειρική έρευνα έχει κατά κύριο λόγο εστιάσει στα προσωποσχήματα, στα σχήματα ρόλου, στα σχήματα εαυτού και στα σχήματα γεγονότων.

Η έννοια των σχημάτων αποτελεί μέρος ενός γενικότερου θεωρητικού μοντέλου γνωστικής διεργασίας (Fiske και Linville, 1980) που ευρέως δανείζεται πολλά απ' το έργο της γνωστικής επιστήμης. Προτού μπορέσει ένα σχήμα να βρει εφαρμογή, ερεθίσματα χρειάζεται να αναγνωριστούν και κατηγοριοποιηθούν. Η κατηγοριοποίηση είναι θεμελιώδης ανθρώπινη γνωστική διεργασία που κατέχει κεντρική θέση στην αντίληψη, τη σκέψη, τη γλώσσα και τη δράση. Εννοιολογικά, αντιλαμβανόμαστε τα σχήματα ως δομές αγόμενες από θεωρία που βασίζονται στις πρότερες προσδοκίες και εμπειρίες των ανθρώπων. Χρησιμοποιούνται για να προσδίδεται νόημα σε νέες καταστάσεις και σ' ό,τι το άτομο συναντά. Τα σχήματα

είναι οργανωμένες δομές αποθηκευμένες στη μνήμη. Έχουν ακόμη αξιολογική και θυμική φύση, επηρεάζοντας τις κρίσεις και προτιμήσεις μας. Οι δομές αυτές μαθαίνονται και αποκτώνται στην πορεία του χρόνου, με την εμπειρία μάλιστα γίνονται ολοένα πιο πολύπλοκες σε περιεχόμενο και δομή. Ως ενοποιημένη δομή, όλα τα συστατικά του σχήματος ενεργοποιούνται όταν χρησιμοποιείται για την επεξεργασία πληροφοριών. Τα σχήματα είναι πάρα πολύ ανθεκτικά στην αλλαγή, αν και υπάρχουν ορισμένες συνθήκες που μπορεί να την διευκολύνουν.

Η θεωρία των σχημάτων έχει δεχτεί κριτική ως υπερβολικά γενικόλογη και εννοιολογικά επιτήδεια στο να εξηγή πολλά αντικρουόμενα και ασυνεπή μεταξύ τους ευρήματα. Η θεωρία σαφώς ενσωματώνεται σε ένα γνωστικό μοντέλο για την επεξεργασία πληροφοριών απ' τον άνθρωπο. Στη πραγματικότητα, πολλοί από τους επικριτές της αυτό ακριβώς θεωρούν το μεγαλύτερο απ' τα ελαττώματά της. Συχνά τίθεται το ερώτημα «τι το κοινωνικό υπάρχει στη θεωρία των κοινωνικών σχημάτων;» Η θεωρία των σχημάτων έχει επικριθεί για την υπερβολικά γνωστική της φύση και για μία οπτική που στερείται δυναμικού κοινωνικού στοιχείου και κοινωνικής συνάφειας. Για το ζήτημα αυτό θα πούμε περισσότερο στο Κεφάλαιο 7, όπου αντιπαραβάλλουμε τη θεωρία των κοινωνικών σχημάτων προς τη θεωρία των κοινωνικών αναπαραστάσεων.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

¹ Διαισθητικά, η έννοια του σχήματος δύναται να εφαρμοστεί επί οιασδήποτε περιοχής του επιστητού.

Μάλιστα, υπάρχουν εφαρμογές της έννοιας του σχήματος πέρα από τις τέσσερις κύριες περιοχές περιεχομένων. Για παράδειγμα, οι Conover και Feldman (1984) εφαρμόζουν ένα σχηματικό μοντέλο για να ερευνήσουν πως δομείται η πολιτικής γνώση γύρω από ορισμένα θέματα, με κεντρικότερο, το συντηρητικό-φιλελεύθερο πολιτικό πλαίσιο.

² Ωστόσο, μία πρόσφατη μεταναλυτική ανασκόπηση 60 μνημονικών μελετών της ερευνητικής γραμματείας των σχημάτων, από τους Rojahn και Pettigrew (1992) διαπίστωσε ότι είναι πιθανότερο να διευκολύνεται η μνήμη για ασυνεπείς προς το σχήμα πληροφορίες παρά για συνεπείς. Βλέπε τη συζήτηση στην ενότητα του κεφαλαίου με θέμα την Κριτική της Θεωρίας και Έρευνας για τα Σχήματα.

³ Παρά το ότι άλλες μελέτες έχουν βρει παρόμοιες μνημονικές παραποιήσεις για ασυνεπή προς το φύλο συμπεριφορά, μεταξύ παιδιών ηλικίας 5 έως 7 ετών, η τάση αυτή μειώνεται στα μεγαλύτερα παιδιά (Drabman, Robertson, Patterson, Jarvie, Hammer και Cordua, 1981). Οι Ruble και Stangor (1986) προτείνουν ότι τέτοιες μνημονικές παραποιήσεις μπορεί να οφείλονται πολύ λιγότερο σε τυχόν σχηματικές επιδράσεις του φύλου στα μικρά παιδιά και πολύ περισσότερο στην απαρέγκλιτη ηθική συμμόρφωση που τα μικρά παιδιά δείχνουν προς τις πρέπουσες για το φύλο τους συμπεριφορές. Η συμμόρφωση αυτή φθίνει με την ηλικία όταν πια έχει επιτευχθεί σταθερότητα στο κοινωνικό φύλο και

τα παιδιά συνειδητοποιούν ότι οι αποκλίσεις απ' τα διακανονισμένα πρότυπα είναι αποδεκτές.

⁴ Μέγα μέρος των εργασιών για τα σχήματα δεν διαφοροποιεί με σαφήνεια την αξιολόγηση από το θυμικό στοιχείο. Ενώ η αξιολόγηση ενός αντικειμένου και η θυμική αντίδραση που προκαλεί, ενδέχεται να είναι αλληλένδετες, είναι σαφές ότι σε πολλές περιπτώσεις η αξιολόγηση είναι δυνατόν να λειτουργεί εν τη απουσία οιασδήποτε θυμικής αντιδράσεως. Εκτός αυτού, μια ισχυρή θυμική αντίδραση έναντι ενός αντικειμένου είναι πιθανόν να συμβάλει ανεξάρτητα, στην αξιολόγησή του (βλ. Breckler και Wiggins, 1989)

⁵ Παρομοίως, η έρευνα της Markus (1977) για τη διάσταση της ανεξαρτησίας ως σχήμα εαυτού δεν τεκμηριώνει καθαρά ότι, σε μερικά άτομα, υπάρχει κάτι που αυτό καθ' εαυτό είναι το συγκεκριμένο σχήμα «ανεξαρτησίας». Ίσως, η ανεξαρτησία, ως χαρακτηριστικό προσωπικότητας, να αποτελεί ένα απ' τα πολλά χαρακτηριστικά που συνεισφέρουν στην κατασκευή ενός πιο γενικού και πολυδιάστατου αυτοσχήματος .

4

ΟΙ ΑΠΟΔΟΣΕΙΣ ΑΙΤΙΟΥ

Τόσα συμβαίνουν! Τ' αυτοκίνητα χαλούν, κάποιιοι αποτυχαίνουν στις εξετάσεις τους, αθλητικές ομάδες κερδίζουν και χάνουν, κάποιιοι ερωτεύονται, γάμοι καταλήγουν σε διαζύγιο, μικρά αδέρφια μαλώνουν και χτυπούν το ένα το άλλο, άλλοι χάνουν τη δουλειά τους, αγαπημένα πρόσωπα πεθαίνουν, πολλοί κατεβαίνουν να αγωνιστούν στους δρόμους, άλλοι πάλι σκοτώνουν συνανθρώπους τους στον πόλεμο, ομάδες διαφορετικών εθνικοτήτων επιχειρούν να αλληλοεξοντωθούν. Οι περισσότεροι άνθρωποι αρνούνται να δεχτούν πως ο κόσμος που ζουν είναι πολύ συχνά, ιδιότροπος, άστατος ή τυχαίος. Για τους πιο πολλούς, σχεδόν πάντα υπάρχει λόγος που το κάθε τι συμβαίνει. Τα γεγονότα προξενούνται από αιτίες. Για να είναι η ζωή εν τάξει και προβλέψιμη, οι άνθρωποι αποδίδουν στα γεγονότα αιτίες. Οι τρόποι που τις αποδίδουν, οι λόγοι που το κάνουν, οι συνθήκες υπό τις οποίες κάνουν ή δεν κάνουν αποδόσεις αιτιών, όλα αυτά, συνιστούν τη θεματική της θεωρίας απόδοσης αιτίου. Η θεωρία απόδοσης αιτίου δεσπόζει της κρατούσας βορειοαμερικανικής κοινωνικής ψυχολογίας εδώ και πάνω από 25 χρόνια. Στο διάστημα αυτό έχει συσσωρευτεί ογκώδες σώμα ερευνών. Ούτε καν θα επιχειρήσουμε να τις ανασκοπήσουμε όλες στο παρόν κεφάλαιο. Αντ' αυτού θα εστιάσουμε στις μείζονες θεωρίες απόδοσης αιτίου, στις μεροληψίες των διεργασιών απόδοσης και σε ορισμένους από τους λόγους που τις προκαλούν. Σε όλη την έκταση του κεφαλαίου, θα επισημαίνουμε τα όρια επί των οποίων προσκρούει η κοινωνική ψυχολογία, ενώ επιχειρεί να κατανοήσει την αιτιακή απόδοση.

ΘΕΩΡΙΕΣ ΑΠΟΔΟΣΗΣ ΑΙΤΙΟΥ

Παρά την τεράστια προσοχή που αφιερώθηκε στη μελέτη της απόδοσης αιτίου κατά το τελευταίο περίπου τέταρτο του περασμένου αιώνα, η κοινωνική ψυχολογία δεν κατόρθωσε ν' αναπτύξει μια ενιαία, ενοποιημένη και ολοκληρωμένη θεωρία απόδοσης. Αντ' αυτού υπάρχουν αρκετές «μικρο-θεωρίες» για τις διεργασίες απόδοσης αιτίου. Ιστορικά, τρεις απ' τις θεωρίες αυτές κατέχουν κεντρική θέση – οι συνεισφορές του Heider, των Jones και Davis, και του Kelley - και με αυτές θα ασχοληθούμε εδώ. Υπάρχουν κι άλλες θεωρήσεις που θα μπορούσαν να εκληφθούν ως μικρο-θεωρίες απόδοσης αιτίου (παραδείγματος χάριν, Hilton, 1990· Hilton και Slugoski 1986· Kruglanski 1975, 1979, 1989· McClure, 1991· McClure, Lalljee, Jaspars και Abelson, 1989· Trope 1986· Trope και Cohen, 1989· Weiner, 1985, 1986) πλην όμως ο χώρος δεν μας επιτρέπει να τις ανασκοπήσουμε. Οι θεωρήσεις των Heider, Jones και Davis, και Kelley ουσιαστικά δεν είναι, επ' ουδενί, ανταγωνιστικές μεταξύ τους θεωρίες. Δεν προτείνονται ως αντίπαλες αφηρημένες θεωρητικές αντιλήψεις του αυτού κοινωνικού φαινομένου. Κάθε μια τους συμπληρώνει παρά ανταγωνίζεται την άλλη. Πιθανότατα θα μπορούσαν, και ίσως θα έπρεπε, να συντεθούν σε μια ενιαία μεγαθεωρία απόδοσης αιτίου.

Ο απλοϊκός επιστήμονας του Heider

Ο Fritz Heider ήταν Αυστριακός Εβραίος που διέφυγε απ' τη φρίκη της εμπόλεμης Ευρώπης στη σχετική ασφάλεια των Ηνωμένων Πολιτειών. Ο Heider και ο Kurt

Lewin, ένας ακόμα εβραίος πρόσφυγας, άσκησαν ίσως την πιο σημαντική και μακροπρόθεσμη επιρροή στην ανάπτυξη της σύγχρονης κοινωνικής ψυχολογίας - ειδικά στη Βόρεια Αμερική - από οποιαδήποτε άλλη φυσιολογία του επιστημονικού αυτού χώρου, τον προηγούμενο αιώνα. Το σπουδαιότερο έργο του Heider είναι το βιβλίο του, του 1958, *Η Ψυχολογία των Διαπροσωπικών Σχέσεων*, στο οποίο προοιωνίζει τις περισσότερες έρευνες απόδοσης αιτίου που ακολούθησαν. Στο βιβλίο, και σε ένα προηγούμενο άρθρο του (Heider, 1994), ο Heider διατυπώνει την «ψυχολογία της κοινής λογικής» ή την «απλοϊκή ψυχολογία της πράξης».

Η ψυχολογία της κοινής λογικής του Heider βλέπει τους ανθρώπους σαν απλοϊκούς επιστήμονες. Με τη διαίσθησή τους ή με την κοινή λογική, συνάγουν ή επαγωγικά συμπεραίνουν τα αίτια των γεγονότων γύρω τους. Εκ φύσεως, θεωρούν πως ο κόσμος αποτελείται από σύνολα σχέσεων αιτίου και αιτιατού (αποτελεσμάτων), τα οποία μάλιστα συνδέουν με τρόπο ανθρωπομορφικό, ακόμα κι όταν δεν υπάρχει απολύτως καμία αιτιακή σχέση (Heider και Simmel, 1944· Michotte, 1963). Η διευθέτηση αντικειμένων και γεγονότων σε σχέσεις αιτίου και αιτιατού συνιστά, για την γνωστική μας αρχιτεκτονική *αιτιακό σύστημα* (Krech, Krutchfield και Ballachey, 1962). Το ερώτημα ποιο από τα πολλά διαθέσιμα αντικείμενα και γεγονότα θα εκληφθεί ως αίτιο και ποιο ως αιτιατό, είναι κρίσιμο, σχεδόν καθοριστικό για τη διεργασία απόδοσης αιτίου. Ο Heider ισχυριζόταν ότι τείνουμε να συλλαμβάνουμε το αίτιο και το αποτέλεσμα του ως αντιληπτική μονάδα. Ορισμένα αντικείμενα και γεγονότα, συνδυάζονται ευχερέστερα απ' ότι άλλα στο σχηματισμό αιτιακής μονάδας, ιδίως, όταν το αντικείμενο ή το αίτιο είναι ανθρώπινος δράστης και το γεγονός ή το αποτέλεσμα είναι κοινωνική συμπεριφορά. Δύο πρωτεύοντα, για τη σύλληψη «αντιληπτικής μονάδας», κριτήρια είναι η ομοιότητα και η εγγύτητα. Τα διαισθητικά αιτιακά μας συστήματα, είναι πιο πιθανό να δουν πως

δύο γεγονότα σχετίζονται αιτιακά όταν το ένα κείται εγγύς του άλλου, παρά όταν κείται απομεμακρυσμένα μεταξύ τους. Η χρονική εγγύτητα έχει ιδιαίτερα ισχυρή επιρροή στην τελικά αντιληπτή αιτιότητα. Παρομοίως, η μεγαλύτερη ομοιότητα μεταξύ δύο γεγονότων, συντείνει περισσότερο στην τελική αντίληψή τους ως αιτιακή μονάδα, απ' ότι η μεταξύ τους ανομοιότητα.

Δύο περαιτέρω αρχές αιτιακής επαγωγής έχουν σημασία. Πρώτον, οι άνθρωποι τείνουν να αποδίδουν τη συμπεριφορά σε ένα αίτιο αντί σε πολλαπλά όμορα αίτια, και δεύτερον, θεωρούν ότι τα αίτια της συμπεριφοράς μπορούν να κείται είτε εντός του δράστη είτε εκτός αυτού, κάπου στην κατάσταση.– Τα εντός του δράστη κείμενα λέγονται *προδιαθεσιακά* αίτια ενώ τα εκτός του δράστη είναι *καταστασιακά*. Σύμφωνα με τον Heider οι δύο αυτές ευρείες κατηγορίες αιτίου είναι βαθμιαία αλληλοαποκλειόμενες – όσο κλίνουμε στην εξήγηση μιας συγκεκριμένης συμπεριφοράς, με τη χρήση της μιας κατηγορίας, τόσο μειώνεται η πιθανότητα χρήσης και της άλλης στην εξήγηση. Ο Heider παρατήρησε επίσης ότι οι δράστες τείνουν να βλέπουν ότι η συμπεριφορά τους άγεται από καταστασιακά αίτια, ενώ οι παρατηρητές τείνουν να αποδίδουν τη συμπεριφορά του δράστη σε εσωτερικούς σ' αυτόν παράγοντες.

Το μέγιστο μέρος της εργασίας του Heider είχε το χαρακτήρα θεωρητικής πραγματείας και ανάλυσης χωρίς εμπειρική υποστήριξη. Οι πιο συστηματικές θεωρίες διαμορφώθηκαν από άλλους, οι οποίοι μάλιστα φρόντισαν να τις ελέγξουν εμπειρικά. Οι ιδέες του Heider πάντως, αποδείχθηκαν εξαιρετικά οξυδερκείς και διορατικές.

Αντίστοιχες επαγωγές

Η αρχή της ανόδου της θεωρίας της απόδοσης αιτίου στη Βορειοαμερικανική κοινωνική ψυχολογία σηματοδοτήθηκε με τη δημοσίευση, το 1965, άρθρου των Edward Jones και Keith Davis που σκιαγραφούσε τη θεωρία τους των αντίστοιχων επαγωγών. Η θεωρία απετέλεσε την πρώτη συστηματοποίηση μερικών από τις πρώιμες ιδέες του Heider. Βασική προϋπόθεση της θεωρίας είναι ότι, υπό ορισμένες συνθήκες, οι άνθρωποι εκδηλώνουν ισχυρή τάση να *συνάγουν* ότι, στις πράξεις *αντιστοιχούν* προθέσεις και προδιαθέσεις.

Φέρτε στο νου σας το γενικό πρόβλημα που αντιμετωπίζει όποιος αντιλαμβάνεται συμπεριφορά εκτελούμενη από έναν άλλο, τον οποίο, για τις ανάγκες της θεωρίας θα ονομάζουμε «δράστη». Πρώτον, πρέπει να αποφασίσει, εάν για τη συμπεριφορά, ή έστω για μέρος των αποτελεσμάτων που επέφερε, υπήρχε *πρόθεση* εκ μέρους του δράστη. Εάν κρίνει ότι η συμπεριφορά και τα αποτελέσματά της προέκυψαν κατά τύχη, δεν τον πληροφορούν, δεν του λένε τίποτα για τον δράστη. Ας υποθέσουμε, ότι, το άτομο που αντιλαμβάνεται τη συμπεριφορά, αποφασίζει πως γι' αυτή ή/και για κάποια απ' τα αποτελέσματά της υπήρχε πρόθεση. Τότε ο αντιλαμβανόμενος τη συμπεριφορά, πρέπει να προβεί σε μία επαγωγική διεργασία για ν' αποφασίσει τι συμπέρασμα μπορεί να βγει για το δράστη με βάση τη συμπεριφορά του και τα αποτελέσματά της. Κατά τους Jones και Davis, δια του τρόπου αυτού, ο αντιλαμβανόμενος τον δράστη επιχειρεί να εκμαιεύσει όσες περισσότερες πληροφορίες μπορεί για αυτόν από την παρατηρούμενη συμπεριφορά. Το πόσο μια συμπεριφορά πληροφορεί, ορίζεται από τον βαθμό που η αβεβαιότητα (για το δράστη) μειώνεται χάρη στη γνώση της συμπεριφοράς του. Με άλλα λόγια, οι Jones και Davis, όπως πριν αυτούς ο Heider, θεωρούν το αντιλαμβανόμενο τη συμπεριφορά

άτομο επιστήμονα της διαίσθησης. Συστηματικά (αν και μάλλον ασυναίσθητα), ο «επιστήμονας» αυτός, εξάγει αφηρημένες θεωρητικές πληροφορίες από παρατηρήσεις συμπεριφορών, ελέγχοντας και αποκλείοντας δι' απαγωγής, εναλλακτικές θεωρητικές εξηγήσεις για αυτές, προτού καταλήξει στη θεωρητική εκείνη εξήγηση που καλύτερα υποστηρίζουν τα συμπεριφορικά δεδομένα.

Στην χορεία της επαγγελματικά ασκούμενης επιστήμης, δεν είναι όλα τα δεδομένα χρήσιμα. Μερικά δεδομένα (που, επί παραδείγματι, προέρχονται από κακοσχεδιασμένα πειράματα) είναι ανέκιστα να ευνοήσουν τη μια θεωρητική ερμηνεία έναντι μιας άλλης. Δεν πληροφορούν. Δε βοηθούν στη μείωση της αβεβαιότητας. Το ίδιο ισχύει στη χορεία της διαισθητικής επιστήμης που ασκείται στην καθημερινότητα. Δεν είναι όλα τα δεδομένα ίσα. Ορισμένα μας δίνουν περισσότερη πληροφόρηση απ' ότι άλλα. Ποιες είναι λοιπόν οι συνθήκες υπό τις οποίες τα δεδομένα (οι συμπεριφορές που εκτελούνται από δράστες) μας δίνουν το μέγιστο των πληροφοριών (μειώνουν την αβεβαιότητα για τις αιτίες των συμπεριφορών); Οι Jones και Davis (1965) περιγράφουν τρεις μείζονες παράγοντες, οι οποίοι επηρεάζουν τη διεργασία αντιστοίχισης επαγωγών: την επιθυμητότητα, δηλαδή, το πόσο επιθυμητή είναι η έκβαση των συμπεριφορών, την αρχή των μη-κοινωνών αιτιατών, και τις αναφερόμενες σε κίνητρα μεταβλητές, την ηδονική συνάφεια και την προσωποκρατία.

Συμπεριφορές που κρίνονται *κοινωνικά επιθυμητές* μας πληροφορούν λιγότερο απ' όσες κρίνονται *κοινωνικά ανεπιθύμητες*. Όταν μία συμπεριφορά είναι *κοινωνικά επιθυμητή* – τουτέστιν, επιθυμητή στο πλαίσιο που προκύπτει, τότε είναι κανονιστική ή αναμενόμενη. Η παρατήρηση τέτοιας συμπεριφοράς δεν πληροφορεί αυτόν που την αντιλαμβάνεται γιατί υπάρχουν αρκετοί εναλλακτικοί λόγοι, εξίσου πιθανοί, για την εμφάνισή της. Η συμπεριφορά μπορεί να εμφανίστηκε γιατί ο

δράστης είναι εκ φύσεως καλός άνθρωπος, με χρόνια τάση να εκδηλώνει τέτοιες κοινωνικά επιθυμητές συμπεριφορές (που σημαίνει ότι εδώ γίνεται προδιαθεσιακή ή εσωτερική απόδοση αιτίου). Αλλ' όμως, η συμπεριφορά μπορεί να προέκυψε απλώς γιατί ήταν αναμενόμενη, «έγινε το σωστό» (πρόκειται για καταστασιακή ή εξωτερική απόδοση αιτίου). Και η μία και η άλλη εξήγηση, είναι εξίσου πιθανή. Η συμπεριφορά δεν πληροφορεί γιατί δεν βοηθά αυτόν που την αντιλαμβάνεται να αποφανθεί μεταξύ των δύο ανταγωνιστικών εξηγήσεων της καλής, επιθυμητής, αναμενόμενης και κανονιστικής συμπεριφοράς.

Δε συμβαίνει το ίδιο με την κοινωνικά ανεπιθυμητή συμπεριφορά. Τέτοιες συμπεριφορές είναι μη κανονιστικές και μη αναμενόμενες. Γι' αυτό ακριβώς το λόγο, μας πληροφορούν πιο πολύ από τις κοινωνικά επιθυμητές συμπεριφορές, για τις οποίες προδιαθεσιακές και καταστασιακές εξηγήσεις είναι εξίσου πιθανές. Αντίθετα, ως προς τις ανεπιθύμητες συμπεριφορές, η καταστασιακή εξήγηση εκλείπει, είναι λιγότερο ενδεχόμενη από την προδιαθεσιακή. Έτσι λοιπόν, ο αντιλαμβανόμενος την κοινωνικά ανεπιθύμητη συμπεριφορά, ο επιστήμονας της διαίσθησης, έχει στη διάθεσή του δεδομένα που μειώνουν την αβεβαιότητα, που βοηθούν να αποφανθεί μεταξύ δύο ανταγωνιστικών εξηγήσεων. Οι ανεπιθύμητες συμπεριφορές του παρέχουν περισσότερες πληροφορίες από τις επιθυμητές και του επιτρέπουν να κάνει μια προδιαθεσιακή απόδοση αιτίου για το δράστη, με σιγουριά. Η απόδοση αιτίου στην προδιάθεση του δράστη ενδέχεται να είναι τόσο αρνητική όσο και η παρατηρηθείσα συμπεριφορά.

Ο δεύτερος σημαντικός για τις αντίστοιχες επαγωγές καθοριστικός παράγων είναι η αρχή των μη-κοινών αιτιατών. Η αρχή αυτή εφαρμόζεται ιδίως όταν ο δράστης έχει, ή τουλάχιστον γίνεται αντιληπτός σαν να έχει, ελεύθερη επιλογή να χαράξει πορεία δράσης ανάμεσα από αρκετές εναλλακτικές συμπεριφορές. Πάλι, η εν λόγω

αρχή, φέρνει αποτελέσματα γιατί υπό τις συνθήκες αυτές η συμπεριφορά πληροφορεί. Μειώνει την αβεβαιότητα με το να ευνοεί έμμεσα μια εξήγηση για τη συμπεριφορά εις βάρος άλλων, ανταγωνιστικών.

Το μη-κοινό αιτιατό, δεν είναι παρά η ευδιάκριτη έκβαση μιας πράξης, το αποτέλεσμα που την ακολουθεί. Όταν ένας δράστης μπορεί να επιλέξει μια συμπεριφορά, από σύνολο πολλών πιθανών, τα χαρακτηριστικά και τα αιτιατά που είναι μοναδικά ή μη-κοινά, για εκείνη την επιλεγμένη συμπεριφορά – αυτά που κάνουν τη συμπεριφορά εκείνη να ξεχωρίζει από τις μη επιλεγμένες εναλλακτικές της – μας δίνουν σημαντικές και ισχυρές πληροφορίες για το δράστη. Από αυτές εύκολα αντιστοιχίζονται επαγωγές για την προδιάθεσή του. Οτιδήποτε ξεχωρίζει την επιλεγμένη εναλλακτική συμπεριφορά από τις άλλες, πληροφορεί για το δράστη, η δε πληροφορία αυτή εκλαμβάνεται ως ένδειξη της προδιάθεσής του. Όσο πιο λίγα τα συνδεόμενα με μια πράξη μη-κοινά αιτιατά, τόσο πιθανότερο να γίνει επαγωγή για το δράστη που να τους αντιστοιχεί.

Το επιθυμητό των εκβάσεων και η αρχή των μη-κοινών αιτιατών, αποτελούν αμφότεροι γνωστικούς παράγοντες που επηρεάζουν τη διεργασία απόδοσης αιτίου. Ο τελευταίος όμως παράγοντας της θεωρίας των Jones και Davis για τις αντίστοιχες επαγωγές αναφέρεται στα κίνητρα. Περιλαμβάνει δυο σχετιζόμενες εννοιολογικές κατασκευές – την *ηδονική συναφεια* και την *προσωποκρατία*. Μια πράξη λέγεται ότι είναι ηδονικά συναφής με το άτομο που την αντιλαμβάνεται, εάν οι συνέπειες της τον επηρεάζουν· η ευεξία του είτε βλάπτεται είτε ωφελείται από την πράξη. Οι προσωποκρατικές πράξεις αποτελούν υποσύνολο των ηδονικά συναφών και χαρακτηρίζονται από την *πρόθεση* του δράστη να έχει η πράξη του ηδονική συναφεια για το άτομο που θα την αντιληφθεί. Οι ηδονικά συναφείς ή προσωποκρατικές πράξεις είναι πιθανότερο να προκαλέσουν αντιστοίχιση επαγωγής

για το δράστη απ' ότι άλλες πράξεις.

Η αρχή της συμμεταβολής

Η αναλογία του επαγγελματία επιστήμονα προς τον αντιμετώπι με την καθημερινή πραγματικότητα άνθρωπο, που πρώτη διατυπώθηκε απ' τον Heider, έρχεται στο προσκήνιο με το μοντέλο συμμεταβολής της απόδοσης αιτίου του Harold Kelley. Το μοντέλο στηρίζεται στην αρχή της συμμεταβολής, η οποία αξιώνει ότι προκειμένου να γίνει αποδεκτό πως δύο γεγονότα συνδέονται αιτιακά, το ένα πρέπει να συμμεταβάλλεται με το άλλο. Εάν δύο γεγονότα δε συμμεταβάλλονται, δεν είναι δυνατή η αιτιακή τους σύνδεση.

Η αρχή της συμμεταβολής χρησιμοποιήθηκε από τον Kelley σαν αναλογία για να δείξει πως οι άνθρωποι συνάγουν αιτιολογίες στην καθημερινή τους ζωή. Ο Kelley (1967) προτείνει ότι για την εκτίμηση της συμμεταβολής υπάρχουν τρεις σημαντικοί παράγοντες, ως προς τους οποίους αξιολογείται η εκάστοτε συμπεριφορά, για να παραχθούν διάφορα τριμερή σύνολα συνδυασμών με τις αξιολογήσεις της ως προς κάθε ένα από τους παράγοντες. Διαφορετικά σύνολα συνδυασμών οδηγούν σε διαφορετικούς τύπους αιτιακών συμπερασμάτων για την υπό εξέταση συμπεριφορά. Οι τρεις παράγοντες είναι η *συνέπεια*, η *διακρίσιμότητα* και η *συναίνεση*. Θεωρούμενες μεταξύ τους ανεξάρτητες, οι τρεις διαστάσεις, συνιστούν έναν κύβο – εξ ου η συχνή αναφορά στο μοντέλο του Kelley ως κύβου αιτιακής απόδοσης. Οι τρεις διαστάσεις βρίσκουν εφαρμογή σε ένα γενικό πλαίσιο κατά το οποίο το άτομο εις του οποίου την αντίληψη υποπίπτει μία συμπεριφορά, αποδίδει το αίτιο της, στην αντίδραση ενός προσώπου προς ένα συγκεκριμένο ερέθισμα σε συγκεκριμένη χρονική στιγμή. Η συνέπεια αναφέρεται στο αν το πρόσωπο αυτό αντιδρά με τον ίδιο τρόπο στο ίδιο ή

παρόμοια ερεθίσματα σε διαφορετικές χρονικές στιγμές. Η διακριτότητα αφορά το αν ο δράστης αντιδρά με τον ίδιο τρόπο σε άλλα, διαφορετικά ερεθίσματα ή εάν η αντίδρασή του διακρίνει μεταξύ διαφορετικών ερεθισμάτων. Η συναίνεση δεν αποτελεί ιδιότητα της συμπεριφοράς του δράστη, αλλά της συμπεριφοράς άλλων: υπάρχει συναίνεση αντίδρασης ανάμεσα σε δράστες που αντιμετωπίζουν το ίδιο ερέθισμα, ή ποικίλουν οι αντιδράσεις τους; Σύμφωνα με το μοντέλο της συμμεταβολής, τα αντιλαμβανόμενα συμπεριφορές άτομα θα αποφασίσουν κατά τρόπο σχεδόν διχοτομικό, πως ο δράστης ενεργεί είτε με τον ίδιο τρόπο σε διαφορετικές χρονικές στιγμές (η συνέπεια είναι υψηλή) είτε με διάφορους τρόπους (η συνέπεια είναι χαμηλή), πως ο δράστης είτε παρουσιάζει παρόμοιες αντιδράσεις προς διαφορετικά ερεθίσματα (η διακριτότητα είναι χαμηλή) είτε αντιδρά κατά τέτοιο τρόπο μόνον προς το συγκεκριμένο αυτό ερέθισμα (η διακριτότητα είναι υψηλή), και πως ο δράστης είτε ενεργεί με τον ίδιο τρόπο που ενεργούν οι περισσότεροι άλλοι άνθρωποι (η συναίνεση είναι υψηλή) είτε ενεργεί διαφορετικά (η συναίνεση είναι χαμηλή).

Διαφορικά συνδυαστικά σύνολα αξιολογήσεων μιας συμπεριφοράς ως προς τις τρεις διαστάσεις, οδηγούν σε διαφορετικές αποδόσεις για τα αίτια της. Είναι πάρα πολύ πιθανό να γίνει εσωτερική ή προδιαθεσιακή απόδοση, όταν η συνέπεια της συμπεριφοράς αξιολογείται ως υψηλή, η διακριτότητα ως χαμηλή και η συναίνεση επίσης ως χαμηλή. Η πιθανότητα εξωτερικής ή καταστασιακής απόδοσης είναι πολύ μεγάλη, όταν η συνέπεια είναι χαμηλή, η διακριτότητα υψηλή, η δε συναίνεση χαμηλή. Άλλα συνδυαστικά σύνολα οδηγούν σε λιγότερο σαφείς αποδόσεις.

Πέντε χρόνια μετά την αρχική διατύπωση του μοντέλου της συμμεταβολής ο Kelley του προσέθεσε δυο σημαντικούς παράγοντες (Kelley, 1972) – την *υποτίμηση* και την *υπερτίμηση*. Συχνά συμβαίνει να συνεμφανίζονται αρκετές εύλογες αιτίες,

αλλ' όμως από ορισμένες αναμένεται να υπερτιμήσουν, ή να καταστήσουν πιθανότερο, το δεδομένο αιτιατό ή αποτέλεσμα, και από ορισμένες να το αναστείλουν, ή να το κάνουν λιγότερο πιθανό. Εάν το αποτέλεσμα προκύπτει ακόμη και εν τη παρουσία ανασταλτικών αιτιών, τότε η υπερτιμούσα αιτία κρίνεται ισχυρότερη απ' ότι εάν η υπερτιμούσα αιτία και το αποτέλεσμά της εμφανίζονταν εν τη απουσία της ανασταλτικής αιτίας. Οιοσδήποτε μεμονωμένος παράγων, υποτιμάται ως αιτία ενός γεγονότος εάν επίσης υπάρχουν – είναι παρούσες - άλλες εύλογες αιτίες (Kelley, 1972).

Το μοντέλο συμμεταβολής του Kelley, προβάλλει μια σημαντική απαίτηση από τα άτομα που αντιλαμβάνονται μια συμπεριφορά, την οποία δεν συναντάμε ούτε στο μοντέλο του Heider ούτε σ' αυτό των Jones και Davis. Ζητά από τα άτομα να χρησιμοποιήσουν πληροφορίες από διαφορετικές χρονικές στιγμές, ποικίλες καταστάσεις και διάφορους δράστες. Χωρίς τέτοιες πληροφορίες είναι αδύνατον να προβούν σε κρίσεις για τη συνέπεια, τη διακριτότητα και τη συναίνεση των συμπεριφορών. Σε αντίθεση, στο μοντέλο του απλοϊκού επιστήμονα ή στο μοντέλο αντιστοιχίας επαγωγών, το άτομο που αντιλαμβάνεται συμπεριφορά για να αποδώσει την αιτία της βασίζεται σε μια μόνον πράξη, εκτελούμενη από ένα μόνο δράστη, σε μια μόνον περίπτωση. Πρόκειται για σημαντική παρατήρηση, ιδίως όταν επιχειρούμε να αξιολογήσουμε πόσο καλά σχετίζεται η θεωρία με την καθημερινή πρακτική. Οι άνθρωποι δεν προσεγγίζουν το πρόβλημα της αιτιολόγησης μίας πράξης ως εάν να μην είχαν επίγνωση ή σαν να αγνοούσαν ότι και άλλοι, αντιδρώντας προς το ίδιο ερέθισμα, πιθανόν, να ενεργούσαν με όμοιο τρόπο ή ότι το ίδιο πρόσωπο θα επαναλάμβανε την ίδια συμπεριφορά, ή πως ο δράστης γενικά θα αντιδρούσε σε άλλα ερεθίσματα. Οι άνθρωποι δεν αντιμετωπίζουν το κάθε συμβάν σα να ήταν καινούργιο. Από την άλλη μεριά όμως, ούτε επιδίδονται στην περίπλοκη νοητική

άλγεβρα που περιγράφει το μοντέλο συµµεταβολής του Kelley, κάθε φορά που προσδιορίζουν το αίτιο µιας πράξης. Στο εν λόγω δίληµµα προτείνει λύση η έννοια των *αιτιακών σχηµάτων* (Kelley, 1972, 1973). Συζητήσαµε την έννοια του σχήµατος στο Κεφάλαιο 3. Η έννοια που προτείνει ο Kelley αναφέρεται σε σύνολο αποθηκευµένης γνώσης για σχέσεις µεταξύ αιτίων και αιτιατών. Η άρρητη αυτή θεωρία µας διασφαλίζει µία έτοιµη αιτιακή εξήγηση για τα περισσότερα γεγονότα που συναντάµε µέρα τη µέρα. Μας δίνει τη δυνατότητα να λειτουργούµε, τις πιο πολλές φορές, µε προεπιλογές. Έτσι, χρειάζεται να δίνουµε µόνο προσοχή στις ασυνήθιστες, κατ' εξαίρεσιν ή σηµαντικές περιπτώσεις. Η έννοια του αιτιακού σχήµατος οµοιάζει µε αυτή του αιτιακού συστήµατος που είχε εισηγηθεί νωρίτερα ο Heider.

Τα συγγράµµατα του Heider, των Jones και Davis, και του Kelley συνιστούν τα µείζονα θεωρητικά θεµέλια της θεωρίας απόδοσης αιτίου. Αλληλοσυµπληρώνονται, χωρίς να συναγωνίζονται για το τρόπαιο της άριστης θεωρίας απόδοσης αιτίου, αν και παρουσιάζουν ορισµένες διαφορές. Ενώ ο Heider γράφει γενικά, ελάχιστα ανατρέχοντας σε πειραµατικά δεδοµένα, οι Jones και Davis είναι ακριβείς και προτάσσουν δεδοµένα προς υποστήριξη των λεγοµένων τους. Ενώ οι Jones και Davis ασχολούνται πρωτίστως µε την παραγωγή µεµονωµένων και εφάπαξ αποδόσεων αιτίου, ο Kelley απαιτεί από τον αντιλαµβανόµενο συµπεριφορά άνθρωπο, να έχει γνώση που εκτείνεται σε βάθος χρόνου, επί πολλών καταστάσεων και δραστήων. Από κοινού, οι τρεις θεωρήσεις µας δίνουν µιαν πλατειά έποψη του πως οι άνθρωποι επιχειρούν να καταλάβουν αιτιολογικά τον κόσµο. Καθένας από τους τρεις θεωρητικούς υιοθετεί, ρητά µάλλον παρά άρρητα, την αναλογία του επαγγελµατία επιστήµονα που συστηµατικά αναζητά τις αιτίες των γεγονότων της Φύσης, µε τον

απλό άνθρωπο που ζητά να καταλάβει τις αιτίες του κόσμου που τον περιβάλλει . Συνέπεια της αναλογίας αυτής είναι να θεωρείται ο αντιλαμβανόμενος τον κόσμο άνθρωπος, ον ορθολογικό, το οποίο μετέρχεται της όλης διεργασίας της αιτιακής αποδόσεως κατά τρόπο αρκετά συστηματικό και λογικό. Δεν χρειάζεται παρά λίγη σκέψη για να αναγνωρίσει κανείς πως δεν είναι αυτός ο τρόπος που κοινώς ενεργεί ο άνθρωπος – ούτε καν ο επιστήμονας. Είναι λογικό να εκλάβουμε την απόδοση αιτίου ως νομοθετική θεωρία – που προδιαγράφει πως πρέπει να γίνονται αποδόσεις αιτίου. Μπορούμε να θεωρήσουμε ότι οι συστηματικές αποκλίσεις από τις νομοθετικά προδιαγεγραμμένες αποδόσεις, συνιστούν μεροληψίες της διεργασίας απόδοσης. Ας εξετάσουμε λοιπόν τώρα τι είναι και πως προκύπτουν οι μεροληψίες αυτές της απόδοσης αιτίου.

ΜΕΡΟΛΗΨΙΕΣ ΤΗΣ ΑΠΟΔΟΣΗΣ ΑΙΤΙΟΥ

Εάν οι θεωρίες απόδοσης αιτίου είναι νομοθετικές μάλλον παρά περιγραφικές – τουτέστιν περιγράφουν τι πρέπει να υπάρχει παρά, κατ' ανάγκη, τι όντως υπάρχει , τότε, έχουν τάχα καμία σχέση με τον πραγματικό κόσμο; Εάν στην πραγματικότητα, ουδείς προβαίνει σε αιτιακές αποδόσεις, τότε είτε αμφισβητείται είτε περιττεύει να έχουμε θεωρία για το πως μπορεί ή πρέπει να γίνονται αποδόσεις αιτίου. Άραγε, μετέρχεται κανείς αυθορμήτως διεργασιών που οδηγούν σε αιτιακές αποδόσεις; Και αν ναι, υπό ποιές συνθήκες κατορθώνουν να αποδώσουν αίτια και υπό ποιές όχι; Δύο μελέτες έθεσαν ευθέως τα ερωτήματα αυτά.

Οι Lau και Russell (1980) εξέτασαν περιγραφές εφημερίδων για 33 αθλητικά γεγονότα – τα 6 παιχνίδια μπίιζ-μπολ από το λεγόμενο “World Series” (το πρωτάθλημα μπίιζ-μπολ των Η.Π.Α.), του 1977 και αρκετά κολεγιακά και

επαγγελματικά παιχνίδια αμερικανικού ποδοσφαίρου. Παρόλο που η κύρια πρόθεση της μελέτης ήταν να εξεταστούν τα είδη αποδόσεων αιτίου για τη νίκη και την ήττα, οι συγγραφείς ανέφεραν ότι περισσότερες αιτιακές αποδόσεις γίνονταν μετά από μη αναμενόμενη έκβαση αγώνα, παρά μετά από αναμενόμενη. Από μία σοβαρότερη θεματική μελετών, η Taylor (1982) ανέφερε έρευνα στην οποία βρήκε ότι το 95 τοις εκατό δείγματος καρκινοπαθών προέβαιναν αυθορμήτως σε αποδόσεις αιτίου για την αιτία του καρκίνου τους, και ότι, τέτοιες αποδόσεις έκανε επίσης το 70 τοις εκατό των στενών μελών των οικογενειών καρκινοπαθών. Οι δύο μελέτες δείχνουν ότι οι άνθρωποι πράγματι κάνουν αυθόρμητα αιτιακές αποδόσεις για τα γεγονότα γύρω τους, τουλάχιστον γι' όσα είναι είτε απροσδόκητα είτε αρνητικά. Ο Weiner (1985) καταλήγει σε παρόμοιο συμπέρασμα στην ανασκόπησή του των αυθορμητών αποδόσεων αιτίου. Χωρίς αμφιβολία, πολλά συμβάντα της κοινωνικής ζωής, είναι κοινά και καθημερινά, αποτελούν τρέχουσες συνήθειες και ουδεμία ανάγκη εγείρουν για οιοδήποτε είδους ανάλυση αιτιακής απόδοσης. Για τέτοιου είδους γεγονότα, ίσως οι άνθρωποι λειτουργούν *εν απερισκεψία* (Langer, 1989) ή δρουν, κατ' ουσίαν, αυτόματα. Μολαταύτα, τα άτομα όντως, υπό ορισμένες συνθήκες, *κάνουν* αιτιακές αποδόσεις, μάλιστα ίσως ακόμα κι όταν λειτουργούν *εν απερισκεψία*, θα μπορούσαν, εφόσον τους παρουσιαζόταν η ανάγκη, να παράγουν αιτιακές αποδόσεις για τα γεγονότα που τους προσπερνούν. Η θεωρία απόδοσης αιτίου, δεν είναι επομένως απλώς μία καλώς διαμορφωμένη θεωρία για ένα φανταστικό φαινόμενο.

Κατά τη θεωρία αντιστοιχίας επαγωγής των Jones και Davis, όσο πιο ηδονικά συναφής ή προσωποκρατική μια πράξη, τόσο πιο πιθανό είναι να ακολουθήσει αντιστοίχιση επαγωγής για το δράστη. Η ηδονική συνάφεια και η προσωποκρατία είναι παράγοντες αναγόμενοι σε κίνητρα και υπ' αυτήν τους την ιδιότητα αυξάνουν το ενδεχόμενο οι ακόλουθες αποδόσεις αιτίου να μη γίνουν σύμφωνα με τους

κανονικούς, νομοθετικά προδιαγεγραμμένους και ορθολογικούς κανόνες με τους οποίους αποδίδεται η αιτία μιας πράξης. Όταν μια απόδοση αποκλίνει από το νομοθετικό μοντέλο, εκλαμβάνεται ως μεροληπτική απόδοση. Μερικοί από τους ασχολούμενους με την απόδοση αιτίου ερευνητές, αναφέρονται στις μεροληψίες, σαν *σφάλματα*. Τούτο υπαινίσσεται ότι εκείνοι γνωρίζουν τα *ορθά* αίτια της συμπεριφοράς. Κατά πάσα πιθανότητα όμως, δεν τα γνωρίζουν. Δεν υπάρχει κανένα κριτήριο εγκυρότητας για να εκτιμηθεί η ορθότητα μιας απόδοσης αιτίου. Καλύτερα λοιπόν, να γίνεται λόγος απλώς για μεροληψίες απόδοσης αιτίου αντί για σφάλματα.

Το θεμελιώδες σφάλμα απόδοσης

[Το θεμελιώδες σφάλμα απόδοσης] είναι η τάση όσων κάνουν απόδοση αιτίου να υποεκτιμούν τον αντίκτυπο των καταστασιακών παραγόντων και να υπερεκτιμούν το ρόλο των προδιαθεσιακών παραγόντων στον έλεγχο της συμπεριφοράς. (Ross, 1977, σελ. 183, η έμφαση απ' το πρωτότυπο)

Το θεμελιώδες σφάλμα απόδοσης (Θ.Σ.Α.) παρουσιάστηκε εμπειρικά για πρώτη φορά σε μελέτη των Jones και Harris (1967), στην οποία τα υποκείμενα αντιστοιχίζαν επαγωγές για τις στάσεις ενός δράστη βασιζόμενα στις δηλώσεις του για ένα ζήτημα. Οι επαγωγές προέκυπταν ακόμα και όταν τα υποκείμενα ήξεραν πως ο δράστης δεν είχε άλλη επιλογή απ' το να κάνει τη συγκεκριμένη δήλωση. Στο πρώτο πείραμά τους, τα υποκείμενα διάβασαν σύντομη έκθεση για την Κούβα του Κάστρο και κατόπιν έδειξαν ποια νόμιζαν ότι ήταν η πραγματική στάση του συγγραφέα της έκθεσης απέναντι στην Κούβα του Κάστρο. Κάθε υποκείμενο διάβασε μόνο μία έκθεση, αλλά οι μισές ήταν υπέρ του Κάστρο και οι άλλες μισές εναντίον του. Με

δεδομένο το χρόνο και τον τόπο διεξαγωγής της μελέτης, η κατεύθυνση της έκθεσης (υπέρ - ή κατά -) συνιστούσε χειρισμό της προϋπάρχουσας πιθανότητας της συμπεριφοράς – απλώς δεν υπήρχαν πολλοί υποστηρικτές του Κάστρο στη Βόρεια Καρολίνα στα μέσα της δεκαετίας του 1960, πράγμα που έκανε την υπέρ του Κάστρο έκθεση μια εγγενώς απίθανη και ως εκ τούτου, περισσότερο πληροφορούσα συμπεριφορά. Πάνω από το επίπεδο χειρισμού της κατεύθυνσης της έκθεσης (υπερ- ή κατά- του Κάστρο), κινήθηκε το δεύτερο επίπεδο πειραματικού χειρισμού, η επιλογή/μη επιλογή. Ειπώθηκε στα υποκείμενα ότι η έκθεση που επρόκειτο να διαβάσουν γράφτηκε ως απάντηση σε εξετάσεις του μαθήματος της Πολιτικής Επιστήμης. Στα μισά ακόμη υποκείμενα ειπώθηκε ότι στον συγγραφέα δόθηκε οδηγία να γράψει έκθεση είτε υπεραμυνόμενος της Κούβας του Κάστρο είτε κατακρίνοντάς την. Στους άλλους μισούς ειπώθηκε ή ότι στο συγγραφέα δόθηκε οδηγία να γράψει κατακρίνοντας την Κούβα του Κάστρο ή ότι του δόθηκε οδηγία να την υπερασπιστεί. Με άλλα λόγια, τα υποκείμενα πείσθηκαν ότι η πολιτική θέση της έκθεσης είτε είχε ανατεθεί (μη επιλογή του, που δεν πληροφορεί) είτε είχε επιλεγεί από τον συγγραφέα (επιλογή του, που πληροφορεί). Αφού διάβασαν την έκθεση των 200 λέξεων, τα υποκείμενα απάντησαν ερωτήσεις σχετικές με το ποια πίστευαν ότι ήταν η πραγματική στάση του συγγραφέα για την Κούβα του Κάστρο. Κατόπιν έδειξαν τη δική τους στάση προς τη Κούβα του Κάστρο.

Εάν το πληροφορικό φορτίο της συμπεριφοράς ήταν ο σημαντικότερος παράγοντας της αντιστοίχισης μιας επαγωγής από τους παρατηρητές υποκείμενα, τότε τέτοιες επαγωγές θα έπρεπε να συναντώνται πολύ περισσότερο μεταξύ εκείνων των υποκειμένων, τα οποία διάβασαν έκθεση υπέρ του Κάστρο, γραμμένη από κάποιον που είχε την επιλογή να γράψει είτε επικριτική είτε υπερασπιστική έκθεση για την Κούβα του Κάστρο. Ταυτόχρονα, θα έπρεπε να συναντώνται λιγότερο μεταξύ

των υποκειμένων, τα οποία διάβασαν έκθεση κατά του Κάστρο γραμμένη από κάποιον που είχε οδηγήσει τη πολιτική θέση να πάρει στην έκθεσή του. Οι μέσοι όροι των «βαθμολογιών της αποδιδόμενης στάσης», όπου οι βαθμολογίες μπορούν να κυμανθούν από 10 (κατά του Κάστρο) έως 70 (υπέρ του Κάστρο) αναπαράγονται στον Πίνακα 4.1. Πράγματι, εδώ τεκμηριώνεται ότι τα υποκείμενα έκαναν αντιστοιχίες επαγωγής – η συναγόμενη στάση ταιριάζει με την κατεύθυνση της έκθεσης, και οι επαγωγές είναι ισχυρότερες στις συνθήκες επιλογής απ’ ότι στις συνθήκες μη-επιλογής. Εν τούτοις – και αυτό είναι το σημαντικό για το Θ.Σ.Α. σημείο - αντιστοιχίσεις επαγωγών συνεχίζουν να προκύπτουν και στις συνθήκες μη-επιλογής. Ακόμα κι όταν είχε ειπωθεί στα υποκείμενα ότι ο συγγραφέας της έκθεσης έλαβε την οδηγία να γράψει υπέρ ή κατά του Κάστρο, εκείνοι πάλι συνήγαγαν ότι ο συγγραφέας έχει στάση σύμφωνη προς τις εκφραζόμενες στην έκθεση απόψεις. Αυτό είναι το Θ.Σ.Α.: όσοι αποδίδουν αίτιο (τα υποκείμενα του πειράματος) είχαν προφανώς υποεκτιμήσει τον αντίκτυπο των καταστασιακών παραγόντων και είχαν υπερεκτιμήσει το ρόλο των προδιαθεσιακών παραγόντων στον καθορισμό συμπεριφοράς.¹

Εδώ να μπει ο Πίνακας 4.1

Η μελέτη των Jones και Harris (1967) περιέχει δύο ακόμα πειράματα. Το Πείραμα 2 κατέδειξε ότι ο τονισμός του χειρισμού επιλογή/μη-επιλογή δεν μείωνε την επίδραση στην απόδοση αιτίου για στάση που εκφραζόταν στην έκθεση. Ακόμη και υπό συνθήκες μη-επιλογής, κατά τις οποίες, τα υποκείμενα είχαν σωστά επίγνωση του αν ο συγγραφέας είχε επιλογή ή στερούταν επιλογής, και κατά την οποία υπήρχε αμφιβολία γύρω από την έκθεση, πάλι οι αποδόσεις αιτίου τους δεν

διαφοροποιούνταν ιδιαίτερα. Το τρίτο πείραμα τροποποιούσε ορισμένες απ' τις διαδικαστικές λεπτομέρειες των δύο πρώτων. Το θέμα του πειράματος ήταν οι φυλετικές διακρίσεις. Τα υποκείμενα άκουσαν μαγνητοφωνημένες ομιλίες αντί να διαβάσουν εκθέσεις, οι δε ομιλητές ήταν είτε από το Βορρά είτε απ' το Νότο των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής. Προϋποτέθηκε πως η τελευταία αυτή μεταβλητή αντιπροσώπευε μια προϋπάρχουσα πιθανότητα - οι πειραματιστές θεώρησαν ότι ήταν πιθανότερο τα υποκείμενα τους να κρίνουν ότι οι Βόρειοι ομιλητές θα ήταν αντίθετοι προς τις κοινωνικές διακρίσεις και το αντίστροφο οι Νότιοι. Όπως φάνηκε, τα πράγματα δεν ήταν έτσι, ιδίως, όσον αφορούσε το πρόσωπο στόχο απ' το Νότο. Ο βαθμός ελευθερίας του ομιλητή επίσης, υποβλήθηκε σε χειρισμό, όπως πριν. Παρά τις αλλαγές, οι επιδράσεις στην απόδοση αιτίου αναπαρήχθησαν, πράγμα που δηλώνει ότι τα προηγούμενα αποτελέσματα δεν οφείλονταν σε κάποια ιδιορρυθμία του πειραματικού θέματος ή της μεθόδου, τον Φιντέλ Κάστρο ή την ανάγνωση εκθέσεων.²

Τα πειράματα των Jones και Harris εδραιώνουν το φαινόμενο αντιστοιχίας επαγωγής (το Θ.Σ.Α.). Πόσο διαδεδομένο, σταθερό κι επίμονο είναι το φαινόμενο; Του αξίζει ο μάλλον μεγαλεπήβολος τίτλος του θεμελιώδους σφάλματος απόδοσης; Ποιες συνθήκες το οριοθετούν; Και ο εαυτός ποια θέση κατέχει στο όλο φαινόμενο; Τα πειράματα των Jones και Harris δείχνουν πως οι άνθρωποι συνάγουν αποδόσεις αιτιών για τους άλλους, αλλά τι συμβαίνει όταν εναλλάσσουν τη θέση του παρατηρητή που κάνει αποδόσεις για συμπεριφορά άλλων – με αυτήν του δράστη που κάνει αποδόσεις για την δική του, προσωπική συμπεριφορά;

Η έρευνα των Jones και Harris φανερώνει πως το αίτιο για τις *στάσεις* των άλλων αποδίδεται σύμφωνα με τη συμπεριφορά τους. Ερευνητές έχουν δείξει ότι ανάλογες επαγωγές κάνουν οι άνθρωποι και για τις *ικανότητες* των άλλων (για

παράδειγμα, Reeder και Fulks, 1980) ακόμη και για τις *προσωπικότητές τους* (για παράδειγμα, Miller, Jones και Hinkle, 1981). Ωστόσο, το Θ.Σ.Α. δεν είναι επουδενί καθολικό ούτε καν, με συνέπεια, ισχυρό. Για παράδειγμα, οι Reeder και Fulks (1980, πειράματα 1 και 3) έδειξαν ότι επαγωγές για ικανότητες άλλων (στην περίπτωση αυτή ήταν το παίξιμο μπιλιάρδου και οι καλλιτεχνικές ικανότητες) είναι ισχυρότερες, όταν οι συμπεριφορές που εκδηλώνονται απ' τους δράστες και παρακολουθούνται απ' τους παρατηρητές, είναι εκτεθειμένες και ορατές μάλλον, παρά καλυμμένες και υπονοούμενες. Έδειξαν επίσης ότι επιδόσεις που μαρτυρούν δεξιότητα ή αδεξιότητα οδηγούν, αντιστοίχως, σε διαφορετικά είδη αποδόσεων αιτίου για τις ικανότητες του δράστη. Οι Reeder και Brewer (1979) είχαν νωρίτερα προτείνει ένα μοντέλο σχημάτων απόδοσης αιτίου, το οποίο αναφερόταν σε μερικώς περιοριστικά, ιεραρχικώς περιοριστικά και πλήρως περιοριστικά σχήματα. Το μοντέλο αυτό διατείνεται ότι, διαφορετικά είδη συμπεριφορών μπορεί να παράγονται από διαφορετικά δίκτυα προδιαθέσεων. Η επιδεξιότητα αποτελεί παράδειγμα συμπεριφοράς την οποία οι περισσότεροι άνθρωποι ερμηνεύουν βάσει ενός ιεραρχικώς περιοριστικού συνεπαγωγικού σχήματος. Η συμπεριφορά επιδεξιότητας (το να παίζει κανείς καλά μπιλιάρδο ή να σκισάρει ένα εντυπωσιακό πορτρέτο) *πρέπει* να σημαίνει ότι ο δράστης είναι επιδέξιος, και άρα οδηγεί σε ισχυρή και βέβαιη απόδοση αιτίου στην ικανότητά του. Η συμπεριφορά όμως που φανερώνει έλλειψη επιδεξιότητας, δεν μας δίνει πολλές πληροφορίες. Μπορεί να σημαίνει ότι ο δράστης δεν διαθέτει τις απαιτούμενες για μια επίδοση επιδεξιότητας ικανότητες, αλλά μπορεί επίσης να σημαίνει ότι ο δράστης δεν είχε κίνητρο, ή ακόμη ότι καταστασιακοί παράγοντες ανέστειλαν την εκδήλωση της συμπεριφοράς .

Καταστάσεις όπως αυτή, κατά την οποία, όταν η συμπεριφορά είναι υψηλής επίδοσης, ως προς μία διάσταση (όπως η δεξιότητα), *πρέπει* να σημαίνει πως ο

δράστης διαθέτει μέγα μέρος της αντίστοιχης υποβόσκουσας προδιάθεσης, ενώ όταν είναι χαμηλής ή μεσαίας επίδοσης, θα μπορούσε να δηλώνει πως ο δράστης διαθέτει πολλή ή λίγη προδιάθεση, αποκαλούνται ιεραρχικά περιοριστικά συνεπαγωγικά σχήματα. Τα μερικώς περιοριστικά και τα πλήρως περιοριστικά σχήματα αντιπροσωπεύουν διαφορετικά πρότυπα σχέσης μεταξύ της παρατηρούμενης συμπεριφοράς και της προϋποτιθέμενης προδιάθεσης. Τα πειράματα των Reeder και Fulks, χρησιμοποιώντας παραδείγματα επιδέξιων και επιδέξιων συμπεριφορών, δείχνουν, μεταξύ άλλων, ότι οι παρατηρητές κάνουν αποδόσεις αιτίου σε δεξιότητα μετά από εκδήλωση επιδέξιας συμπεριφοράς. Τείνουν όμως να μην αποδίδουν αίτιο σε προδιάθεση (να μη λένε δηλαδή αν διαθέτει ή αν δε διαθέτει δεξιότητα ο δράστης) μετά από εκδήλωση μη επιδέξιας συμπεριφοράς - εκτός κι αν η κατάσταση απαιτεί επιδέξια συμπεριφορά. Υποτίθεται, πως δράστης που συμπεριφέρεται αδέξια όταν απαιτείται δεξιότητα, πρέπει και να μην έχει δεξιότητα, τουλάχιστον για τα μάτια των παρατηρητών που αποδίδουν το αίτιο της συμπεριφοράς του.

Όσον αφορά λοιπόν την αρχική διατύπωση του Θ.Σ.Α. από τον Jones, φαίνεται πως εύκολα γίνεται αντιστοιχία επαγωγής και πως, οι άνθρωποι, είμαστε έτοιμοι να συμπεράνουμε στάσεις, ικανότητες και προσωπικότητες. Από καιρού εις καιρόν, αναφέρονται έρευνες στις οποίες δεν προκύπτει το Θ.Σ.Α.. Μία τέτοια μελέτη είναι των Ajzen, Dalto και Blyth (1979) Θ.Σ.Α.. Εργαζόμενος πάλι με την απόδοση του αιτίου των στάσεων, ο Ajzen και οι συνεργάτες του, (αυτή τη φορά ήταν στάσεις προς την άμβλωση) υποστήριξαν ότι οι παρατηρητές ενδέχεται να κάνουν αντιστοιχία επαγωγής μόνον εφόσον η παρατηρούμενη συμπεριφορά είναι συνεπής προς άλλες περί τον δράστη πληροφορίες, τις οποίες διαθέτει ο παρατηρητής. Όταν υπήρχε ασυνέπεια, δεν θα γινόταν αντιστοίχιση επαγωγής. Όντως, αυτό βρήκαν. Όταν παρουσιάστηκε στα υποκείμενα μία έκθεση, είτε υπέρ είτε κατά της άμβλωσης,

γραμμένη, όπως δηλώθηκε, υπό συνθήκες επιλογής ή μη επιλογής, και χωρίς άλλες συνεπείς με τις στάσεις πληροφορίες για τον συγγραφέα, τα υποκείμενα δεν έκαναν αντιστοίχιση επαγωγής. Τα υποκείμενα που διάβασαν έκθεση υπέρ της άμβλωσης υπό συνθήκες μη επιλογής, έκριναν τη στάση του συγγραφέα βαθμολογώντας την με 57 σε μια κλίμακα από 0 έως 100, εκείνοι που διάβασαν έκθεση κατά της άμβλωσης, έκριναν και βαθμολόγησαν τη στάση με 50. Η διαφορά μεταξύ των δύο δεν είναι στατιστικά σημαντική, και οι δύο ταλαντεύονται γύρω από τη μέση της κλίμακας, δείχνοντας πως τα υποκείμενα είχαν την τάση να μην προσδώσουν στο συγγραφέα κάποια στάση. Κατά συνέπεια, δεν προέκυψε Θ.Σ.Α. Άρα, δεν πρόκειται για σφάλμα θεμελιώδες, υπό την έννοια ότι είναι δεν αποτελεί χαρακτηριστικό *απαραίτητο* προκειμένου να αποδοθεί αίτιο για τη συμπεριφορά ενός άλλου.

Η διαφορική επίδραση δράστη-παρατηρητή στην απόδοση αιτίου

Υπάρχει ευρέως διαδεδομένη τάση οι δράστες να αποδίδουν τις πράξεις τους στις απαιτήσεις των καταστάσεων, ενώ οι παρατηρητές τις αυτές πράξεις τείνουν να τις αποδίδουν σε σταθερές προσωπικές προδιαθέσεις (Jones και Nisbett, 1972, σελ. 80)

Ο Fritz Heider παρατήρησε ότι δράστες και παρατηρητές έχουν διαφορετικές απόψεις για τη συμπεριφορά, τη κατάσταση, και τα αιτία των συμπεριφορών στις καταστάσεις. «Το άτομο τείνει να αποδίδει τις δικές του αντιδράσεις στον κόσμο των αντικειμένων και τις αντιδράσεις του άλλου, όταν διαφέρουν απ' τις δικές του, σε προσωπικά χαρακτηριστικά [στον άλλο]» (Heider, 1958, σελ. 157). Ο Heider αποκάλυψε το φαινόμενο «τάση διπολισμού της απόδοσης αιτίου», οι δε Jones και Nisbett (1972) «διαφορική επίδραση δράστη-παρατηρητή» (Δ.ΕΠ.Δ.Π.). Το

θεμελιώδες σφάλμα απόδοσης που συζητήθηκε παραπάνω ουσιαστικά αποτελεί επεξεργασία της μιας πλευράς της Δ.ΕΠ.Δ.Π.. Το Θ.Σ.Α. διατείνεται ότι οι αποδίδοντες αίτιο (τουτέστιν οι δράστες), υποεκτιμούν τη δύναμη των καταστασιακών παραγόντων και υπερεκτιμούν αυτή των προδιαθεσιακών παραγόντων στον έλεγχο της συμπεριφοράς των άλλων. Κατά τους Heider, Jones και Nisbett, και Ross, καταστασιακοί και προδιαθεσιακοί παράγοντες έχουν σχέση βαθμιαίου αλληλοαποκλεισμού. Άρα, το Θ.Σ.Α. επαναδιατυπώνει την δεύτερη πλευρά της Δ.ΕΠ.Δ.Π. - οι παρατηρητές τείνουν να αποδίδουν τις πράξεις των άλλων σε σταθερές προσωπικές προδιαθέσεις.

Πολλές μελέτες ισχυρίζονται πως κατέδειξαν την Δ.ΕΠ.Δ.Π. Δύο «κλασικές», θα περιγραφούν εδώ με αρκετή λεπτομέρεια: το πρώτο από τα τρία πειράματα που αναφέρουν οι Nisbett, Caputo, Legant και Maracek (1973), και ένα πείραμα από τους Ross, Amabile και Steinmetz (1977). Ανασκοπώντας τις δύο αυτές κλασικές μελέτες, θα καταλήξουμε σε δύο συμπεράσματα. Πρώτον, ότι οι καταστασιακές και προδιαθεσιακές αποδόσεις αιτίου δεν διαφοροποιούνται οι μεν από τις δε κατά τρόπο αντίστροφο - και οι δύο, μπορούν να αντιμετωπιστούν, και συχνά αντιμετωπίζονται, ως σημαντικές αίτιες της συμπεριφοράς, ομού από δράστες και παρατηρητές. Δεύτερον, ενώ πολλά πειράματα έχουν καταδείξει *διαφορά* μεταξύ δραστών και παρατηρητών ως προς τις αποδόσεις αιτίου τους, δεν έχουν καταδείξει ότι οι δράστες ευνοούν καταστασιακά αίτια και οι παρατηρητές προδιαθεσιακά αίτια, τουτέστιν, δεν έχει αποδειχθεί η Δ.ΕΠ.Δ.Π., υπό την μορφή που της έδωσαν οι Jones και Nisbett.

Μία συνεδρία του πρώτου πειράματος των Nisbett et al.(1973), ενέπλεκε δύο πειραματιστές, δύο πραγματικά υποκείμενα και δύο πειραματικούς συνεργάτες που παρίσταναν τα πραγματικά υποκείμενα.. Όταν τα δύο υποκείμενα και οι δύο συνεργάτες (όλοι τους γυναίκες) έφθασαν στο εργαστήριο, ένα από τα πραγματικά

υποκείμενα επιλέχτηκε «τυχαία» για παρατηρητής. Η Πειραματίστρια 1, πήρε παράμερα την παρατηρήτρια και της εξήγησε ότι, παρόλο που η μελέτη αφορούσε τη λήψη αποφάσεων, δεν θα της ζητούταν να λάβει αποφάσεις. Αντ' αυτού η δουλειά της ήταν «να παρακολουθεί προσεκτικά μια από τις συμμετέχουσες καθ' όλη τη διάρκεια της συνεδρίας» (Nisbett et al, 1973, σελ. 155). Το άτομο που της είπε να παρακολουθεί ήταν το άλλο πραγματικό υποκείμενο, η «δράστης». Η δράστης και οι δύο συνεργάτιδες οδηγήθηκαν σε ένα άλλο δωμάτιο και κάθισαν αντίκρυ της Πειραματίστριας 2, η οποία περιέγραψε το πείραμα λήψης αποφάσεων που θα ακολουθούσε. Τότε η Πειραματίστρια 2, ζήτησε, περνώντας το στα κρυφά, κάτι, από τα άλλα τρία «υποκείμενα» μπροστά της. Αυτό συνιστούσε την πραγματική πειραματική διαδικασία, από την σκοπιά όμως των υποκειμένων ήταν κάτι άσχετο με το πείραμα, που περίμεναν να ξεκινήσει όπου να' ναι. Αυτό που είχε ζητηθεί από τα υποκείμενα, ήταν να προσφέρουν εθελοντικά ορισμένο χρόνο το Σαββατοκύριακο συνεισφέροντας στην ψυχαγωγία των «συζύγων επιχειρηματιών». Οι ίδιοι οι επιχειρηματίες υποτίθεται ότι συμμετείχαν σε συνεδρίαση ενδεχόμενων υποστηρικτών για το εταιρικό συμβούλιο του Ινστιτούτου Ανθρώπινης Ανάπτυξης του Πανεπιστημίου Yale. Στα υποκείμενα της μίας συνθήκης έδωσαν, ως κίνητρο, αμοιβή 50 λεπτών την ώρα ενώ στα υποκείμενα της άλλης συνθήκης \$1,50 την ώρα. Η 2^η Πειραματίστρια κατόπιν ρώτησε κάθε μια από τις πειραματικές συνεργάτιδες και το υποκείμενο δράστη, εάν θα προσφέρονταν εθελοντικά. Το υποκείμενο δράστης ρωτούταν πάντα στο τέλος, αφού προηγουμένως η μεν πρώτη συνεργάτιδα είχε προσφερθεί εθελοντικά για 4, η δε δεύτερη για 12 ώρες. Μετά τις απαντήσεις τους, οδηγούσαν καθένα από τα δυο υποκείμενα και τις δύο συνεργάτιδες σε ένα χωριστό θάλαμο. Η 1^η Πειραματίστρια πήρε συνέντευξη από το υποκείμενο δράστη και η 2^η Πειραματίστρια από το υποκείμενο παρατηρήτρια. Ζήτησαν από κάθε μία να

βαθμολογήσει τη σημασία έξι διαφορετικών λόγων για τους οποίους η δράστης είχε επιλέξει να προσφερθεί εθελοντικά, και να εκτιμήσουν πόσο πιθανό ήταν η δράστης να προσφέρει επίσης εθελοντικά χρόνο για φιλανθρωπικό σκοπό. Οι έξι λόγοι κάλυπταν ένα εύρος πιθανών καταστασιακών και προδιαθεσιακών κινήτρων για εθελοντική προσφορά – τη θέληση να βοηθήσουν το ίδρυμα, το ενδιαφέρον που είχε, την ευκαιρία να κερδίσουν χρήματα, το ότι θά' ταν διασκεδαστικό να γνωρίσουν ανθρώπους, το ότι φαινόταν να αξίζει τον κόπο, και την κοινωνική πίεση για εθελοντική προσφορά.

Το μέγεθος του χρηματικού κινήτρου βάρυνε πολύ στις αποφάσεις των υποκειμένων να προσφερθούν ή να μη προσφερθούν εθελοντικά. Αλλά αυτό δεν εκπλήσσει καθόλου. Μόνο 4 από τα 17 υποκείμενα στη συνθήκη των 50 λεπτών προσφέρθηκαν εθελοντικά, ενώ στη συνθήκη των \$1,50 προσφέρθηκαν εθελοντικά 11. Μεταξύ εθελοντριών, ωστόσο, οι δύο συνθήκες δεν διέφεραν στατιστικά σημαντικά ως προς τον αριθμό ωρών που προσφέρθηκαν (5,6 ώρες και 6,7 ώρες στις συνθήκες 50 λεπτών και \$1,50, αντίστοιχα).

Ίσως να είναι προφανές σε μας τους τρίτους, ότι την αναλογία εθελοντισμού διαφοροποίησαν τα χρήματα, όμως στα ίδια τα υποκείμενα, δεν ήταν και τόσο προφανές. Οι μέσοι όροι της πιθανότητας η δράστης να προσέφερε εθελοντικά χρόνο για φιλανθρωπικό σκοπό, παρουσιάζονται στον Πίνακα 4.2.

Εδώ να μπει ο Πίνακας 4.2

Δυστυχώς, δεν γνωρίζουμε τις τυπικές αποκλίσεις για κάθε μια από τις οκτώ συνθήκες. Ξέρουμε όμως σίγουρα, ότι υπάρχει αξιόπιστη, στατιστικά σημαντική

διαφορά, μεταξύ των βαθμολογήσεων των παρατηρητριών για δράστες που προσφέρθηκαν εθελοντικά και των βαθμολογήσεων των παρατηρητριών για δράστες που δεν προσφέρθηκαν. Ξέρουμε επίσης ότι οι παρατηρήτριες έκαναν πιο ακραίες κρίσεις από ότι οι δράστες: οι παρατηρήτριες πίστευαν ότι οι εθελόντριες ήταν πιθανότερο να ξαναπροσφερθούν εθελοντικά απ' ότι το πίστευαν οι ίδιες οι εθελόντριες, και, πάλι, οι παρατηρήτριες επίσης πίστευαν ότι οι μη-εθελόντριες, ήταν λιγότερο πιθανό να προσφερθούν εθελοντικά εάν τους το ξαναζητούσαν, απ' ότι το πίστευαν οι ίδιες οι μη εθελόντριες. Εάν θεωρήσουμε την εκτίμηση της πιθανότητας για εθελοντική προσφορά στο δεύτερο αίτημα, ως ένδειξη του πως δράστες και παρατηρήτριες βλέπουν, από την πλευρά τους, τη δράστη, – κατά πόσον η δράστης από προδιάθεση κλίνει στο να βοηθήσει ή να μην βοηθήσει – τότε τα αποτελέσματα του πειράματος αυτού, καθαρά δείχνουν ότι δράστες και παρατηρητές διχάζονται ως προς τις συναγωγές προδιαθέσεων.

Τουλάχιστον, έτσι ερμηνεύουν τα αποτελέσματα οι Nisbett et al. και η κοινωνική ψυχολογική επιστημοσύνη. «Επομένως φαίνεται ότι σε καταστάσεις απ' τις οποίες οι παρατηρήτριες τείνουν να συνάγουν προδιαθέσεις, οι δράστες δεν συνάγουν τίποτα σχετικό με τις γενικές τους κλίσεις» (Nisbett et al, 1973, σελ. 157). Έχουν όμως, την τάση αυτή οι παρατηρήτριες; Το δίχως άλλο υπάρχουν διαφορές μεταξύ των βαθμολογήσεων που κάνουν δράστες και παρατηρήτριες. Κάνουν όμως οι παρατηρήτριες τέτοιες, προδιαθεσιακού χαρακτήρα, συναγωγές; Κοιτάξτε πάλι τους μέσους όρους στον Πίνακα 4.2. Είναι οι μέσοι όροι των βαθμολογήσεων με τις οποίες τα υποκείμενα απάντησαν στην ερώτηση «Πόσο πιθανό πιστεύετε ότι είναι εσείς (ή η γυναίκα που παρατηρούσατε) να προσφερθείτε εθελοντικά για να συγκεντρώσετε συνεισφορές για το Φιλόπτωχο Ταμείο;» Τα υποκείμενα δήλωσαν τι πίστευαν βάζοντας σε κύκλο έναν αριθμό εννεάβαθμης κλίμακας, όπου στο 0

σημειωνόταν «είναι απίθανο», στο 4 «ούτε πιθανό ούτε απίθανο» και στο 8 «πολύ πιθανό». Οι μέσοι όροι στην αριστερή πλευρά του πίνακα (βαθμολογήσεις δραστών και παρατηρητριών για εθελόντριες και μη-εθελόντριες, ανεξαρτήτως χρηματικού κινήτρου) κυμαίνονται από 2,78 έως 4,27. Οι ακραίες αυτές τιμές είναι οι βαθμολογήσεις των παρατηρητριών, η δε διαφορά μεταξύ των δύο μέσων όρων, που είναι στατιστικά σημαντική, είναι βεβαίως μεγαλύτερη, από τη διαφορά μεταξύ του μέσου όρου των βαθμολογήσεων των δραστών (3,31 και 3,91· η στατιστική σημαντικότητα της διαφοράς αυτής δεν αναφέρεται) - αυτή είναι η διαφορική επίδραση του δράστη – παρατηρητή στην απόδοση αιτίου. Το μεσαίο σημείο της βαθμολογικής κλίμακας είναι το 4, το οποίο αντιπροσωπεύει απάντηση αμφιβολίας των υποκειμένων. Είναι απίθανο, ο μέσος όρος βαθμολόγησης των εθελοντριών απ' τις παρατηρήτριες (4,27) να διαφέρει στατιστικά σημαντικά από το μέσο σημείο της κλίμακας, αλλά ακόμα κι αν όντως διαφέρει, η διαφορά δεν έχει θεωρητική σημασία. Είναι επίσης απίθανο ο μέσος όρος των βαθμολογήσεων από δράστες που προσφέρθηκαν εθελοντικά (3,31) να διαφέρει από το μέσον της κλίμακας. Με άλλα λόγια, οι βαθμολογήσει πλησίον του μέσου της κλίμακας δεν αντιπροσωπεύουν αποδόσεις αιτίου προδιαθεσικού χαρακτήρα. Αν και είναι ορθό οι συγγραφείς να υποστηρίζουν ότι «οι παρατηρήτριες πίστευαν πως οι εθελόντριες που παρατηρούσαν, ήταν *πιο* πιθανό να βοηθήσουν το Φιλόπτωχο Ταμείο, από ότι το πίστευαν οι ίδιες οι εθελόντριες ... και ότι οι παρατηρήτριες των μη εθελοντριών είχαν την τάση να πιστεύουν πως ήταν *λιγότερο* πιθανό οι μη εθελόντριες να βοηθήσουν το Φιλόπτωχο Ταμείο απ' ότι το πίστευαν οι ίδιες οι μη εθελόντριες» (Nisbett et al, 1973, σελ. 157, η έμφαση έχει προστεθεί), δεν είναι ορθό να αποφαίνονται ότι οι παρατηρήτριες των εθελοντριών έκαναν προδιαθεσιακή απόδοση αιτίου για τις δράστες. *Καμία* δράστης δεν φάνηκε να κάνει οιοδήποτε

είδους προδιαθεσιακή απόδοση αιτίου, μάλιστα, οι δράστες εθελόντριες βαθμολόγησαν την πιθανότητα να βοηθήσουν ο ίδιες ως *μικρότερη* (αν και ίσως όχι στατιστικά σημαντικά μικρότερη) από ότι το έπραξαν οι δράστες μη εθελόντριες. Η μόνη συνθήκη που παρήγαγε προδιαθεσιακές αποδόσεις αιτίου, ήταν αυτή της παρατήρησης μη-εθελοντριών. Άρα, ενώ αληθεύει ότι δράστες και παρατηρήτριες απέκλιναν ως προς τις εκτιμήσεις τους για την πιθανότητα μελλοντικών συμπεριφορών, οι παρατηρήτριες δεν παρουσίασαν μια άνευ όρων τάση να κάνουν προδιαθεσιακές αποδόσεις αιτίου για τις δράστες – οι αποδόσεις τους ήταν *περισσότερο* προδιαθεσιακές από τις αποδόσεις των δραστών, αλλά δεν ήταν προδιαθεσιακές, με την απόλυτη έννοια του όρου, δηλαδή δεν ήταν αυτές καθαυτές αποδόσεις προδιαθεσιακού χαρακτήρα.

Οι βαθμολογήσεις των υποκειμένων για τους λόγους που οι δράστες έκαναν ότι έκαναν, μπορεί να έριξε περισσότερο φως στο γεγονός ότι οι τάσεις δραστών και παρατηρητριών ως προς τις προδιαθεσιακές αποδόσεις αιτίου διαφέρουν. Αλλά, δυστυχώς το μόνο που αναφέρεται από τα αποτελέσματα, είναι «οι πάρα πολύ καλές» ενδείξεις. Συγκεκριμένα, ότι ούτε οι εθελόντριες, στις οποίες προσφέρθηκαν \$1,50, ούτε οι παρατηρήτριες, κατάλαβαν καλά-καλά ότι για να προξενηθεί η συνεργασία των δραστών, ήταν σημαντικός ο ρόλος των χρημάτων. Οι εθελόντριες, στις οποίες προσφέρθηκαν \$1.50 και οι παρατηρήτριες τους, ήταν σύμφωνες, με τις βαθμολογήσεις τους μάλιστα, ότι το τα χρήματα είχαν μικρότερη σημασία από τους τρεις άλλους λόγους - την επιθυμία για βοήθεια, το ενδιαφέρον των δραστηριοτήτων, και τη χαρά του να συναντάς ανθρώπους (Nisbett et al, 1973, σελ. 157). Τούτο, όμως, δε βοηθά και πολύ να διευκρινιστούν οι αιτιακές αποδόσεις των υποκειμένων για τη συμπεριφορά που είδαν.

Τα άλλα δύο πειράματα που αναφέρονται από τους Nisbett et al. (1973)

επιβεβαιώνουν τη *σχετική* διαφορά μεταξύ των τάσεων δραστών και παρατηρητών να κάνουν προδιαθεσιακές αποδόσεις αιτίου, αλλά, πάλι δεν εδραιώνουν την *απόλυτη ή καθαυτό* προτίμηση των παρατηρητών στις προδιαθεσιακές αποδόσεις και των δραστών στις καταστασιακές. Ας στραφούμε τώρα, σε ένα πείραμα των Ross, Amabile και Steinmetz (1977), το οποίο ασχολείται αμεσότερα με τον πυρήνα της Δ.ΕΠ.Α.Π και την καταδεικνύει σαφέστερα.

Το πείραμα των Ross, Amabile και Steinmetz υιοθέτησε τη μορφή ενός διαγωνιστικού παιχνιδιού γνώσεων. Ζεύγη υποκειμένων, ίδιου φύλου, συμμετείχαν μαζί στο πείραμα. Στο ένα μέλος του ζεύγους ανατέθηκε, τυχαία, ο ρόλος του ερωτώντος και στο άλλο μέλος ο ρόλος του διαγωνιζομένου. Το τυχαίο της ανάθεσης ήταν εμφανές για τα υποκείμενα. Δώδεκα ζεύγη υποκειμένων βρίσκονταν στην πειραματική συνθήκη και έξι στη συνθήκη ελέγχου.

Στην πειραματική συνθήκη, ειπώθηκε στους εξεταστές να σκεφτούν 10 «απαιτητικές αλλά όχι κι ανέφικτες» ερωτήσεις γενικών γνώσεων για να τις θέσουν στο διαγωνιζόμενο. Ενώ ο ερωτών έφτιαχνε τις ερωτήσεις, ειπώθηκε στο διαγωνιζόμενο να συντάξει 10 εύκολες ερωτήσεις γενικών γνώσεων, «απλώς για να μπει στο πνεύμα της μελέτης». Στη συνθήκη ελέγχου, ερωτώντες και διαγωνιζόμενοι ομοίως, έφτιαξαν 10 εύκολες ερωτήσεις. Τους είχαν προηγουμένως πει, ότι κατά τη διάρκεια του διαγωνιστικού μέρους του παιχνιδιού, ο ερωτών θα υπέβαλλε στον διαγωνιζόμενο 10 ερωτήσεις που θα είχαν άλλοι συντάξει πριν το πείραμα.

Αφού τα υποκείμενα είχαν συνθέσει τα αντίστοιχα, ο καθένας, σύνολα ερωτήσεων, έλαβαν μέρος σε παιχνίδι γνώσεων. Κατά τη διάρκεια του «παιχνιδιού», οι ερωτώντες στην πειραματική συνθήκη υπέβαλαν στους διαγωνιζομένους τις 10 δύσκολες αλλά όχι ανέφικτες ερωτήσεις τους. Οι ερωτώντες της συνθήκης ελέγχου πήραν 10 ερωτήσεις για να τις θέσουν στους διαγωνιζομένους. Από τον πειραματιστή

καταγράφονταν ο αριθμός των ερωτήσεων που απαντώνταν σωστά. Την επιμελημένη εργασία των ερωτώντων, μαρτυρεί, ο μέσος όρος των σωστών απαντήσεων, που ήταν 4 στις 10. Όταν ολοκληρώθηκε το παιχνίδι, ερωτώντες και διαγωνιζόμενοι βαθμολόγησαν τον εαυτό τους και το ταίρι τους, ως προς ορισμένες διαστάσεις, η σπουδαιότερη εκ των οποίων, για τη συζήτησή μας, ήταν οι «γενικές γνώσεις, σε σύγκριση με αυτές του μέσου φοιτητή στο Stanford» (το πείραμα διεξήχθη στο Πανεπιστήμιο Stanford). Τα υποκείμενα βαθμολόγησαν τον εαυτό τους και τον άλλο ως προς τη διάσταση αυτή, με μια κλίμακα από το 0 έως το 100, όπου στο 50 υποσημειωνόταν «ο μέσος φοιτητής του Stanford». Ο μέσος όρος των βαθμολογήσεων των υποκειμένων δίδεται στον Πίνακα 4.3.

Εδώ να μπει ο Πίνακας 4.3

Στη συνθήκη ελέγχου, ερωτώντες και διαγωνιζόμενοι δεν διέκριναν πραγματικά μεταξύ εαυτού και άλλου ως προς τις γενικές γνώσεις, σε σχέση με το μέσο φοιτητή του Stanford – καθένας, βαθμολόγησε τον εαυτό και τον άλλον με περίπου το μέσο όρο. Δύσκολα θα μπορούσαν τα εν λόγω υποκείμενα ελέγχου να έχουν κάνει κάτι άλλο. Ήξεραν ότι είχαν τοποθετηθεί τυχαία σε συνθήκες και ότι οι ερωτήσεις ήταν εκ των προτέρων προετοιμασμένες από τον πειραματιστή. Λογικά, ούτε οι ερωτήσεις, ούτε οι απαντήσεις του διαγωνιζομένου, δεν θα έπρεπε να εκληφθούν από τα υποκείμενα κάθε ζεύγους, ως ενδείξεις «γενικών γνώσεων» είτε του ερωτώντος είτε του διαγωνιζομένου.

Από την άλλη πλευρά, στην πειραματική συνθήκη, υπάρχουν μεγάλες διαφορές στον τρόπο που κάθε μέλος του ζεύγους βλέπει τον εαυτό και τον άλλο. Ο ερωτών πραγματικά δεν διακρίνει μεταξύ εαυτού και άλλου, βαθμολογεί αμφοτέρους

περίπου με τον μέσο όρο. Ο διαγωνιζόμενος όμως, υποτιμά τον εαυτό εν σχέσει προς τον μέσο όρο (θεωρητικά αντιδρώντας στο ότι απάντησε σωστά μόνο σε 4, κατά μέσον όρο, από τις 10 ερωτήσεις,) και αυξάνει τη βαθμολόγηση του ερωτώντος εν σχέσει προς το μέσο όρο (θεωρητικά, αναγνωρίζοντας τη δυσκολία των ερωτήσεων γενικών γνώσεων που παρουσιάζει ο ερωτών).

Τι προξενεί εντύπωση στα αποτελέσματα αυτά; Η ανάθεση του ρόλου, του ερωτώντος ή του διαγωνιζομένου ήταν τυχαία, τα δε υποκείμενα το εγνώριζαν. Άρα, θεωρητικά, εάν οι ρόλοι αντιστρέφονταν, ο πρώην διαγωνιζόμενος θα σκεφτόταν 10 δύσκολες ερωτήσεις και ο πρώην ερωτών, θα απαντούσε σωστά σε περίπου 4 εξ αυτών. Οι ρόλοι είναι ασύμμετροι, όσον αφορά τη δυνατότητά τους για έκφραση «έξυπνης» συμπεριφοράς. Στον ερωτώντα, λαχαίνει να δίνει το ρυθμό και στον διαγωνιζόμενο απλώς να ακολουθεί. Ο ρόλος του, να υποβάλλει ερωτήσεις, δίνει στον ερωτώντα το πλεονέκτημα έναντι του διαγωνιζόμενου. Προφανώς, οι ερωτώντες το αναγνωρίζουν, και ούτε υπερβάλλουν το δικό τους κύρος ούτε μειώνουν αυτό του διαγωνιζόμενου. Αλλά οι διαγωνιζόμενοι φαίνεται πως δεν έχουν επίγνωση του πλεονεκτήματος που έχει ο ερωτών ή πως το αντισταθμίζουν διορθωτικά ανεπαρκώς.

Στο δεύτερο μέρος του πειράματός, οι Ross, Amabile και Steinmetz ζήτησαν από πειραματικούς συνεργάτες να αναπαραστήσουν ορισμένα από τα επεισόδια ερωτώντος - διαγωνιζόμενου. Πραγματικά υποκείμενα παρακολούθησαν τις αλληλεπιδράσεις αυτές με την εντύπωση ότι ήταν αυθεντικές και κατόπιν, βαθμολόγησαν ερωτώντα και διαγωνιζόμενο ως προς τις δυνατότητές τους στις γενικές γνώσεις, εν σχέσει πάντα προς το μέσο φοιτητή του Stanford. Τα υποκείμενα, ενεργώντας καθαρά ως παρατηρητές, είδαν, απ' ότι φαίνεται, το παιχνίδι γνώσεων μέσα απ' τα μάτια του διαγωνιζόμενου. Η μέση βαθμολόγηση που δόθηκε στον ερωτώντα ήταν 82,08 και στο διαγωνιζόμενο 48,92, αντικατοπτρίζοντας έτσι τις

βαθμολογήσεις που είχαν προηγουμένως δώσει οι ίδιοι οι διαγωνιζόμενοι.

Ας δεχθούμε λοιπόν, ότι η διαφορετική επίδραση δράστη – παρατηρητή κατά την απόδοση αλλά και το θεμελιώδες σφάλμα, ενέχουν κάποια δόση αληθείας. Τα δυο φαινόμενα καταδεικνύονται εύκολα, σε πολλούς τομείς, πράγμα που σημαίνει ότι ίσως να απεικονίζουν μέρος της κοινής σκέψης. Πιθανόν να μην είναι «θεμελιώδη», ουσιαστικά ή καθολικά και ίσως καλύτερα να τα αντιλαμβανόμαστε ως μεροληψίες μάλλον παρά ως λάθη, αν και μπορεί να είναι καλύτερος ο απλός όρος «επίδραση». Πάντως, δεν αποτελούν ούτε μεθοδολογικά παραπροϊόντα.

Εξηγήσεις του θεμελιώδους σφάλματος απόδοσης και της διαφορετικής επίδρασης δράστη-παρατηρητή

Οι εξηγήσεις που έχουν προταθεί για το Θ.Σ.Α. και τη Δ.ΕΠ.Δ.Π. είναι λίγες, απ' αυτές οι περισσότερες δεν υποστηρίζονται παρά από ελάχιστα ή μηδαμινά δεδομένα. Οι εξηγήσεις συνήθως ανήκουν σε έναν απ' τους δύο ακόλουθους τύπους. Οι πρώτες είναι εξηγήσεις βασισμένες σε ψυχολογικές διεργασίες και μηχανισμούς, που διαφέρουν, μεταξύ δράστη και παρατηρητή ως προς το περιεχόμενο ή τη σκοπιότητά τους. Οι δεύτερες είναι εξηγήσεις οι οποίες ανάγουν την προέλευση της Δ.ΕΠ.Δ.Π και του Θ.Σ.Α. σε ευρείες, κοινωνικές, πολιτισμικές και ιδεολογικές διεργασίες. Υποστηρίζουν μάλιστα, ότι οι συγκεκριμένες αποδόσεις όπως και κάθε άλλη, αποτελούν προϊόν των σύγχρονων, δυτικών, βιομηχανικών εννοιοκατασκευών, οι οποίες θεωρούν πηγή συμπεριφοράς το «άτομο». Συνάμα, ισχυρίζονται, ότι, εφόσον αποτελούν προϊόν τέτοιων εννοιοκατασκευών, η ισχύς τους περιορίζεται σε αυτές. Εξετάζουμε κάθε κατηγορία εξήγησης, έχοντας κατά νου ότι, εγγενώς, τίποτα δεν τις

καθιστά αντιφατικές μεταξύ τους ή αλληλοαποκλειόμενες.

Οι ατομοκεντρικές εξηγήσεις Ακολουθώντας το συλλογισμό των Jones και Nisbett (1972) και των Nisbett et al. (1973), ο Storms (1973) πρότεινε ότι δράστες και παρατηρητές μπορεί να εξηγούν την αυτή συμπεριφορά διαφορετικά, είτε επειδή οι διαθέσιμες στον καθένα πληροφορίες διαφέρουν είτε επειδή, επεξεργάζονται τις ίδιες μεν διαθέσιμες πληροφορίες αλλά διαφορετικά. Οι Jones και Nisbett, οι Nisbett et al. και ο Storms τάσσονται υπέρ της πρώτης εξήγησης. Ο Storms τεκμηριώνει την προτίμησή του, δείχνοντας ότι οι αποδόσεις αιτίου δραστών και παρατηρητών μεταβάλλονται, εάν τους δοθούν πληροφορίες για τη συμπεριφορά, από διαφορετική σκοπιά.

Οι πειραματιστές κάθισαν δύο δράστες και δύο παρατηρητές γύρω από ένα τραπέζι. Οι δύο δράστες κάθισαν ο ένας αντίκρυ στον άλλον και αλληλεπίδρασαν για να εξοικειωθούν μεταξύ τους (τα τέσσερα υποκείμενα ήταν όλα μεταξύ τους άγνωστα πριν το πείραμα). Κάθε παρατηρητής παρατηρούσε έναν από τους δύο δράστες. Δύο τηλεοπτικές κάμερες κατέγραφαν την αλληλεπίδραση, ενώ μια κάμερα ήταν εστιασμένη σε κάθε δράστη. Αφού η αλληλεπίδραση είχε κρατήσει περίπου πέντε λεπτά, οι δράστες έπαψαν να συνομιλούν, οι τηλεοπτικές κάμερες έσβησαν, και οι μαγνητοταινίες τυλίχτηκαν στην αρχή τους. Στα τέσσερα υποκείμενα της συνθήκης ελέγχου, ο πειραματιστής εξήγησε ότι όλες οι ταινίες ήταν άχρηστες, και ζήτησε από το καθένα να συμπληρώσει ένα ερωτηματολόγιο. Στην πειραματική συνθήκη, όμως, ο πειραματιστής εξήγησε ότι μια από τις μαγνητοταινίες ήταν άχρηστη και έτσι, και τα τέσσερα υποκείμενα θα έπρεπε να παρακολουθήσαν μόνο τη μια ταινία με το ένα υποκείμενο. Μετά την παρακολούθηση της ταινίας, και τα τέσσερα υποκείμενα συμπλήρωσαν το ίδιο ερωτηματολόγιο με τα υποκείμενα της ομάδας ελέγχου. Το

ερωτηματολόγιο ζητούσε από τα υποκείμενα δράστες να βαθμολογήσουν τα προδιαθεσιακά και καταστασιακά αίτια της συμπεριφοράς τους κατά τη διάρκεια της αλληλεπίδρασης, και από τα υποκείμενα παρατηρητές να προβούν στις ίδιες βαθμολογήσεις για τους δράστες που παρακολουθούσαν. Άρα, στο τέλος του πειράματος, ο Storms είχε βαθμολογήσεις για την ισχύ προδιαθεσιακών και καταστασιακών δυνάμεων, όπως την είχαν αντιληφθεί, δράστες για τη δική τους τη συμπεριφορά, δράστες που είχαν μόλις δει μόνο μια βιντεοταινία με τον άλλο δράστη (δηλαδή που η σκοπιά τους, κατά τη διάρκεια της αλληλεπίδρασης ήταν ίδια με της βιντεοταινίας), και δράστες που είχαν μόλις δει μια βιντεοταινία με τη δική τους συμπεριφορά (δηλαδή που η σκοπιά τους κατά τη διάρκεια της αλληλεπίδρασης διέφερε από της βιντεοταινίας). Επίσης, είχε παρόμοιες βαθμολογήσεις από τους παρατηρητές της αλληλεπίδρασης.

Τι βρήκε ο Storms; Πρώτον, στη συνθήκη ελέγχου χωρίς βιντεοταινία, και στη συνθήκη όμοιου προσανατολισμού, υπήρχαν κάποιες ενδείξεις της Δ.ΕΠ.Δ.Π., χωρίς να είναι όμως πολύ ισχυρές: οι δράστες έδιναν σχετικά μεγαλύτερη έμφαση σε καταστασιακά αίτια, απ' ότι οι παρατηρητές, αλλά δράστες και παρατηρητές δεν διέφεραν ως προς τη χρήση προδιαθεσιακών αιτιών. Ακόμη, οι παρατηρητές ευνοούσαν, τις προδιαθεσιακές εξηγήσεις πιο πολύ από τις καταστασιακές, αλλά οι δράστες στηρίζονταν, λίγο-πολύ εξίσου, σε προδιαθεσιακές και καταστασιακές εξηγήσεις. Και εν τέλει, πρέπει να σημειωθεί, ότι δράστες και παρατηρητές στις συνθήκες αυτές βαθμολόγησαν και τους προδιαθεσιακούς και τους καταστασιακούς παράγοντες ως σημαντικούς για την αλληλεπίδραση: οι διαφορές μεταξύ των συνθηκών οφείλονταν στο ότι τα υποκείμενα, είτε στη μια συνθήκη είτε στην άλλη, βαθμολόγησαν, έναν τύπο αιτίας ως ακόμα πιο σημαντικό, όχι στο ότι τα υποκείμενα, του ενός ή του άλλου ρόλου, στην μια ή την άλλη συνθήκη, βαθμολόγησαν έναν

τύπο αιτίας ως *ασήμαντο*. Συνεπώς, έχουμε και πάλι κάποιες ενδείξεις της Δ.ΕΠ.Δ.Π., αλλά, βεβαίως, δεν είναι ούτε σθεναρές ούτε απόλυτες, και σίγουρα, δεν έχουν τη σαφήνεια που συνήθως περιγράφουν τα περισσότερα εγχειρίδια κοινωνικής ψυχολογίας.

Όμως τι συνέβη με τα υποκείμενα τα οποία είδαν βιντεοταινία με τον εαυτό τους; Η βιντεοταινία τους προσέφερε μια νέα και διαφορετική σκοπιά, που τους επέτρεψε να γίνουν μάρτυρες της ίδιας τους της συμπεριφοράς. Πώς επηρεάστηκαν οι αποδόσεις αιτίου που έκαναν; Εν συντομία, ο νέος προσανατολισμός αντέστρεψε τις σχετικές προτιμήσεις απόδοσης αιτίου δραστών και παρατηρητών. Εκεί που στις συνθήκες ελέγχου, οι δράστες έκαναν ισχυρότερες καταστασιακές αποδόσεις αιτίου από τους παρατηρητές, ο νέος προσανατολισμός που πρόσφερε η βιντεοταινία, κατέληξε στο να κάνουν οι παρατηρητές ισχυρότερες καταστασιακές αποδόσεις αιτίου από τους δράστες. Η επίδραση αυτή είναι σημαντική, κοινώς δε, είναι γνωστή ως αντιστροφή του Storms. Στην κοινωνική ψυχολογική γνώση, έχει καταγραφεί ως «κλασική» κατάδειξη της σημασίας που έχει η οπτική γωνία για την παραγωγή της διαφορικής επίδρασης δράστη-παρατηρητή. Δείχνει ότι η Δ.ΕΠ.Δ.Π. οφείλεται στις διαφορετικές πληροφορίες που εκατέρωθεν διαθέτουν δράστες και παρατηρητές. Όμως, η πιο ενδελεχής εξέταση της πηγής των στατιστικά σημαντικών επιδράσεων της ανάλυσης του Storms – και, το κυριότερο, του τι δεν διαφέρει στατιστικά σημαντικά – δίνει λαβή αμφισβήτησης της ερμηνείας του για τα συμβαίνοντα.

Στη βιντεοταινία, και στις ίδιες συνθήκες προσανατολισμού, οι παρατηρητές ευνοούσαν με συνέπεια τις προδιαθεσιακές έναντι των καταστασιακών εξηγήσεων (οι μέσοι όροι των βαθμολογήσεων ήταν 27,20 για τη προδιαθεσιακή και 22,35 για την καταστασιακή εξήγηση, αμφότερες σε κλίμακα κυμαινόμενη από 4 [εξαιρετικά ασήμαντο] έως 36 [εξαιρετικά σημαντικό], με μεσαίο σημείο το 20, «μέτρια

σημαντικό»). Η απόκλιση των πέντε περίπου βαθμών υπέρ των προδιαθεσιακών εξηγήσεων εξαφανίζεται στη νέα συνθήκη προσανατολισμού, όπου οι μέσοι όροι είναι 25,75 και 24,15, αντιστοίχως. Η διαφορά αυτή (1,6) μάλλον δεν είναι σημαντική. Ως εκ τούτου, για τους παρατηρητές, ο νέος προσανατολισμός έτεινε να αυξάνει τη βαθμολογούμενη σημασία των καταστασιακών αιτίων και να μειώνει τη βαθμολογούμενη σημασία των προδιαθεσιακών, πλην όμως, τα προδιαθεσιακά αίτια εξακολουθούν να βαθμολογούνται ακόμα ως, κατά προσέγγιση (αλλά όχι στατιστικά σημαντικά), σπουδαιότερα από τα καταστασιακά. Οι βαθμολογήσεις των παρατηρητών συγκλίνουν δεναντιστρέφονται. Και το κυριότερο, ο μέσος όρος της βαθμολόγησης και για τους προδιαθεσιακούς και για τους καταστασιακούς παράγοντες είναι πάνω από το μέσο σημείο, το 20, της κλίμακας - οι παρατηρητές δεν βλέπουν ούτε το ένα ούτε το άλλο αίτιο ως ασήμαντο. Η σύγκλιση στις βαθμολογήσεις των παρατηρητών, δεν είναι εμφανής στις βαθμολογήσεις των δραστών. Στις δύο συνθήκες ελέγχου, οι δράστες είχαν την τάση να βλέπουν τους προδιαθεσιακούς και τους καταστασιακούς παράγοντες ως, περίπου, εξίσου σημαντικούς (μέσοι όροι 26,7 και 25,57 αντιστοίχως, στην ίδια κλίμακα από το 4 έως 36, όπως πριν). Στη συνθήκη με τη νέα σκοπιά, οι αντίστοιχοι μέσοι όροι ήταν 27,5 και 20,7. Κατά συνέπεια, το να παρουσιάζονται νέες πληροφορίες στους δράστες, κάνοντάς τους να παρακολουθούν βιντεοταινία με την ίδια τους τη συμπεριφορά, δεν τροποποίησε την εκτίμηση της σημασίας των προδιαθεσιακών παραγόντων. Όντως μείωσε τη βαθμολογούμενη σημασία των καταστασιακών παραγόντων, αλλά μόνο μέχρις του σημείου που οι παράγοντες αυτοί γίνονταν αντιληπτοί ως «μετρίως σημαντικοί».

Η ακριβής διατύπωση της διαπιστωμένης από τον Storms επίδρασης, δεν δηλώνει ότι η νέα οπτική γωνία, αντιστρέφει τη διαφορική επίδραση δράστη-

παρατηρητή, έτσι ώστε οι δράστες να προτιμούν τις προδιαθεσιακές εξηγήσεις της δικής τους συμπεριφοράς, και οι παρατηρητές να αποδίδουν την αυτή συμπεριφορά στην περιβάλλουσα τον δράστη κατάσταση. Μάλλον, και οι δράστες και οι παρατηρητές βλέπουν τους καταστασιακούς και προδιαθεσιακούς παράγοντες ως «μετρίως» σημαντικούς, οι μεν δράστες τείνοντας να μην διακρίνουν μεταξύ των δυο, οι δε παρατηρητές ευνοώντας τις προδιαθέσεις. Μετά την παρουσίαση της νέας οπτικής γωνίας, οι παρατηρητές μειώνουν τη διαφορά μεταξύ των βαθμολογήσεών τους για τη σημασία των προδιαθέσεων, αλλά μειώνουν και τη σημασία των καταστάσεων, όχι όμως μέχρι σημείου να θεωρούνται «ασήμαντες».

Αλλάζοντας τη σκοπιά όσων αποδίδουν αίτιο, δίνοντας στους δράστες οπτική γωνία να δουν τους εαυτούς τους εν δράσει, και στους παρατηρητές οπτική γωνία της κατάστασης του δράστη, όντως *αλλάζει* τα είδη των αποδόσεων αιτίου που γίνονται. Το πείραμα του Storms κάπως το τεκμηριώνει. Πολύ ισχυρότερη τεκμηρίωση προέρχεται από ένα πείραμα των Taylor και Fiske (1975). Οι Jones και Nisbett (1972) υποστήριξαν ότι οι διαφορετικές αντιλήψεις που μας δίνουν οι δράστες και οι παρατηρητές για τη συμπεριφορά, οφείλονται σε διαφορετικούς αντιληπτικούς προσανατολισμούς. Οι Taylor και Fiske διεύρυναν το επιχείρημα προς τη γενικότερη θέση ότι «η έποψη ή προσοχή καθορίζει ποιες πληροφορίες είναι προφανείς: οι αντιληπτικά προφανείς πληροφορίες εν συνεχεία υπεραντιπροσωπεύονται στις αιτιακές εξηγήσεις που ακολουθούν» (1975, σελ. 440). Το πείραμα με το οποίο ήλεγξαν την υπόθεσή τους ήταν έξυπνο, και τα αποτελέσματα ακαταμάχητα.

Δύο άρρενες συνεργάτες κάθισαν αντικριστά κουβεντιάζοντας επί πέντε λεπτά. Καθισμένοι πίσω από το συνεργάτη Α βρίσκονταν δύο παρατηρητές, έχοντας στο οπτικό τους πεδίο, ο καθένας, το συνεργάτη Β, όχι τον Α. Δύο άλλοι παρατηρητές κάθονταν πίσω από το συνεργάτη Β παρακολουθώντας τον Α. Και δύο

ακόμα παρατηρητές κάθισαν στην πλευρά του τραπεζιού μεταξύ των Α και Β, έχοντας και τους δύο ενώπιόν τους, στο οπτικό τους πεδίο. Αφού παρατήρησαν τον Α και τον Β να αλληλεπιδρούν για πέντε λεπτά, από όλους τους παρατηρητές ζητήθηκε να βαθμολογήσουν κάθε συνεργάτη, ως προς τις διαστάσεις της φιλικότητας, της ομιλητικότητας και της νευρικότητας. Επίσης, τους ζητήθηκε να βαθμολογήσουν κατά πόσον η συμπεριφορά του κάθε συνεργάτη προκλήθηκε από προδιαθεσιακές ιδιότητες και από καταστασιακούς παράγοντες. Ακόμη, βαθμολόγησαν κατά πόσον κάθε συνεργάτης έθετε τον τόνο της συνομιλίας, καθόριζε το είδος των πληροφοριών που ανταλλάσσονταν στην κουβέντα και προκαλούσε τη συμπεριφορά του άλλου. Εάν οι Taylor και Fiske έχουν δίκιο, οι δύο παρατηρητές πίσω από τον Α, οι οποίοι παρατηρούσαν τον Β, θα έπρεπε να δουν τον Β ως πιο «αιτιακό» ή πιο υπαίτιο των τεκταινομένων, από τον Α, οι παρατηρητές πίσω από τον Β, οι οποίοι παρατηρούσαν τον Α, θα έπρεπε να δουν τον Α ως πιο αιτιακό από τον Β, και οι παρατηρητές μεταξύ των Α και Β θα έπρεπε να δουν τους Α και Β ως ασκούντες εξίσου επιρροή στα τεκταινόμενα. Αυτό ακριβώς βρήκαν. Σε ένα παρόμοιο πείραμα, οι McArthur και Post (1977) χειρίστηκαν τη σχετική προφάνεια των δραστών χρησιμοποιώντας ισχυρό φωτισμό, και, πάλι, οι αποδόσεις αιτίου για τη συμπεριφορά του δράστη επηρεάστηκαν από την προφάνειά του.

Παρόλο που οι Taylor και Fiske βρήκαν ότι η έποψη ή σκοπιά, επηρέασε τις αντιλήψεις υπαιτιότητας, δεν βρήκαν ότι οι παρατηρητές έκαναν οιοδήποτε είδους αντιστοιχισή επαγωγής για τους δύο συνομιλούντες συνεργάτες. Ένα δεύτερο πείραμα, το οποίο αναφερόταν στο ίδιο άρθρο, δεν κατόρθωσε να δείξει γιατί δεν έγιναν αντιστοιχίσεις επαγωγών απ' τους παρατηρητές, όταν η θεωρία του Jones μας λει ότι θα κανονικά έπρεπε να είχαν γίνει.

Η επίδραση που έχει η σκοπιά, αποκτά ενδιαφέρουσες προεκτάσεις στη

μελέτη των Frank και Gilovich (1989). Τα υποκείμενα της μελέτης πήραν μέρος σε μια συνομιλία γνωριμίας με ένα άλλο υποκείμενο του ίδιου φύλου. Αμέσως μετά από την συνομιλία, κάθε υποκείμενο συμπλήρωσε ένα ερωτηματολόγιο απόδοσης αιτίου, το οποίο περιείχε ερωτήσεις βασισμένες στις προηγούμενες του Storms (1973). Κάθε υποκείμενο συμπλήρωσε το ίδιο ερωτηματολόγιο ξανά, τρεις εβδομάδες αργότερα, μαζί με μια ερώτηση η οποία εκτιμούσε το πως έβλεπαν την αρχική αλληλεπίδραση – ανακαλούσαν τη συνομιλία από την σκοπιά του εξωτερικού παρατηρητή (δηλαδή, έβλεπαν τον εαυτό τους να συνομιλεί με το άλλο υποκείμενο) ή ανακαλούσαν τη σκηνή όπως την είχαν αρχικά βιώσει. Τα περισσότερα υποκείμενα (71 τοις εκατό) ανέφεραν ότι θυμόνταν τη σκηνή μέσα από τα δικά τους μάτια, όπως είχαν αρχικά βιώσει την αλληλεπίδραση, ως δράστες. Εν τούτοις, μια υπολογίσιμη μειονότητα (29 τοις εκατό) διατεινόταν ότι είχε από μνήμης τη σκοπιά του παρατηρητή που γινόταν μάρτυρας του εαυτού ενώ αλληλεπιδρούσε με τον άλλον. Όλα τα υποκείμενα, ανεξάρτητα από τη μνημονική τους οπτική, έκαναν ισχυρότερες προδιαθεσιακές παρά καταστασιακές αποδόσεις αιτίου, αν και ο μέσος όρος των καταστασιακών αποδόσεων αιτίου βρισκόταν πάντα πάνω από το μέσον της κλίμακας, η οποία κυμαινόταν από το «καθόλου σημαντικό» έως το «πολύ σημαντικό». Στο πρώτο σύνολο βαθμολογήσεων, αμέσως μετά την αλληλεπίδραση, όσοι είχαν μνημονική σκοπιά «παρατηρητή» αλλά και όσοι είχαν μνημονική σκοπιά «δράστη», εξίσου υιοθετούσαν προδιαθεσιακές αποδόσεις αιτίου, οι πρώτοι όμως, έκαναν ισχυρότερες καταστασιακές αποδόσεις αιτίου από τους δεύτερους. Ωστόσο, με τη πάροδο του χρόνου, η ισχύς των προδιαθεσιακών βαθμολογήσεων αυξήθηκε στους έχοντες τη μνημονική σκοπιά του παρατηρητή ενώ μειώθηκε στους έχοντες τη μνημονική σκοπιά του δράστη. Το πρότυπο αλλαγής ήταν αντίθετο για τις καταστασιακές αποδόσεις αιτίου: οι παρατηρητές μείωσαν και οι δράστες αύξησαν την ισχύ των

καταστασιακών αποδόσεων τους. Σε δεύτερο πείραμα, προέκυψε το ίδιο πρότυπο αποτελεσμάτων, όταν η μνημονική σκοπιά προκλήθηκε πειραματικά αντί να αφηθεί στη φυσική της διακύμανση.

Τα αποτελέσματα των πειραμάτων των Storms, Taylor και Fiske, McArthur και Fost, και Frank και Gilovich, όλα υποστηρίζουν την εξήγηση της αντιληπτικής προφάνειας για τη διαφορική επίδραση δράστη-παρατηρητή. Κατ' αυτήν την εξήγηση, η συμπεριφορά «κατακλύζει το πεδίο» (Heider, 1958) των παρατηρητών. Οι παρατηρητές βλέπουν μεν το δράστη να δρα, αλλά, συνήθως, δεν βλέπουν κατάσταση δράσης. Ο δράστης είναι προφανής, η κατάσταση δεν είναι. Οι δράστες, εν τούτοις, δεν βλέπουν τους εαυτούς τους να δρουν. Βλέπουν την κατάσταση γύρω τους, έχοντας επίγνωση ότι αποκρίνονται σε αόρατες καταστασιακές δυνάμεις. Επομένως, όταν δράστες και παρατηρητές καλούνται να εξηγήσουν το ίδιο γεγονός, του δίνουν διαφορετικές εξηγήσεις, επειδή γι' αυτούς είναι προφανείς διαφορετικές επόψεις του.

Η χρήση της διαφορετικής σκοπιάς δραστών και παρατηρητών για την εξήγηση των διαφορετικών προτιμήσεών τους στις αποδόσεις αιτίου, αποτελούν παράδειγμα ατομοκεντρικής εξήγησης. Αρκετές άλλες ατομοκεντρικές εξηγήσεις του ίδιου φαινομένου έχουν προταθεί. Για παράδειγμα, οι Jones και Nisbett (1972) αρχικά πρότειναν, αλλά εν συνεχεία απέρριψαν, την εκδοχή, δράστες και παρατηρητές να κατέχουν διαφορετικές πληροφορίες για τα γεγονότα και εξ αιτίας αυτού να οδηγούνται σε διαφορετικές αποδόσεις. Οι δράστες έχουν πρόσβαση στα δικά τους συναισθήματα, τις επιθυμίες, τα κίνητρα, καθώς επίσης και στη δική τους συμπεριφορική ιστορία από πολυποίκιλες καταστάσεις. Οι παρατηρητές δεν έχουν επίγνωση, ή στην καλύτερη περίπτωση, μπορούν μόνο να υποθέσουν, τι υπάρχει εντός του δράστη. Μολαταύτα, οι παρατηρητές έχουν τη δυνατότητα να ιχνηλατήσουν συμπεριφορικά πρότυπα και κανονικότητες, για τις οποίες ίσως οι

δράστες δεν έχουν συναίσθηση. Ορισμένες ενδείξεις για πληροφοριακές διαφορές μεταξύ δραστών και παρατηρητών μας δίνουν ο Eisen (1979) και οι White και Young (1988).

Μια άλλη ατομοκεντρική εκδοχή (παρόλο που είναι πιο κοινωνική και αλληλεπιδραστική - περικλείει δηλαδή χαρακτηριστικά αλληλεπιδράσεων), στηρίζεται στις γλωσσικές πρακτικές δραστών και παρατηρητών (Guerin, 1993· Semin και Fiedler, 1988, 1989· Slugoski, Lalljee, Lamb και Ginsburg, 1993). Διαφορετικές γλωσσικές κατηγορίες κομίζουν διαφορετικές πληροφορίες για ένα γεγονός. Οι Semin και Fiedler (1988) προτείνουν πως υφίστανται τέσσερις γλωσσικές κατηγορίες αναφερόμενες σε διαπροσωπικές σχέσεις: ρήματα περιγραφικά δράσης (για παράδειγμα, ο Α μιλά στον Β), ρήματα ερμηνευτικά δράσης (για παράδειγμα, ο Α βοηθά τον Β), ρήματα δηλωτικά κατάστασης (για παράδειγμα, ο Α συμπαθεί τον Β) και επίθετα (για παράδειγμα, ο Α είναι εξωστρεφές άτομο). Τα επίθετα διαβιβάζουν περισσότερες πληροφορίες για ένα άτομο απ' ό,τι, φερ' ειπείν, τα περιγραφικά δράσης ρήματα, και ως εκ τούτου οδηγούν σε πιο προδιαθεσιακές συναγωγές. Δύσκολο να φανταστούμε, πως θα κάνει κανείς την οποιοδήποτε είδους αντιστοίχιση επαγωγής, βασισμένος στη δήλωση «ο Α μιλά στον Β», είναι όμως δύσκολο και να μην την κάνει, όταν του παρουσιάζεται η δήλωση «ο Α είναι εξωστρεφές άτομο». Πράγματι, η δήλωση αυτή προϋποθέτει μια προδιάθεση. Οι Semin και Fiedler (1989) έδειξαν, σε αναπαραγωγή του δεύτερου πειράματος των Nisbett et al. (1973), ότι οι δράστες είχαν την τάση να χρησιμοποιούν τους πιο συγκεκριμένους γλωσσικούς τύπους (τα περιγραφικά και ερμηνευτικά ρήματα) και οι παρατηρητές έτειναν να χρησιμοποιούν τους αφηρημένους τύπους (ρήματα δηλωτικά κατάστασης και επίθετα), τα οποία επέτρεπαν και διαβίβαζαν υποθέσεις προδιαθεσιακού χαρακτήρα.

Το τρίτο και τελευταίο είδος ατομοκεντρικής εξήγησης της Δ.ΕΠ.Δ.Π. αναφέρεται σε παράγοντες κινήτρων. Υπενθυμίζεται ότι στη θεωρία τους για την αντιστοιχία επαγωγών, οι Jones και Davis (1965) διατείνονταν ότι πράξεις που κρίνονται ως ηδονικά συναφείς ή πράξεις με προσωποκρατικό για τον παρατηρητή χαρακτήρα, είναι πιο πιθανό να προκαλέσουν αντιστοιχισή επαγωγών από ότι άλλες πράξεις. Η ηδονική συνάφεια και η προσωποκρατία αποτελούν χαρακτηριστικά που πηγάζουν από κίνητρα. Ομοίως, οι Miller και Norman (1975) έχουν προτείνει ότι οι προδιαθεσιακές αποδόσεις αιτίου είναι πιο πιθανές όταν ο παρατηρητής είναι ενεργητικός παρά όταν είναι παθητικός, ενδεχομένως λόγω της μεγαλύτερης επιθυμίας ή ανάγκης του ενεργητικού παρατηρητή να προβλέψει τις συμπεριφορές του δράστη. Δεν έχουν γίνει παρά λίγες έρευνες για τους παράγοντες κινήτρων στην απόδοση αιτίου.

Ιδεολογία Οι ατομοκεντρικές εξηγήσεις της διαφορικής επίδρασης δράστη-παρατηρητή, συχνά προϋποθέτουν ότι η επίδραση απορρέει κατ' ανάγκη από τη νοητική μας φυσική εξάρτηση· ότι οι άνθρωποι έχουν από φυσική ιδιοσυστασία φτιαχτεί κατά τέτοιο τρόπο, ώστε οι παρατηρητές πάντα να βλέπουν το δράστη ως την πηγή αιτιότητας της συμπεριφοράς και οι ίδιοι οι δράστες να βλέπουν τις πράξεις τους ως αντιδράσεις προς την κατάσταση της στιγμής, στην οποία έχουν περιέλθει. Η αντιληπτική προφάνεια και οι πληροφοριακές εξηγήσεις ρέπουν κατ' εξοχήν προς την θεωρητική αυτή θέση. Θα ήταν, για πολλούς λόγους, αλόγιστο, να θεωρήσουμε ότι, είτε η διαφορική επίδραση δράστη-παρατηρητή είτε το θεμελιώδες σφάλμα απόδοσης, αποτελούν αναγκαστική απόρροια του γνωστικού μηχανισμού του ανθρώπου.

Πρώτος λόγος, οι υποδείξεις της διαπολιτισμικής έρευνας. Οι Fletcher και

Ward (1988) έχουν ανασκοπήσει τις σχετικές έρευνες και κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι οι αποκλίσεις δράστη-παρατηρητή κάθε άλλο παρά πανταχού παρούσες είναι. Σε γνωστό και μη εξαιρετέο παράδειγμα, η Miller (1984) συνέκρινε δείγματα μεσοαστών Αμερικάνων και μεσοαστών Ινδών πολιτών, Ινδουιστών το θρήσκευμα. Τα δείγματά της περιελάμβαναν ενήλικους και παιδιά ηλικίας 8, 11 και 15 ετών. Οι Αμερικανοί ενήλικες ευνοούσαν περισσότερο τις προδιαθεσιακές έναντι των καταστασιακών εξηγήσεων για ποικίλες καθημερινές συμπεριφορές των άλλων. Οι Ινδοί Ινδουιστές, από την άλλη πλευρά, ευνοούσαν πιο πολύ τις καταστασιακές παρά τις προδιαθεσιακές εξηγήσεις. Άρα, η τάση να στηριζόμαστε σε προδιαθεσιακές εξηγήσεις, η οποία τόσο συχνά παρατηρείται στην ερευνητική γραμματεία, δεν είναι επ' ουδενί καθολική. Η Miller, βρήκε επίσης, ότι η προτίμηση απόδοσης αιτίου – προδιαθεσιακή για τους Αμερικανούς και καταστασιακή για τους Ινδουιστές – ενισχυόταν με την ηλικία. Να, επομένως, ο δεύτερος λόγος για τον οποίο η Δ.ΕΠ.Δ.Π. δεν είναι καθολική.

Εάν η Δ.ΕΠ.Δ.Π. αποτελούσε αναπόφευκτη συνέπεια, θα ήταν παρούσα κατά τη γέννηση, και, θεωρητικά, ανιχνεύσιμη στα νεογέννητα, αρκεί μονάχα να μπορούσαν να συμπληρώσουν ερωτηματολόγια. Η μελέτη της Miller (1984) δείχνει ότι οι προτιμήσεις απόδοσης αιτίου αλλάζουν από την ηλικία των 8 στην ηλικία των 15 ετών, και μάλιστα αλλάζουν προς διαφορετικές κατευθύνσεις, σε συνάρτηση με το πολιτισμικό πλαίσιο. Αυτό δείχνει, ότι οι άνθρωποι πρέπει να μαθαίνουν – ανοικτά και ευθέως ή σιωπηρά και εμμέσως – πως να κάνουν αποδόσεις αιτίου, και πως να προσδίδουν αιτιακό νόημα στα γεγονότα γύρω τους. Υπάρχουν και άλλες (Αμερικανικές) ενδείξεις ότι τα νεαρά παιδιά σπάνια κάνουν προδιαθεσιακές αποδόσεις αιτίου (White, 1988). Με την επιρροή των κοινωνικοπολιτισμικών παραγόντων στις αποδόσεις αιτίου ασχολούμεθα εκτενώς στο Κεφάλαιο 8.

Τρίτον, υπάρχουν ατομικές διαφορές στην τάση εκδήλωσης του Θ.Σ.Α. (Block και Funder 1986, βλ. σημ. 1), οι οποίες δείχνουν ότι η προσωπικότητα και οι διαφορές κινήτρων, μεταξύ ανθρώπων περιορίζουν τη γενικευσιμότητα του φαινομένου. Έρευνα για το ρόλο των ατομικών διαφορών στη Δ.ΕΠ.Δ.Π. και το Θ.Σ.Α. σπανίζει. Επιπλέον, υπάρχουν καλώς τεκμηριωμένες διαφορές μεταξύ ομάδων ως προς τις αποδόσεις αιτίου, οι οποίες πάλι δείχνουν ότι επιδράσεις σαν το Θ.Σ.Α. και τη Δ.ΕΠ.Δ.Π. πόρρω απέχουν απ' το να είναι συνέπειες αναγκαστικές ατομικών γνωστικών παραγόντων. Η γραμματεία για τις διομαδικές αποδόσεις αιτίου ανασκοπείται εκτενώς στο Κεφάλαιο 9.

Η διαφορική επίδραση δράστη-παρατηρητή και το θεμελιώδες σφάλμα απόδοσης είναι δύο από τις πιο δραστήρια ερευνημένες μεροληψίες της απόδοσης αιτίου. Όπως είδαμε, δράστες και παρατηρητές αποκλίνουν, μερικές φορές καταφανέστατα, ως προς τις συναγωγές που εξάγουν από, και τις αποδόσεις αιτίου που κάνουν για, γεγονός φαινομενικά ίδιο. Μολαταύτα, τα στοιχεία που ανασκοπήθηκαν στην παρούσα ενότητα, δεν δύνανται να υποστηρίξουν μία σθεναρή εκδοχή είτε της Δ.ΕΠ.Δ.Π. είτε του Θ.Σ.Α.. Φαίνεται ότι οι αποδίδοντες αίτιο δεν κάνουν *ούτε* προδιαθεσιακή *ούτε* καταστασιακή απόδοση. Συνεπέστερη προς ευρεία ποικιλία δεδομένων είναι μάλλον μια ισχνή εκδοχή της Δ.ΕΠ.Δ.Π. και του Θ.Σ.Α. Σύμφωνα με αυτήν, όσοι αποδίδουν αίτιο, χρησιμοποιούν *και* προδιαθεσιακούς *και* καταστασιακούς παράγοντες για να κατασκευάσουν εννοιολογικά την αιτιότητα των γεγονότων που τους περιβάλλουν, τείνουν όμως να στηρίζονται στους μεν, σχετικά πιο πολύ απ' ότι στους δε, ανάλογα με την οπτική τους των γεγονότων. Αν και υπάρχουν τεκμήρια ότι αλλάζοντας την οπτική των ανθρώπων, μεταβάλλονται οι αιτιακές τους εξηγήσεις για τα γεγονότα προς την κατεύθυνση της οπτικής, αυτό δεν

υποδηλώνει ότι υφίστανται μηχανισμοί έμφυτου εξοπλισμού για την απόδοση αιτίου, εγγενείς, και ψυχολογικά ή γνωστικά αναγκαίοι. Αναπτυξιακά και διαπολιτισμικά στοιχεία δείχνουν ότι οι άνθρωποι πρέπει να μαθαίνουν ποιες αιτιακές εξηγήσεις ευνοούνται από το κοινωνικό τους περιβάλλον. Η μάθηση αυτή ενδέχεται να είναι τόσο αποτελεσματική, ώστε εξηγήσεις με βάση συγκεκριμένη απόδοση αιτίου να γίνονται αυτόματα και χωρίς σκέψη. Η Δ.ΕΠ.Δ.Π. και το Θ.Σ.Α., μπορούν να θεωρηθούν μεροληψίες, υπό την έννοια ότι για το ίδιο γεγονός γίνεται διαφορετική απόδοση αιτίου ανάλογα με τη θέση που έχουν οι αποδίδοντες σε σχέση με το γεγονός. Στρεφόμαστε τώρα σε μια άλλη κατηγορία μεροληψιών απόδοσης αιτίου, στις καλούμενες «μεροληψίες αυτοεξυπηρέτησης».

Μεροληψίες αυτοεξυπηρέτησης

Οι θεωρίες απόδοσης αιτίου τείνουν να αντιμετωπίζουν τον αποδίδοντα αίτιο ως αμερόληπτο κι απαθή θεατή γεγονότων, ο οποίος επεξεργάζεται ψυχρά τις διαθέσιμες σε αυτόν ή αυτή πληροφορίες. Η αντιμετώπιση αυτή, ασφαλώς παρασάγγες απέχει από τη θέρμη της κανονικής ανθρώπινης αλληλεπίδρασης. Οι άνθρωποι *εμπλέκονται*, με πάθος ή χωρίς, στα γεγονότα γύρω τους. Οι ίδιοι και οι αποδόσεις τους, επηρεάζουν και επηρεάζονται από τους άλλους και τα γεγονότα. Συχνά κάνουν αποδόσεις αιτίου που είναι αυτοεξυηρητικές, σχεδιασμένες, συνειδητά ή μη, για να ενισχύσουν την εκτίμησή τους, στα ίδια τους τα μάτια και στα μάτια των άλλων. Οι μεροληψίες αυτοεξυπηρέτησης παίρνουν αρκετές μορφές, μερικές εκ των οποίων θα περιγράψουμε στην παρούσα ενότητα.

Η επίδραση ψευδοσυναίνεσης

Η τάση των ανθρώπων να υπερεκτιμούν πόσο

κοινές είναι οι πεποιθήσεις, γνώμες και στάσεις τους, είναι γνωστή ως επίδραση ψευδοσυναίνεσης (Ε.ΨΣ.), και έχει επισημανθεί εδώ και καιρό από την κοινωνική ψυχολογία. Ο Floyd Allport (1924), για παράδειγμα, μιλούσε για την πλάνη της καθολικότητας, εννοώντας ότι οι άνθρωποι συχνά θεωρούν ότι ο τρόπος με τον οποίο αντιδρούν σε μια συγκεκριμένη κατάσταση, είναι ο ίδιος με τον οποίο θα αντιδρούσαν και οι άλλοι. Αλλά, μόνο μετά τη δημοσίευση των μελετών των Ross, Greene και House (1977) έφτασε η καίρια εκείνη στιγμή για την ώθηση του ενδιαφέροντος και της έρευνας γύρω από την επίδραση ψευδοσυναίνεσης.

Στην πιο ακαταμάχητα πειστική από τις τρεις μελέτες που αναφέρουν οι Ross, Greene και House (1977), ρώτησαν περαστικούς στην πανεπιστημιούπολη του Stanford, εάν θα συμφωνούσαν να περιφέρονται στην πανεπιστημιούπολη για μισή ώρα, φορώντας μπρος-πίσω, δύο ολόσωμες διαφημιστικές πινακίδες (είδος διαφήμισης γνωστής ως πινακίδα-σάντουιτς), οι οποίες θα προέτρεπαν όσους τις έβλεπαν με τη φράση «Φάτε στου Joe». Από τα 80 υποκείμενα που ρωτήθηκαν, τα 48 συμφώνησαν να το κάνουν και 32 αρνήθηκαν. Κατόπιν, ζητήθηκε από όλα τα υποκείμενα να υπολογίσουν τι ποσοστό άλλων ανθρώπων θα έπαιρνε την ίδια απόφαση που μόλις πήραν εκείνοι. Τα αποτελέσματα μας έδωσαν μια αποκαλυπτική συμμετρία μεταξύ εκείνων που θα φορούσαν και εκείνων που δεν θα φορούσαν την πινακίδα σάντουιτς. Όσοι αρνήθηκαν, νόμιζαν, κατά μέσο όρο, ότι τα δύο τρίτα όλων των άλλων, θα αρνούνταν επίσης. Ομοίως, όσοι συγκατατέθηκαν, επίσης νόμιζαν, κατά μέσο όρο, ότι περίπου τα δύο τρίτα (62 τοις εκατό) όλων των άλλων ανθρώπων, θα συμφωνούσαν. Ζητήθηκε ακόμη από τα υποκείμενα να συνάγουν χαρακτηριστικά προσωπικότητας για κάποιο άλλο φανταστικό άτομο που συμφώνησε να φορέσει την πινακίδα, και για κάποιο άλλο που αρνήθηκε να τη φορέσει. Τα μεν υποκείμενα που δέχτηκαν να φορέσουν την πινακίδα, προέβησαν σε ισχυρότερες συναγωγές για τους

φανταστικούς άλλους που αρνήθηκαν, τα δε υποκείμενα που αρνήθηκαν να φορέσουν την πινακίδα, προέβησαν σε ισχυρότερες συναγωγές για το φανταστικό άλλο που συμφώνησε. Κατά συνέπεια, τηρώντας τη θεωρία των Jones και Davis για τις αντιστοιχίες επαγωγής, συμπεριφορές που είναι αντι-κανονιστικές, - υπό την έννοια ότι για τους παρατηρητές δεν είναι εκείνες τις οποίες θα περίμεναν τους περισσότερους ανθρώπους να κάνουν στην ίδια κατάσταση - οδηγούν σε ισχυρότερες συναγωγές χαρακτηριστικών προσωπικότητας για το δράστη.

Αρκετά υπολογίσιμο σώμα στοιχείων καταδεικνύει, ότι, σε θέματα γνώμης, υπερεκτιμούμε το πόσο κοινή είναι η θέση μας (Marks και Miller, 1987· Mullen και Goethals, 1990). Οι Marks και Miller (1987) περιγράφουν τέσσερις μηχανισμούς που ενδέχεται να εξηγούν την ΕΨΣ. Οι πρώτοι δύο μηχανισμοί μοιάζουν μεταξύ τους και είναι αμφότεροι βαρέως γνωστικοί. Ένα επιχείρημα βασισμένο στη *διαθεσιμότητα* μνημονικών πληροφοριών (για παράδειγμα, Ross, 1977· Tversky και Kahneman, 1973), προτείνει ότι οι αναμνήσεις των αλληλεπιδράσεων μας, με όμοιους μας άλλους ή με άλλους που συμφωνούν μαζί μας, είναι ευχερέστερα προσπελάσιμες από τη μνήμη, απ' ότι περιπτώσεις αλληλεπιδράσεων με άλλους ανόμοιους μας ή άλλους που διαφωνούν μαζί μας. Κατά συνέπεια, όταν καλούμαστε να εκτιμήσουμε πόσο κοινές είναι οι γνώμες μας, οι περιπτώσεις ομοιότητας και συμφωνίας ζυγίζονται δυσανάλογα κατά τους νοητικούς υπολογισμούς, οδηγώντας μας να υπερεκτιμούμε το κοινό των γνώμών μας. Συγγενής προς την εξήγηση αυτή είναι η δεύτερη, που στηρίζεται στην έννοια της προφάνειας. Η προφάνεια αναφέρεται στο βαθμό που ένα ερέθισμα, ή ένα αντικείμενο αναφοράς στην περιβάλλουσα κατάσταση, ξεχωρίζει από άλλα ερεθίσματα, ή από άλλες πτυχές της κατάστασης. Η εξήγηση προφάνειας της Ε.ΨΣ. θεωρεί ως αξίωμα ότι όταν εστιάζουμε στη δική μας θέση ή γνώμη, άλλες θέσεις ή γνώμες αναγκαστικά εκτοπίζονται στο παρασκήνιο της προσοχής μας και

επομένως λαμβάνονται λιγότερο υπόψη όταν διαμορφώνουμε εκτίμηση του πόσο κοινή είναι η γνώμη μας.

Αμφότερες οι εξηγήσεις, της διαθεσιμότητας και προφάνειας, προσφεύγουν στην έννοια των στρεβλώσεων ή μεροληψιών κατά την γνωστική επεξεργασία πληροφοριών, για να κατανοήσουν την Ε.ΨΣ.. Η τρίτη εξήγηση είναι το ίδιο γνωστική, αλλά προτείνει ότι η Ε.ΨΣ. είναι ορθολογική μάλλον παρά μεροληπτική έκβαση της επεξεργασίας πληροφοριών. Κατά την εξήγηση αυτή, η Ε.ΨΣ. δεν είναι παρά μία ακόμη έκφανση της διαφορικής επίδρασης δράστη-παρατηρητή. Εάν όντως, οι δράστες έχουν την τάση να αποδίδουν τη συμπεριφορά τους σε καταστασιακούς παράγοντες, τότε είναι αρκετά λογικό να αναμένουν ευρεία συναίνεση ως προς τη συμπεριφορά, αφού και οι άλλοι υπόκεινται στις ίδιες καταστασιακές δυνάμεις.

Τέλος, η τέταρτη εξήγηση της Ε.ΨΣ. ξεφεύγει εντελώς από τους γνωστικούς μηχανισμούς, εστιάζοντας αντ' αυτών, στα κίνητρα και την αυτοεκτίμηση. Σύμφωνα με την εν λόγω επιχειρηματολογία, έχει μεγάλη ψυχολογική αξία να πιστεύει κανείς ότι οι γνώμες του είναι κοινές. Η κοινωνική συναίνεση σε τέτοια θέματα στηρίζει κοινωνικά και προσδίδει εγκυρότητα. Ενώ στην ενάντια περίπτωση, με το να πιστεύει κανείς ότι οι γνώμες του είναι σπάνιες ή αποκλίνουσες, καταβάλλει ψυχολογικό κόστος.

Οι Marks και Miller (1987) ανασκοπούν την εμπειρική στήριξη κάθε μιας εκ των τεσσάρων εξηγήσεων της Ε.ΨΣ., σε πάνω από 45 μελέτες. Παρόλον ότι καταλήγουν πως υπάρχουν κάποιες ενδείξεις υποστηρικτικές κάθε μιας εξήγησης, και ότι οι τέσσερις μηχανισμοί ίσως όλοι λειτουργούν, υπό διαφορετικές όμως συνθήκες ο καθένας, εν τέλει κλίνουν προς τους δύο γνωστικούς μηχανισμούς, της διαθεσιμότητας και της προφάνειας, ευνοώντας τους έναντι των άλλων. Κατά τη γνώμη μας, κακώς δίδεται έμφαση στους δύο μηχανισμούς. Αντ' αυτής, προτείνουμε

μία εξήγηση βασισμένη στα κίνητρα, ως πειστικότερη, πιο κοινωνική, θεωρητικά δε περιεκτικότερη, απλή και κομψή. Όπως θα δούμε, η διαθεσιμότητα και η προφάνεια δεν δύνανται ταυτόχρονα να εξηγούν τις επιδράσεις ψευδοσυναίνεσης και ψευδομοναδικότητας. Δύναται όμως η κοινωνική εξήγηση των κινήτρων. Μία εξήγηση στηριγμένη στα κίνητρα, για δύο συγγενή φαινόμενα είναι καλύτερη από δύο γνωστικές. Εκτός του ότι ικανοποιεί την αρχή της λεπίδας του Occam, ο μηχανισμός κινήτρων που εμπλέκει, εμπίπτει στη θεωρία της κοινωνικής σύγκρισης.

Η επίδραση ψευδομοναδικότητας Εάν υπερεκτιμάμε τη συχνότητα εμφάνισης των γνώμων μας στον πληθυσμό, κατά τον ίδιο τρόπο υποεκτιμάμε το πόσο κοινές είναι οι ικανότητές μας. Αυτή είναι η *επίδραση της ψευδομοναδικότητας* (Ε.ΨΜ.). Απ' ότι φαίνεται, μας αρέσει να πιστεύουμε ότι οι ικανότητές μας είναι μοναδικές και οι γνώμες μας κοινές (Marks, 1984). Η αντίληψη της μοναδικότητας ωστόσο, δεν περιορίζεται μόνο στις κρίσεις των ικανοτήτων μας. Σε οιαδήποτε σχεδόν διάσταση κυμαινόμενη διπολικά μεταξύ «καλού» και «κακού», τείνουμε να βλέπουμε ότι ο εαυτός μας βρίσκεται πλησιέστερα στον «καλό» πόλο, από ότι βρίσκονται οι περισσότερους άλλοι άνθρωποι. Ας δούμε μερικά παραδείγματα. Ο Svenson (1981) έδειξε ότι οι πλείστοι των οδηγών νομίζουν πως οδηγούν με περισσότερη ασφάλεια και ότι είναι πιο ικανοί από τους περισσότερους άλλους. Αυτό μάλιστα ισχύει ακόμα και μεταξύ οδηγών που νοσηλεύονται μετά από αυτοκινητικό ατύχημα (Preston και Harris, 1965). Ο Weinstein (1980) διαπίστωσε ότι οι τα υποκείμενα ήταν εξωπραγματικά αισιοδοξία για το τι τους επεφύλασσε η ζωή: πίστευαν ότι, είχαν πολύ περισσότερες πιθανότητες, από το μέσο όρο, να βιώσουν πολλά και ποικίλα θετικά γεγονότα (να τους αρέσει η δουλειά τους, να εξασφαλίσουν εργασία υψηλών αποδοχών, να ζήσουν μετά τα 80, κ.ο.κ.) και πολύ λιγότερες πιθανότητες, από το

μέσο όρο, να υποφέρουν από πολλά και ποικίλα αρνητικά γεγονότα (να έχουν πρόβλημα αλκοολισμού, να χωρίσουν, να πάθουν έμφραγμα καρδιάς πριν τα 40, να κολλήσουν αφροδίσια νοσήματα, να είναι στείροι, κ.ο.κ). Οι Headey και Wearing (1987) βρήκαν ότι το 86 τοις εκατό ενός δείγματος Αυστραλών εργαζομένων, πιστεύουν ότι εργάζονται καλύτερα από το μέσο όρο, και μόνο το 1 τοις εκατό θεωρούν ότι είναι χειρότεροι από το μέσο εργαζόμενο. Οι Ross και Sicolý (1979), σε σειρά πειραμάτων, διαπίστωσαν βάσει συνεπών στοιχείων, από φυσικές ομάδες συζήτησης, παντρεμένα ζευγάρια, ομάδες καλαθοσφαίρισης αλλά και από εργαστηριακές ομάδες, ότι τα άτομα που εργάζονται μαζί με άλλους σε ομάδα, διεκδικούν περισσότερη ευθύνη για ένα ομαδικό προϊόν απ' εκείνη που τους αποδίδουν οι άλλοι. Η μεροληψία αυτή μειωνόταν μεν, όταν το προϊόν της ομάδας αξιολογούταν αρνητικά, αλλά παρέμενε.

Όπως η επίδραση της ψευδοσυναίνεσης, η ψευδομοναδικότητα φαίνεται πως είναι σταθερό, πλατιά διαδεδομένο και καλώς τεκμηριωμένο φαινόμενο. Το ερώτημα, ασφαλώς είναι, γιατί συμβαίνει; Μπορούν να τεθούν προς διαπραγμάτευση δύο γενικές εξηγήσεις και οι δυο αποτελούν επίσης εξηγήσεις για την επίδραση ψευδοσυναίνεσης. Η πρώτη είναι γνωστική και εστιάζει στη διαθεσιμότητα και την προφάνεια που έχουν ορισμένα είδη πληροφοριών η δεύτερη ανάγεται στα κίνητρα, και χρησιμοποιεί την έννοια της αυτοεκτίμησης και του τρόπου με τον οποίο ενισχύεται και διατηρείται μέσω των κοινωνικών συγκρίσεων του εαυτού με τους άλλους.

Οι Ross και Sicolý (1979) συμπεραίνουν, μετά από τα πέντε πειράματά τους, ότι η γνωστική εξήγηση που στηρίζεται στη διαφορετική διαθεσιμότητα πληροφοριών ή στην επιλεκτική ανάκτηση πληροφοριών από τη μνήμη, υποστηρίζεται σθεναρότατα από τα δεδομένα τους. Διατείνονται ότι όταν ένα άτομο εργάζεται μαζί με άλλους για

να παράγει κάποιο κοινό προϊόν και κατόπιν καλείται να εκτιμήσει τη συμβολή του/της σ' αυτό, θα επιχειρήσει να ανακαλέσει τις συνεισφορές που έκανε κάθε μέλος της ομάδας. Οι αναμνήσεις, εν τούτοις, ενός εκάστου μέλους, για τις προσπάθειες της ομάδας, θα είναι μεροληπτικές, κατά τρόπο ώστε να ανακαλείται μεγαλύτερη αναλογία από τις προσωπικές του προσπάθειες σε σχέση με τις προσπάθειες των άλλων μελών. Τούτο συμβαίνει διότι οι προσπάθειές ενός εκάστου, είναι γνωστικά πιο διαθέσιμες στη μνήμη· είναι ευκολότερο να ανακληθούν. Τον ίδιο μηχανισμό ευνοούν οι Marks και Miller (1987) ως εξήγηση του φαινομένου της ψευδοσυναίνεσης.

Η δεύτερη εξήγηση προτείνει ότι οι άνθρωποι επιλεκτικά κωδικοποιούν και ανακτούν πληροφορίες, επειδή οι πληροφορίες που προτιμώνται δι' αυτού του τρόπου, ενισχύουν την αυτοεκτίμησή τους και όχι επειδή υπεισέρχεται κάποιος άλλος, γνωστικός μηχανισμός. Προς απόδειξη του ισχυρισμού, οι Ross και Sicoly (1979) προσφέρουν στοιχεία από το δεύτερο πείραμά τους, το οποίο έδειξε ότι τα υποκείμενα απέδωσαν στον εαυτό τους μεγαλύτερο αναλογικά μέρος από τις δηλώσεις προηγούμενης δυαδικής αλληλεπίδρασης που οδηγούσε στην επιτυχία της δυάδας, παρά στην αποτυχία της. Ωστόσο, τα στοιχεία αυτά δύσκολα στέκουν ως ισχυρή απόδειξη. Άλλωστε, στο τρίτο τους πείραμα, τα υποκείμενα (παίκτες καλαθοσφαίρισης) δεν διέφεραν στις εκτιμήσεις τους για το ποια ήταν «τα κρίσιμα γυρίσματα της μπαλιάς», ανάλογα με το αν η ομάδα τους είχε κερδίσει ή χάσει, όπως θα περίμενε κανείς να συμβεί αν ίσχυε η εξήγηση που βασίζεται στα κίνητρα. Για ισχυρότερες αποδείξεις, πρέπει να στραφούμε στην σχετικά πιο πρόσφατη δουλειά του George Goethals και των συνεργατών του, για την «μεροληψία μοναδικότητας», όπως την αποκάλεσαν.

Η *μεροληψία μοναδικότητας* αναφέρεται στην «τάση των ανθρώπων να

υποεκτιμούν την αναλογία ανθρώπων που μπορούν ή θέλουν να προβούν σε κοινωνικά επιθυμητές ενέργειες» (Goethals, Messick και Allison, 1991, σελ.149). Σχετίζεται στενά με το φαινόμενο ψευδοσυναίνεσης, αλλά διαφέρει ως προς τον ορισμό «χειρισμού», που υπαγορεύει η ερευνητική μεθοδολογική προσέγγιση. Σε πολλές μελέτες με διαφορετικούς τύπους υποκειμένων, η μεροληψία μοναδικότητας βρέθηκε να είναι τόσο διαδεδομένη και γενική, όσο οι επιδράσεις της ψευδοσυναίνεσης και της ψευδομοναδικότητας, και, το κυριότερο, το μέγεθος της μεροληψίας αυτής συσχετίζεται θετικά με την αυτοεκτίμηση. Η αυτοεκτίμηση δεν συσχετίζεται με την πραγματική θέση των ατόμων ως προς μια οποιαδήποτε διάσταση, αλλά μάλλον, με τη διαφορά που εκτιμάται ότι υπάρχει ανάμεσα στη θέση του εαυτού και των άλλων ως προς τη διάσταση.

Για να εξηγήσουν τη μεροληψία μοναδικότητας, οι Goethals et al. (1991), αντλούν από, και επεξεργάζονται, τη θεωρία της κοινωνικής σύγκρισης του Festinger (1954), στην οποία αφιερώνουμε περισσότερη προσοχή στο Κεφάλαιο 5, για την κοινωνική ταυτότητα. Επί του παρόντος, ας ειπωθεί συνοπτικά ότι η θεωρία της κοινωνικής σύγκρισης του Festinger, προτείνει ότι όλοι οι άνθρωποι επιχειρούν να αξιολογήσουν τις ικανότητες και τις επιδόσεις τους, τις πεποιθήσεις και γνώμες τους. Ορισμένα ανθρώπινα χαρακτηριστικά είναι εύκολο να αξιολογηθούν συγκρινόμενα με αντικειμενικά και φυσικά μέτρα και σταθμά, για άλλα όμως δεν υπάρχουν τέτοια μέτρα προκειμένου να γίνουν αξιολογήσεις. Ο Festinger πρότεινε ότι ελλείπει τέτοιων μέτρων και σταθμών, οι άνθρωποι αξιολογούν τις ικανότητες και τις γνώμες τους, μέσω της κοινωνικής σύγκρισης με σχετικούς άλλους. Στην περίπτωση των ικανοτήτων, ο Festinger πρότεινε ότι υπάρχει καθολική ορμή σύγκρισης «προς τα άνω», κατά τρόπο ώστε ως μέτρο σύγκρισης να επιλέγονται οριακά ικανότεροι άλλοι. Στην περίπτωση των γνώμων, ωστόσο, δεν έχει κανένα νόημα να θεωρούμε τη γνώμη

του ενός ατόμου σαν καλύτερη από τη γνώμη ενός άλλου, και, ως εκ τούτου, οι προοριζόμενοι για μέτρο σύγκρισης άλλοι, επιλέγονται σύμφωνα με κριτήρια όπως ο βαθμός ομοιότητάς τους με τον συγκρίνοντα. Το κεντρικό κίνητρο που υποβόσκει σε όλες τις κοινωνικές συγκρίσεις, κατά τον Festinger, είναι η επιθυμία και ανάγκη να αξιολογηθούν οι ικανότητες και οι γνώμες του ατόμου επακριβώς, χάριν σωστής αυτοαξιολογήσεως. Όμως, εάν όντως κάναμε κοινωνικές συγκρίσεις με τον τρόπο που λέει ο Festinger, ιδιαίτερα όποτε αξιολογούμε τις ικανότητές μας, από την σύγκριση θα εξερχόμασταν πάντα χειρότεροι σε σχέση με το προς σύγκριση άτομο. Τεράστια όμως βιβλιογραφία, με θέμα την αυτοεκτίμηση, μας λειπει πως τέτοια συμπεριφορά είναι απίθανη. Άλλοι θεωρητικοί της κοινωνικής σύγκρισης το έχουν αναγνωρίσει, (για παράδειγμα, Hakmiller, 1966· Wills, 1981), και έχουν προσαρμόσει τη θεωρία της κοινωνικής σύγκρισης προκειμένου να λαβαίνει υπόψη τις συγκρίσεις «προς τα κάτω», με άλλους λιγότερο ικανούς.

Οι Goethals et al. (1991) διακρίνουν μεταξύ ρεαλιστικής και δημιουργικής κοινωνικής σύγκρισεως. Το κίνητρο που υποβόσκει της ρεαλιστικής κοινωνικής σύγκρισεως είναι η ακριβής αυτοαξιολόγηση, και αυτού του είδους τη σύγκριση περιγράφει η αρχική θεωρία του Festinger. Οι δημιουργικές κοινωνικές συγκρίσεις, από την άλλη πλευρά, άγονται από κίνητρο αυτοενίσχυσης. Αυτού του είδους οι συγκρίσεις έχουν το χαρακτήρα εννοιολογικής κατασκευής ή χάλκευσης της κοινωνικής πραγματικότητας. Ο χρησιμοποιούμενος προς σύγκριση άλλος, δεν είναι απτό πρόσωπο, ούτε καθορισμένο, πραγματικό μέτρο, όπως κατά τη ρεαλιστική κοινωνική σύγκριση, αλλά μάλλον ένας φανταστικός, γενικευμένος άλλος ή κατανομή άλλων. Εφαρμόζοντας την αρχή της κοινωνικής εννοιολογικής κατασκευής στην επίδραση ψευδοσυναίνεσης και στη μεροληψία μοναδικότητας, εύκολα καταλαβαίνουμε πώς τα δυο αυτά φαινόμενα αποτελούν τη συνέπεια μιας

κατασκευασμένης κοινωνικής πραγματικότητας, επινοημένης ούτως ώστε ο εαυτός να κατέχει σχετικά καλή κοινωνική θέση και αυτή η σχετικά καλή τοποθέτηση του εαυτού και του κατασκευασμένου, γενικευμένου άλλου, να υπηρετεί ένα κίνητρο αυτοενίσχυσης.

Χωρίς καμία αμφιβολία, γνωστικοί μηχανισμοί, όπως η διαθεσιμότητα και διεργασίες κινήτρων όπως η ορμή για αυτοενίσχυση υποβόσκουν των επιδράσεων της ψευδοσυναίνεσης και ψευδομοναδικότητας. Δεν είναι λογικό, γνωστικοί μηχανισμοί να λειτουργούν χωρίς ενεργοποιό ή κινητήριο δύναμη να τους ωθεί. Αλλά ούτε είναι λογικό, να επιχειρείται να περιγραφεί και εξηγηθεί η φαινοτυπική έκφραση πληροφοριακών μεροληψιών και στρεβλώσεων, από ένα κίνητρο αυτοενίσχυσης.

Οι αποδόσεις για την επιτυχία και την αποτυχία είναι κοινότατο το φαινόμενο οι άνθρωποι να δέχονται τα εύσημα της επιτυχίας και να αρνούνται την ευθύνη της αποτυχίας. Το διαπράττουν οι φοιτητές όποτε περνούν ή αποτυχαίνουν σε ένα μάθημα, οι αθλητές όποτε κερδίζουν ή χάνουν σε μια διοργάνωση, ακόμα και οι πανεπιστημιακοί, όποτε μια εργασία τους γίνεται δεκτή για δημοσίευση ή απορρίπτεται (Wiley, Crittenden και Birg, 1979). Αν και η ισχύς της επίδρασης ποικίλλει από πολιτισμό σε πολιτισμό, η ασυμμετρία απόδοσης αιτίου μετά από επιτυχία ή αποτυχία, έχει παρατηρηθεί σε πολλά σημεία της υδρογείου (Fletcher και Ward, 1988; Kashima και Triandis, 1986; Zuckerman, 1979).

Για μια ακόμη φορά, εξηγήσεις γνωστικές ή εξηγήσεις βασισμένες σε κίνητρα, υιοθετήθηκαν ευρέως για να κατανοηθεί η ασυμμετρία αυτή στην απόδοση αιτίου. Ο Weary (1981), για παράδειγμα, πρότεινε ότι η εστίαση της προσοχής στον εαυτό ή η απο-εστίασή της απ' αυτόν (Duval και Wicklund, 1973), και η διαθεσιμότητα πληροφοριών, ενδέχεται να αποτελούν τους δύο γνωστικούς

μηχανισμούς που εμπλέκονται στο φαινόμενο. Ωστόσο, οι περισσότεροι ερευνητές πρεσβεύουν μια εξήγηση κινήτρων, σύμφωνη με την σχεδόν αυταπόδεικτη εξήγηση της κοινής λογικής - οι άνθρωποι δέχονται την αναγνώριση για την επιτυχία και αποποιούνται την ευθύνη για την αποτυχία, γιατί έτσι κάνοντας νιώθουν καλά και φαίνονται καλοί· εξυπηρετείται το κίνητρο αυτοενίσχυσης. Για παράδειγμα, η Miller (1976) έδειξε ότι η ασυμμετρία στην απόδοση αιτίου επιτονίζεται – γίνεται δηλαδή μεγαλύτερη - όταν η δοκιμασία στην οποία επιτυγχάνουν ή αποτυγχάνουν τα υποκείμενα είναι σημαντική. Παρομοίως, οι Schlenker και Miller (1977) έδειξαν, ότι ο εγωκεντρισμός κατά την απόδοση αιτίου μεταξύ των μελών της πλειονότητας και της μειονότητας ομάδων, που επιτύγχαναν ή αποτύγχαναν, μπορούσε να εξηγηθεί με βάση την αυτοενίσχυση και όχι τις μεροληψίες επεξεργασίας πληροφοριών.

Η εγωκεντρική απόδοση αιτίου όχι μόνο διογκώνει την αυτοεκτίμηση, αλλά και επηρεάζει τις εντυπώσεις που έχουν οι άλλοι για το άτομο που κάνει την απόδοση. Οι ενδείξεις για την δεύτερη αυτή επίδραση μάλιστα, είναι σαφέστερες απ' τις ενδείξεις για την πρώτη. Σχεδόν σε κάθε περίπτωση, οι Schlenker και Leacy (1982) έδειξαν ότι θετικότερη εντύπωση δημιουργούσαν στα ακροατήρια όσοι δράστες έκαναν «ακριβείς» αποδόσεις αιτίου για την επιτυχία τους, ότι πιο αρεστοί, ήταν δράστες που πρόβαλαν μικρές αξιώσεις για την αναγνώριση της ανώτερης επίδοσής τους παρά δράστες ίδιας επίδοσης που καυχόνταν αποκάλυπτα, και ότι, τα ακροατήρια αντιπαθούσαν όσους δράστες προέβλεπαν πως δεν θα τα κατάφερναν καλά, ακόμα και όταν η πρόβλεψή τους αποδεικνυόταν ακριβής. Είναι σαφές, ότι διαφορετικά πρότυπα απόδοσης αιτίου, μετά από επιτυχία ή αποτυχία δημιουργούν διαφορετικές εντυπώσεις στο κοινό: μερικά είδη αποδόσεων αιτίου φαίνεται πως όντως δημιουργούν καλή εικόνα για το δράστη. Εάν επίσης κάνουν και τον δράστη να νιώθει καλά, είναι ένα άλλο θέμα.

Κεντρική θέση σε οποιαδήποτε εξήγηση αυτοενίσχυσης μεροληπιών απόδοσης αιτίου, πρέπει να κατέχουν οι προβλέψεις, ότι η αυτοενίσχυση θα αυξηθεί μετά από απόδοση αιτίου αυτοεξυπηρέτησης (εσωτερική απόδοση για την επιτυχία ή εξωτερική απόδοση για την αποτυχία) και η αυτοεκτίμηση θα μειωθεί μετά από απόδοση αιτίου αποδοκιμασίας του εαυτού (εξωτερική απόδοση για την επιτυχία ή εσωτερική απόδοση για την αποτυχία). Υπάρχουν ισχυρά στοιχεία (Maracek και Metee, 1977· Shrauger, 1975) ότι όσοι έχουν χρόνια υψηλή αυτοεκτίμηση, κάνουν περισσότερες αποδόσεις αυτοεξυπηρέτησης, απ' όσους έχουν χρόνια χαμηλή αυτοεκτίμηση, οι οποίοι έχουν την τάση να κάνουν περισσότερες αποδόσεις αποδοκιμασίας του εαυτού. Πρόκειται για σημαντικό εύρημα με κλινικές συνέπειες για την αιτιολογία και την αντιμετώπιση της κατάθλιψης. Ωστόσο, το εύρημα δεν ισοδυναμεί ακριβώς με απόδειξη ότι οι αλλαγές αυτοεκτίμησης έπονται συγκεκριμένων αποδόσεων αιτίου, πράγμα που γενικά αποτελεί την καρδιά των εξηγήσεων αυτοενίσχυσης.

Η απουσία μελετών που να τεκμηριώνουν τις επιδράσεις της απόδοσης αιτίου στην αυτοεκτίμηση προκαλεί απορία, ίσως δε οφείλεται σε δύο παράγοντες. Πρώτον, πολλοί ερευνητές μοιάζει να δέχονται τέτοιες επιδράσεις ως προφανείς, που άρα δεν χρειάζονται εμπειρική επαλήθευση ή επιλάθευση. Δεύτερον, είναι μεθοδολογικά δύσκολο να σχεδιαστεί πείραμα για τον εμπειρικό έλεγχο της υπόθεσης αυτής χωρίς τη συνύπαρξη αδιαχώριστων μεταβλητών. Μια καθαρά πειραματική διερεύνηση θα απαιτούσε από τον πειραματιστή, να αναθέσει υποκείμενα τυχαία ή σε μία εσωτερική ή σε μία εξωτερική συνθήκη απόδοσης αιτίου, οι οποίες θα έπονταν ή μιας επιτυχίας ή μιας αποτυχίας, και να παρατηρήσει τις ακολουθούσες επιδράσεις στην αυτοεκτίμηση. Αλλά τα υποκείμενα κάνουν τις δικές τους αποδόσεις αιτίου· είναι αδύνατον να τοποθετηθούν σε μια συνθήκη εσωτερικής ή εξωτερικής απόδοσης

αιτίου, με τον ίδιο τρόπο που τοποθετούνται σε συνθήκη επιτυχίας ή αποτυχίας. Άρα, δεν μπορεί να ελεγχθεί η κατεύθυνση των αποδόσεων αιτίου πειραματικά. Μπορεί μόνο να διερευνηθεί επιτρέποντας στα υποκείμενα να κάνουν τις δικές τους αποδόσεις. Αλλά, επιτρέποντάς το, αυτομάτως εισάγεται, μία αδιαχώριστη μεταβλητή. Η κατεύθυνση της απόδοσης αιτίου των υποκειμένων, δεν μπορεί να διαχωριστεί από την προϋπάρχουσα αυτοεκτίμησή τους, εφόσον γνωρίζουμε πως άτομα χρόνιας υψηλής αυτοεκτίμησης δέχονται τα εύσημα της επιτυχίας αποποιούμενα τη μομφή της αποτυχίας, και άτομα χρόνιας χαμηλής αυτοεκτίμησης τείνουν να κάνουν το αντίθετο. Και ποιος τάχα μπορεί να ξέρει αν το ύφος αυτό στην απόδοση αιτίου είναι που προκαλεί ή που αντανακλά τις διαφορές στη χρόνια αυτοεκτίμηση. Δεν υπάρχει επομένως άμεσος τρόπος ελέγχου της κεντρικής υπόθεσης που υπεισέρχεται στην εξήγηση αυτοενίσχυσης. Μολαταύτα, θα ήταν πολύτιμες οι έμμεσες ενδείξεις που μπορούν να προκύψουν από την ιχνηλάτηση των αλλαγών που επέρχονται στην αυτοεκτίμηση μετά από συγκεκριμένους τύπους απόδοσης, διαχωρισμένους ίσως από την προϋπάρχουσα χρόνια αυτοεκτίμηση των υποκειμένων.

Η κατάθλιψη Στην εξήγηση των μεροληψιών απόδοσης με βάση την αυτοενίσχυση, σιωπηρά υπονοείται πως είναι κανονικό, λειτουργικό και βιολογικά προσαρμοστικό, να γίνονται τέτοιες μεροληπτικές αποδόσεις γιατί βοηθούν στη δημιουργία και διατήρηση θετικής αυτοεκτίμησης. Προϋποτίθεται ότι η θετική αυτοεκτίμηση ή αξιολόγηση του εαυτού, είναι κάτι αγαθό και ότι η αρνητική αυτοεκτίμηση είναι κάτι κακό, ανώμαλο, δυσλειτουργικό και δυσπροσαρμοστικό. Μία από τις σοβαρές συνέπειες της χρόνιας χαμηλής αυτοεκτίμησης μπορεί να είναι η κατάθλιψη. Ένα από τα ποικίλα χαρακτηριστικά της κατάθλιψης είναι και η αυτοεκτίμηση αυτού του

είδους. Η κατάθλιψη ξεπερνά το απλό αίσθημα έλλειψης διάθεσης ή μελαγχολίας που συμβαίνει σχεδόν σε όλους μας κάποια στιγμή. Στην αυστηρή ή κλινική της μορφή, χαρακτηρίζεται από απάθεια, απόγνωση, αβοηθησία κι ανημποριά, διαταραγμένο ύπνο και μειωμένη όρεξη. Μπορεί να διαρκέσει πολύ χρόνο.

Αρκετοί θεωρητικοί της απόδοσης αιτίου έχουν εφαρμόσει τις αρχές της, στην κατανόηση της κατάθλιψης, είτε της σοβαρής είτε της ήπιας (για παράδειγμα, Abramson, Seligman και Teasdale, 1978· Kuiper, 1975· Lewinsohn, Mischel, Chaplin και Barton, 1980· Peterson και Seligman, 1984). Αναπτύχθηκε η αντίληψη ότι οι καταθλιπτικοί έχουν συγκεκριμένο ύψος απόδοσης αιτίου κατά το οποίο οι αποτυχίες και τα άλλα αρνητικά γεγονότα αποδίδονται σε εσωτερικά, σταθερά και σφαιρικά αίτια. Μεγάλο σώμα ερευνών έχει πλέον στέρεα εδραιώσει τη σύνδεση ύψους απόδοσης αιτίου και κατάθλιψης (Sweeney, Anderson και Bailey, 1986). Έχουν επινοηθεί προγράμματα επανεκπαίδευσης στην απόδοση αιτίου για τη χρήση των κλινικών παρεμβάσεις στους καταθλιπτικούς, κατά τα οποία τα άτομα διδάσκονται να κάνουν περισσότερες αυτοεξυπηρετικές αποδόσεις αιτίου για τις επιτυχίες και αποτυχίες τους (για παράδειγμα, Wilson και Linville, 1985).

Έχουν συλλεχτεί ορισμένα ενδιαφέροντα στοιχεία, ότι, σε σχέση με τα άτομα που έχουν υψηλή αυτοεκτίμηση ή δεν έχουν κατάθλιψη, όσοι έχουν χαμηλή αυτοεκτίμηση ή κατάθλιψη, κάνουν πιο ρεαλιστικές αποδόσεις αιτίου για τις επιδόσεις τους. Παραδείγματος χάριν, οι Lewinsohn et al. (1980) συνέλεξαν δύο σύνολα βαθμολογήσεων κοινωνικής επάρκειας: από άτομα για τους εαυτούς τους και, για τα συγκεκριμένα άτομα από άλλους. Συνελέγησαν βαθμολογήσεις από, και για, τρεις διαφορετικές ομάδες ανθρώπων: καταθλιπτικούς (οι οποίοι, την περίοδο εκείνη βρίσκονταν σε κλινική θεραπεία για την κατάθλιψή τους), μια ψυχιατρική ομάδα ελέγχου (με ποικίλα προβλήματα, χωρίς όμως κανείς να έχει κατάθλιψη) και

μια φυσιολογική (δηλαδή, μη-κλινική) ομάδα ελέγχου. Τα υποκείμενα συναντήθηκαν για μια ομαδική συνεδρία. Κάθε ομάδα είχε (συνήθως) έξι μέλη, και πάντα έναν τουλάχιστον εκπρόσωπο από κάθε πειραματική συνθήκη. Κατά τη διάρκεια των συνεδριών της ομάδας, τα υποκείμενα βαθμολόγησαν τον εαυτό τους και τους άλλους, σε 17 διαφορετικές διαστάσεις κοινωνικής επάρκειας (για παράδειγμα, φιλικός, θετικός ή με αυτοπεποίθηση, θερμός, λογικός, έμπιστος). Κατ' αρχάς, οι καταθλιπτικοί βαθμολόγησαν τον εαυτό πιο χαμηλά σε κάθε διάσταση από ότι βαθμολόγησαν τους άλλους, οι δε άλλοι, συμφώνησαν με αυτήν τη σχετική τοποθέτηση. Κατά τη διάρκεια του πειράματος βελτιώθηκε η αυτοεικόνα των καταθλιπτικών, θεωρητικά, λόγω της θεραπείας που λάμβαναν. Οι καταθλιπτικοί ήταν πιο ακριβείς ή ρεαλιστές στις αυτοβαθμολογήσεις τους, από ότι ήταν είτε τα φυσιολογικά ή τα ψυχιατρικοί υποκείμενα ελέγχου – εφόσον βέβαια κριτήριο ακρίβειας ή ρεαλισμού, αποτελεί η συμφωνία των αυτο-βαθμολογήσεων για τον εαυτό, με τις βαθμολογήσεις των άλλων για τον εαυτό. Με άλλα λόγια, τα καταθλιπτικά υποκείμενα είδαν τους εαυτούς τους, όπως τους είδαν οι άλλοι. Από την άλλη πλευρά, τα μη-καταθλιπτικά υποκείμενα, είδαν τους εαυτούς τους ευνοϊκότερα από ότι τους είδαν οι άλλοι. Στη διάρκεια του πειράματος, με τη βελτίωση της αυτοεικόνας των καταθλιπτικών υποκειμένων, ελλαττώθηκε και ο ρεαλισμός της αυτοεικόνας τους. Οι Lewinsohn et al. (1980) προτείνουν ότι, τη φυσιολογική λειτουργία χαρακτηρίζει ψευδαίσθηση θερμής λάμψης, χάρη στην οποία «κάποιος βλέπει τον εαυτό θετικότερα απ' ότι τον βλέπουν οι άλλοι» (σελ. 210). Προσθέτουν δε, ότι η θερμή αυτή λάμψη ίσως γενικά να είναι, για τους πιο πολλούς ανθρώπους, λειτουργικά πλεονεκτική.

Αρχίσαμε αυτήν την ενότητα, με την αντίληψη ότι η εξήγηση των μεροληψιών στην απόδοση αιτίου βάσει της αυτοενίσχυσης, θέτει ως αξίωμα ότι οι

μεροληψίες αυτού του είδους είναι φυσιολογικές και σταθερές γιατί βοηθούν στη δημιουργία και διατήρηση θετικής αυτοεκτίμησης. Η έρευνα για την απόδοση αιτίου και την κατάθλιψη, υποστηρίζει το βασικό αυτό αξίωμα. Δείχνει επίσης ότι, οι μη-καταθλιπτικοί (δηλαδή, άνθρωποι με υψηλή αυτοεκτίμηση, με ή χωρίς κάποια κλινική ψυχασθένεια) μπορεί μεν να έχουν «μη ρεαλιστική» αντίληψη για τον εαυτό τους, συγκρινόμενοι με την αντίληψη των άλλων για αυτούς, αλλά αυτό δεν είναι παρά το μικρό ίσως μόνο τμήμα που καταβάλλουν για την εξασφάλιση μιας γενικά θετικής αίσθησης αυταξίας.

ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΩΝ ΘΕΩΡΙΩΝ ΑΠΟΔΟΣΗΣ ΑΙΤΙΟΥ

Καθ' όλη τη διάρκεια του κεφαλαίου κάναμε κριτικά σχόλια για τις θεωρίες απόδοσης αιτίου και τις επιδράσεις απόδοσης αιτίου, εδώ, τα επαναλαμβάνουμε εν συντομία. Πρώτον, οι ενδείξεις που υποστηρίζουν επιδράσεις απόδοσης αιτίου όπως η Δ.ΕΠ.Δ.Π. και το Θ.Σ.Α. δεν είναι τόσο ισχυρές ή σαφείς όσο γενικά θεωρείται. Δεύτερον, οι θεωρίες απόδοσης αιτίου διατυπώνονται σε ατομικό και διαπροσωπικό επίπεδο μόνον. Κατά συνέπεια, η θεωρία συμμεταβολής του Kelley, για παράδειγμα, εστιάζει στις νοητικές κρίσεις που τα άτομα κάνουν στις διαστάσεις της συνέπειας, της διακριτότητας και της συναίνεσης. Το μοντέλο αγνοεί ότι τα άτομα είναι δυνατόν να διαφέρουν στο πως κάνουν αποδόσεις. Επίσης, αγνοεί πως οι διαπροσωπικές σχέσεις, το θυμικό στοιχείο και η αξιολόγηση, η γλώσσα αιτιολόγησης, η δεσπόζουσα για το άτομο κοινωνική αναπαράσταση, οι σχετικές ομάδες που ο αποδίδων αίτιο είναι μέλος και το αντικείμενο της απόδοσης, όλα αυτά, μπορούν να επηρεάσουν τη διεργασία απόδοσης αιτίου. Το μοντέλο προϋποθέτει θεωρητικά, ότι το τάδε άτομο είναι αντικαταστάσιμο από οιοδήποτε δείνα, και ότι η διεργασία

απόδοσης αιτίου είναι καθολική. Τα σχόλια δεν περιορίζονται μόνο στο μοντέλο του Kelley, αλλά εξίσου εφαρμόζονται στο μοντέλο αντιστοιχιών επαγωγής των Jones και Davis και στην έρευνα που επιχειρεί να εξηγήσει φαινόμενα όπως το Θ.Σ.Α. και τη Δ.ΕΠ.Δ.Π.. Οι θεωρίες απόδοσης αιτίου είναι υπερβολικά ατομοκεντρικές και γνωστικές. Σύμφωνα με ορισμένες ενδείξεις, τα άτομα δεν είναι αλληλοαντικαταστάσιμα (για παράδειγμα, Block και Funder, 1986). Υπάρχουν επίσης σθεναρές ενδείξεις, ότι σε μη-δυτικούς πολιτισμούς, οι άνθρωποι, δεν αποδίδουν αίτιο με τους τρόπους που περιγράφουν οι κυρίαρχες θεωρίες απόδοσης. Ακόμη, ικανά στοιχεία δείχνουν ότι τα πρότυπα διομαδικών σχέσεων επηρεάζουν τις αποδόσεις αιτίου επιτυχίας και αποτυχίας καθώς επίσης και αυτές καθαυτές τις αποδόσεις αιτίου. Κατά άλλες ενδείξεις, η διεργασία αναζήτησης της αιτιακής κατανόησης του κόσμου είναι βαθιά ριζωμένη σε πολιτισμικές πρακτικές. Φαινόμενα δε, όπως το Θ.Σ.Α. και η Δ.ΕΠ.Δ.Π. περιορίζονται σε, και αποτελούν προϊόν της κυρίαρχης ιδεολογίας της ατομοκρατίας στις δυτικές κοινωνίες. Οι περιορισμοί της θεωρίας απόδοσης αιτίου αναπτύσσονται πληρέστερα σε επόμενα κεφάλαια: οι αποδόσεις αιτίου συνδέονται με την κοινωνικότερη έννοια των κοινωνικών αναπαραστάσεων στο Κεφάλαιο 8, οι δε επιδράσεις της ομάδας συζητούνται στο Κεφάλαιο 9.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Σε παρόν κεφάλαιο ανασκοπήσαμε πως οι μείζονες, κλασικοί θεωρητικοί της απόδοσης αιτίου, πρότειναν ότι οι άνθρωποι στις καθημερινές τους ζωές λειτουργούν σαν διαισθητικοί επιστήμονες που κατασκευάζουν άρρητες θεωρίες για την καθημερινή συμπεριφορά, αν ακολουθούν τις ιδέες του Heider, που δραστήρια επιμερίζουν την μεταβλητότητα της συμπεριφοράς σε κύριες επιδράσεις λόγω συνέπειας, συναίνεσης και διακριτότητας, αν δέχονται τον Kelley, ή που επιχειρούν να κάνουν την καλύτερη δυνατή προδιαθεσιακή συναγωγή από την ελεύθερη ή υπό περιορισμούς συμπεριφορά ενός δράστη, αν συντάσσονται με τον Jones. Η έρευνα

για τις μεροληψίες απόδοσης αιτίου δείχνει ακριβώς πόσο κακοί είμαστε σαν διαισθητικοί επιστήμονες, ιδίως όταν πρόκειται να ξεδιαλύνουμε τη δική μας συμπεριφορά και τα αίτια της. Προφανώς, κάμπουμε και πλάθουμε, στρεβλώνουμε και κατασκευάζουμε πληροφορίες από τα περιρρέοντα κοινωνικά μας περιβάλλοντα έτσι ώστε, στο τέλος, να παρουσιαζόμαστε καλοί και στους εαυτούς μας και στους άλλους. Υπερεκτιμούμε τη σπανιότητα των ικανοτήτων μας, υπερεκτιμούμε το πόσο κοινές είναι οι γνώμες μας, δεχόμαστε την αναγνώριση για τις επιτυχίες μας και αρνούμαστε ή αποποιούμαστε την μομφή για τις αποτυχίες μας. Τείνουμε δε, να βλέπουμε τους εαυτούς μας, υπό πολύ πιο κολακευτικό φως απ' ό τι μας βλέπουν οι άλλοι. Είναι αρκετά σαφές, ότι γνωστικοί μηχανισμοί δρουν για να παράγουν τις ρόδινες αυτές επιδράσεις. Είναι εξίσου σαφές, ότι μια απλώς και μόνον γνωστική εξήγηση των επιδράσεων αυτών είναι ανεπαρκής. Το κίνητρο που ωθεί τη γνωστική μηχανή είναι η επιθυμία να αντιλαμβανόμαστε θετικά τον εαυτό μας

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

¹ Ένα εύρημα του πειράματος, το οποίο συχνά αγνοείται συχνά αγνοείται, είναι ότι οι καταγράφουσες τις στάσεις που αποδόθηκαν βαθμολογίες, είχαν πολύ μεγαλύτερη διακύμανση στη συνθήκη υπέρ του Κάστρο/μη-επιλογής, παρά σε οποιαδήποτε από τις άλλες συνθήκες, πράγμα που δηλώνει ότι ορισμένα υποκείμενα στη συγκεκριμένη συνθήκη, απέδωσαν στον συγγραφέα της έκθεσης στάσεις «πολύ υπέρ» του Κάστρο και άλλα απέδωσαν στάσεις «πολύ εναντίον» του. Αυτός ο διχασμός στις αποδιδόμενες στάσεις ήταν ισχυρότερος στη συνθήκη εκείνη απ' ό,τι στις άλλες τρεις, δείχνοντας ίσως ότι τα υποκείμενα σ' αυτήν επέλυσαν τις διαφορούμενες πληροφορίες – γεγονός απίθανο και μη-επιλογή – είτε μειώνοντας την χαμηλή πρότερη πιθανότητα και εστιάζοντας στην έλλειψη επιλογής (οδηγώντας σε απόδοση στάσης υπέρ του Κάστρο) ή μειώνοντας την έλλειψη επιλογής και εστιάζοντας στην σπανιότητα της εκφρασμένης στάσης (οδηγώντας σε απόδοση στάσης κατά του Κάστρο). Οι Jones και Harris προτείνουν ότι ίσως να υπάρχουν ατομικές διαφορές που οδηγούν ορισμένους ανθρώπους να επιλύουν την αμφιβολία είτε με τον ένα είτε με τον άλλο τρόπο. Το θέμα των ατομικών διαφορών στις αποδόσεις αιτίου έχει ευρέως αγνοηθεί, αλλά μια μελέτη αναδεικνύει το ρόλο τους στο Θ.Σ.Α.. Οι Block και Funder (1986) έδειξαν ότι υποκείμενα ηλικίας 14 ετών δεν κατάφεραν να λάβουν καταλλήλως υπ' όψη τους την ισχύ των καταστασιακών δυνάμεων και οδηγήθηκαν σε «υπεραπόδοση αιτίου» στο δράστη. Ένας αριθμός όμως από μεταβλητές ατομικών διαφορών, βρέθηκαν να σχετίζονται με την ισχύ της επίδρασης της απόδοσης αιτίου. Η επίδραση ήταν ισχυρότερη για τα κορίτσια παρά για τα αγόρια· υπήρχε μικρή μα θετική συσχέτιση ανάμεσα στο μέγεθος της επίδρασης και τις βαθμολογίες του Δείκτη Νοημοσύνης για τα αγόρια, αλλά όχι για τα κορίτσια· η αυτοεκτίμηση συσχετιζόταν θετικά με την επίδραση απόδοσης αιτίου και για τα αγόρια και για τα κορίτσια· αρκετά δε χαρακτηριστικά προσωπικότητας – κυρίως η τάση να είναι κοινωνικά ενεργητικά, αποτελεσματικά και συναισθηματικά καλώς προσαρμοσμένα – συσχετιζόταν με την επίδραση. Επομένως, το Θ.Σ.Α. δεν εμφανίζεται ως καθολικό φαινόμενο, χωρίς διακυμάνσεις. Έχει μεγαλύτερη ισχύ σε ορισμένους ανθρώπους από ότι σε άλλους, και σχετίζεται με άλλες διαστάσεις ως προς τις οποίες τα άτομα διαφέρουν.

Επίσης, σχετικά με τη μεγαλύτερη διακύμανση στη συνθήκη υπέρ του Κάστρο/μη-επιλογής, οι Jones και Harris αναφέρουν τις συσχετίσεις μεταξύ της στάσεως των ίδιων των υποκειμένων και των στάσεων που αποδίδουν, ξεχωριστά για τις τέσσερις πειραματικές συνθήκες. Μεταξύ των υποκειμένων στη συνθήκη υπέρ του Κάστρο/μη-επιλογής, η συσχέτιση ήταν 0,50. Στις άλλες τρεις

συνθήκες οι συσχετίσεις κυμαίνονταν από -0,12 έως 0,05. Αν και καμία από τις τέσσερις αυτές συσχετίσεις, δεν είναι στατιστικά σημαντική εξαιτίας του μικρού αριθμού υποκειμένων σε κάθε συνθήκη, η συσχέτιση του 0,50, στη συνθήκη υπέρ του Κάστρο/μη-επιλογής, φέρνει στην φως ένδειξη για ένα φαινόμενο απόδοσης αιτίου που στη συνέχεια αποκλήθηκε η επίδραση της ψευδοσυναίνεσης. Το φαινόμενο περιγράφουμε πληρέστερα αργότερα στο παρόν κεφάλαιο (Ross, Greene και House, 1977). Εν συντομία όμως, η επίδραση αυτή αναφέρεται στην τάση να υπερεκτιμάται η συχνότητα των προσωπικών μας στάσεων και πιστεύω ανάμεσα στο πληθυσμό της γενικής κοινότητας – νομίζουμε, εσφαλμένα, ότι τις ίδιες στάσεις με μας έχουν περισσότεροι άνθρωποι απ' ότι πραγματικά συμβαίνει. Μπορούμε να εφαρμόσουμε την επίδραση της ψευδοσυναίνεσης, σε όσα ενδεχομένως διαδραματίζονταν στο μυαλό των υποκειμένων της συνθήκης υπέρ του Κάστρο/μη-επιλογής. Υποχρεωμένα να απαντήσουν στις ερωτήσεις του πειραματιστή για κάποιον υποθετικό συγγραφέα έκθεσης, και έχοντας, στην πραγματικότητα, δυο μονάχα πληροφορίες – τη γνώση ότι ζητήθηκε από το συγγραφέα να γράψει μία έκθεση συγκεκριμένου είδους και την ίδια την έκθεση – τα υποκείμενα κατόρθωσαν να επιλύσουν την αμφιβολία που δημιουργούσε η διάσταση μεταξύ των δύο πληροφοριών και να απαντήσουν στις ερωτήσεις του πειραματιστή, προβάλλοντας τις δικές τους στάσεις προς την Κούβα του Κάστρο, στο άτομο στόχο. Το σπουδαίο μάθημα που παίρνουμε από εδώ, είναι ότι οι άνθρωποι ενεργώς κατασκευάζουν τους κόσμους τους. Οι θεωρίες απόδοσης αιτίου, έχουν την τάση να απεικονίζουν τους ανθρώπους ως γνωστικά αυτόματα, τα οποία ακολουθούν ψυχρά ένα νοητικό αλγεβρικό λογισμό για να συμπεράνουν το πιθανό αίτιο μιας παρατηρημένης επίδρασης. Ασφαλώς, ορισμένες φορές, όντως οι άνθρωποι ενεργούν κατ' αυτόν τον τρόπο – ίσως, συχνότερα εντός των εργαστηρίων της κοινωνικής ψυχολογίας παρά εκτός, αλλά πάντως, έτσι ενεργούν. Η εννοιοκατασκευαστική διεργασία εν τούτοις, βρίσκεται σε λειτουργία άλλοτε εν θερμώ κι άλλοτε εν ψυχρώ, ορισμένες δε φορές «θερμά» (ή έστω, χλιαρά) γνωσίματα επιβάλλονται σε θεωρητικά «ψυχρές» διεργασίες (όπως η προβολή των προσωπικών στάσεων ενός ατόμου σε άλλους).

² Στο δεύτερο πείραμα η διακύμανση των βαθμολογιών στη συνθήκη υπέρ του Κάστρο/μη-επιλογής, ήταν και πάλι πολύ μεγαλύτερη από ότι στις άλλες συνθήκες και ξανά, υπήρχε συσχέτιση μεταξύ της στάσης των ίδιων των υποκειμένων και της αποδιδόμενης απ' αυτούς στάσης, στη συγκεκριμένη συνθήκη (αυτή την φορά, στατιστικά σημαντική και ευμεγέθης, 0,93). Στο τρίτο πείραμα, παρόλο που οι Jones και Harris δεν το συζητούν, η διακύμανση στις βαθμολογίες των στάσεων που απέδιδαν, ήταν πολύ μεγαλύτερη στις συνθήκες μη-επιλογής παρά στις συνθήκες επιλογής. Η συσχέτιση ανάμεσα στις

στάσεις των ίδιων των υποκειμένων και στην αποδιδόμενη στάση ήταν στατιστικά σημαντική σε τρεις από τις τέσσερις συνθήκες, όπου κρινόταν το Βόρειο άτομο στόχος (την εξαίρεση αποτελούσε η συνθήκη επιλογής/υπέρ της φυλετικής διάκρισης), αλλά δεν ήταν στατιστικά σημαντική σε καμία συνθήκη όπου κρινόταν το Νότιο άτομο στόχος.

Πίνακας 4.1 Μέσοι όροι βαθμολογιών αποδιδόμενης στάσης (με τις διακυμάνσεις σε παρενθέσεις), ανά κατεύθυνση έκθεσης και βαθμό επιλογής

	Κατεύθυνση έκθεσης	
	Υπέρ του Κάστρο	Κατά του Κάστρο
Συνθήκη επιλογής		
Επιλογή	59,62 (13,59)	17,38 (8,92)
Μη-επιλογή	44,10 (147,65)	22,87 (15,55)

Πηγή: Jones και Harris, 1967, σελ. 6

Πίνακας 4.2 Μέσοι όροι εκτιμήσεων της πιθανότητας η δράστης να προσφερθεί εθελοντικά σε επόμενο αίτημα

		Βαθμολογήσεις των	
	Δραστών που αμοιβή προσφέρθηκαν	Δραστών που δεν προσφέρθηκαν	Δραστών με \$1,50 50 λεπτά
<hr/>			
Βαθμολογήσεις			
Δραστών	3,31	3,91	3,73 3,38
Παρατηρητριών	4,27	2,78	4,25 2,71

Οι βαθμολογήσεις μπορούσαν να κυμαίνονται από 0 (απιθανό) σε 4 (ούτε πιθανό ούτε απίθανο) έως 8 (πολύ πιθανό)

Πηγή: Nisbett et al., 1973, σελ. 157

Πίνακας 4.3 Μέσοι όροι βαθμολογήσεων γενικών γνώσεων εαυτού και άλλων από ερωτώντες και διαγωνιζομένους σε πείραμα με διαγωνιστικό παιχνίδι γνώσεων

	Βαθμολογήσεις	
	Εαυτού	Άλλου
<hr/>		
Βαθμολογήσεις από		
πειραματική συνθήκη		
ερωτώντα	53,5	50,6
διαγωνιζόμενο	41,3	66,8
συνθήκη ελέγχου		
ερωτώντα	54,1	52,5
διαγωνιζόμενο	47,0	50,3

Πηγή: Ross, Amabile και Steinmetz, 1977